

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

LAYİHƏ

LAYIHƏ

YAQUB MAHMUDLU, HAFİZ CABBAROV,
LEYLA HÜSEYNOVA

Ümumtəhsil
məktəblərinin **5** -ci sinfi üçün

AZƏRBAYCAN TARİXİ

fənni üzrə DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
tahsil_az@yahoo.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

LAYİHƏ

Kitabın içindəkilər

Giriş.....	6
1. “Azərbaycan tarixi” fənni nəyi öyrədir?	9

AZƏRBAYCAN QƏDİM DÖVRDƏ

2. Azərbaycanın ən qədim insan məskəni — Qarabağ.....	11
3. Qayalar üzərində tarix	14
4. Əmək alətləri necə meydana gəldi?.....	17
5. Azərbaycanın ən qədim dövləti	21
6. Hökmdar qadın — Tomiris	25
7. “Azərbaycan” adı necə yarandı?.....	29
8. Qədim Azərbaycan dövləti — Albaniya	33
9. Azərbaycanda dini inanclar.....	37

AZƏRBAYCAN ORTA ƏSRLƏRDƏ

10. Cavanşir.....	40
11. “Qırx il kölə kimi yaşamaqdansa...”	44
12. “Kitabi-Dədə Qorqud” — yurdumuzun tarix salnaməsi	48
13. Azərbaycanın “Dəmir qapı”sı — Dərbənd	52
14. Şirvanşahlar dövləti	55
15. Bərdə.....	59
16. Təbriz və Ərdəbil	62
17. Azərbaycan mədəniyyətinin oyanışı	67
18. Şəmsəddin Eldəniz necə Azərbaycan hökmdarı oldu?	71
19. Elm dünyasının şahı.....	73
20. “Rəşidiyyə” — Məşhur Azərbaycan universiteti.....	76
21. Həsən padşah	78
22. “...Gülüstən qalası, yoxsa Azərbaycan?”.....	81
23. Şairlər sultanı	85

AZƏRBAYCAN YENİ DÖVRDƏ

24. Şərqi son fatehi	89
25. İlk müstəqil Azərbaycan xanlığı.....	93
26. Şuşa—Pənahabad qalası	97
27. İrəvan xanlığı.....	101
28. Gəncə niyə Yelizavetpol adlandı?.....	104
29. Azərbaycanın parçalanması.....	107
30. Tarixi yazanlar	111
31. Mirzə Fətəli Axundzadə	115
32. Milli mətbuatımızın banisi	119
33. Böyük Azərbaycan xeyriyyəçisi	122
34. Cəlili Məmmədquluzadə — “Molla Nəsrəddin”	126
35. Mirzə Ələkbər Sabir.....	129
36. Səttar xan.....	132

AZƏRBAYCAN ƏN YENİ DÖVRDƏ

37. Sultan bəy Sultanov	134
38. Mart soyqırımı	138
39. “Bir kərə yüksələn bayraq...”.....	142
40. Azərbaycan ordusunu yaradanlar.....	147
41. İnqilab, yoxsa işğal?.....	150
42. Qardaş köməyi.....	153
43. 1937-ci il.....	157
44. Şərqdə ilk operanı kim yazdı?	161
45. İkinci Dünya müharibəsi və Azərbaycan	165
46. Ustad Şəhriyar	169

AZƏRBAYCAN MÜASİR DÖVRDƏ

47. Lütfi Rəhim oğlu Ələsgərzadə	172
48. Dirçəliş	175
49. Qanlı Yanvar.....	179
50. İstiqlalımızın bərpası.....	183
51. Xocalı soyqırımı	186
52. Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları.....	190
53. Müstəqil Azərbaycanın qurucusu	195
54. Ulu öndərin yolu ilə	200
55. Aprel döyüşləri — böyük zəfərin başlanğıcı	205
Ədəbiyyat siyahısı	208

Giriş

Əziz məktəblilər! Siz bu fənn vasitəsilə şanlı Vətənimizin tarixini öyrənəcəksiniz.

Hər kəsə, hər xalqa öz ölkəsi, öz Vətəni əzizdir. Siz də Vətənimizə — ***Odlar Yurdu Azərbaycan***a bağlısınız, onunla nəfəs alırsınız, onunla yaşayırsınız! Ona görə də candan artıq sevməlisiniz ana torpağımızı, ata yurdumuzu — Azərbaycanımızı! Çünki adi bir torpaq parçası, sadəcə bir ərazi deyil, bizim Vətənimiz. Yer üzünün ən qədim mədəniyyət ocaqlarından biridir ata yurdumuz Azərbaycan! Yüz min illərlə hesablanır torpağımızda ömür sürmüş ən qədim insanın — ***Azıx adamının yaşı!*** Azərbaycan ərazisi təbiətinə görə çox zəngin və gözəl iqlimə malik olduğu üçün burada hələ çox qədim zamanlarda insanlar məskən salmışdılar. Dünyanın çox görkəmli alimləri uzun axtarışlardan sonra hamılıqla eyni nəticəyə gəlmiş, qiymətli bir xəritə yaratmışlar. “***Avropanın ən qədim sakinləri***” adını vermişlər bu xəritəyə. Dünyada çox ölkələr, xalqlar olmasına baxmayaraq, bu xəritəyə ulu tarixə, şanlı keçmişə malik olan tək-tək məmləkətlərin adı daxil edilib. Onlardan biri də doğma Azərbaycanımızdır! Avropanın ən qədim sakinlərindən, dünyanın ən qədim xalqlarından biridir mənsub olduğumuz böyük Azərbaycan xalqı!

Azərbaycanımız el müdriki ***Dədəmiz Qorqudun*** əmanətidir! Dünya mədəniyyətinin zirvəsini fəth edən ***dahi Nizaminin*** yadigarıdır Vətən! Doğma dilində dünya poeziyasının şah əsərlərini yaratmış dahi ***Füzulinin*** əmanətidir Vətən! ***Tusilər, Nəsimilər, Mirzə Fətəli, Mirzə Cəlillər, Sabirlər, Cavidlər, Səməd Vurğunlar, Üzeyir Hacıbəylilər, Rəsul Rzalar, Şəhriyarların...*** yurdu Vətən!

Ana haqqını Tanrı haqqına bərabər tutan oğuz qəhrəmanı ***Ururun***, qırx il kölə kimi sürünməkdənsə, bir gün azad yaşamığı üstün tutan ***Babəkin*** bizə əmanətidir Vətən!

Şərqə, qərbə, şimala, cənuba elçilər göndərüb, elçilər qəbul edən babamız ***Həsən padşahın*** yadigarıdır. Yurdun bütün torpaqlarını

birleşdirib qüdrətli Azərbaycan dövləti yaradan, doğma dilimizi dövlət dilinə çevirən **Şah İsmayıl Xətəinin** mirasıdır Vətən!

Yurduna kəc baxan düşmənin qoşunlarını darmadağın etmiş hökmdar **Tomiris ananın yadigarıdır** Vətən! Namusunu oğlunun həyatından üstün tutan **Burla Xatunun**, ağbirçək nənəmiz **Saray Xatunun yadigarıdır Vətən!** Odur ki, adi yadigar, adi əmanət deyil, müqəddəsdir Vətənimiz Azərbaycan!

Vətənin tarixinə yalnız keçmiş kimi baxmaq olmaz. Keçmişimizin tarixi həm də bu günümüzün və gələcəyimizin bünövrəsidir. Hər bir möhtəşəm bina öz bünövrəsi üzərində dayandığı kimi, xalqların bu günü və gələcəyi də onların tarixi üzərində ucalır. Əbəs yerə deməyiblər ki, “keçmişini qoru, gələcəyini qur”. Tarixi keçmişimizi öyrənməklə biz öz xalqımızın, qədim dövlətlərimizin dünya tarixindəki yerini və rolunu müəyyən edə bilirik.

İndi şanlı tariximizin qanuni varisi olan, **Azərbaycan Respublikası adlanan müstəqil dövlətimiz var! Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin** dediyi kimi: “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməyəcək”. Üçrəngli bayrağımız var! Gerbimiz var! Himnimiz

LAYIHƏ

var! Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası adlanan təməl qanunumuz var! Azərbaycan daim irəli addımlayır. Bu yolda doğma xalqını qələbədən-qələbəyə qovuşduran Prezidentimiz **İlham Əliyev** dünyanın sayılıb-seçilən dövlət başçılarından biridir. Müstəqil dövlətimizin ay-ulduzlu bayrağını uca zirvəyə qaldıran dahi siyasətçi **Heydər Əliyevin** – “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır” – müdrik kəlamı artıq həqiqətə çevrilmişdir!

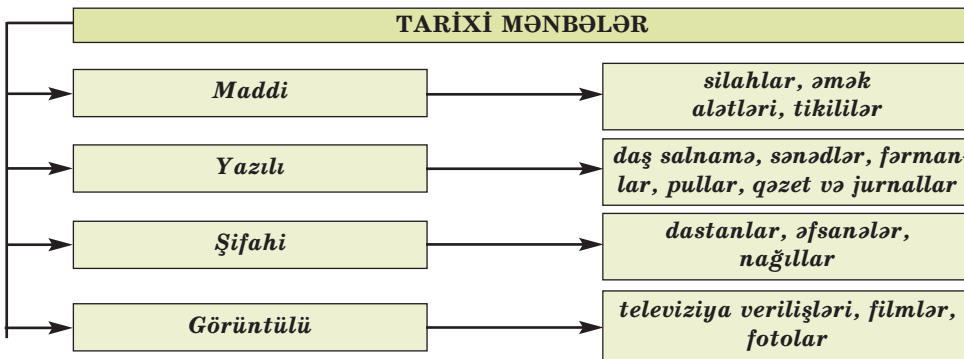
Məktəbli dostlar! Mükəddəs himnimizlə səsleşən bu müdrik kəlama, sizə bəslənilən etimada layiq olun! Namusumuzu, şərəfimizi, azadlığımızı, Azərbaycanımızı əbədiyyətədək qorumağa, yaşatmağa hazır olun!

1.

“Azərbaycan tarixi” fənni nəyi öyrədir?

Tarixi necə öyrənirik? Qədim insanların işlətdiyi əşyalar qalın torpaq qatlarının altında qalmışdır. Alimlər bu əşyaları qazıb çıxararaq qədim insanların necə yaşadıqlarını, nə ilə məşğul olduqlarını, nəyi bacardıqlarını öyrənirlər. Onlar daha qədim dövrə aid olan şeyləri sonralar tapılan əşyalarla müqayisə edir, insanların həyat tərzinin zaman keçdikcə necə dəyişdiyini müəyyən edirlər.

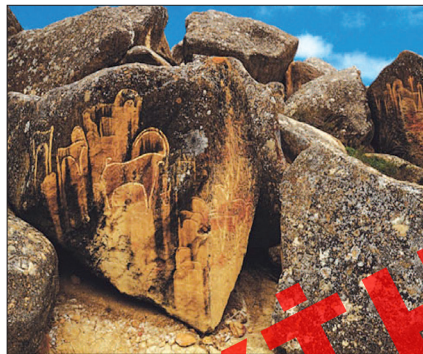
Tarixi mənbələr dörd qrupa bölünür. Bunlar, əsasən, aşağıdakılardır:

İnsanların yaşayış yerləri, qəbir abidələri, silahlar, qalaların qalıqları və digər qədim abidələr **maddi mənbələrə** aiddir.

İnsanların təcrübəsi, bilikləri artdıqca, onları nəsildən-nəslə şifahi ötürmək çətinləşirdi. Tədricən insanlar yazını ixtira etdilər. Qədim yazıları oxumaq asan deyil. Mütəxəssislər bu yazıları oxumaq üçün böyük əmək sərf edirlər. Bunlar tariximizi öyrənmək üçün **yazılı mənbələrdir**.

Tarixi öyrənmək üçün ən mühüm mənbələrdən biri də **şifahi mənbələrdir**. Bu mənbələr içərisində ən dəyərlisi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanıdır. Bu dastan xalqımızın qədim və zəngin tarixini

Qaya təsvirləri

“Azərbaycan tarixi” fənni nəyi öyrədir?

öyrənməyə imkan verir. Son dövrlərdə tarixi mənbələr sırasına yeni olan **televiziya verilişləri**, reportajlar və s. əlavə edilmişdir.

Tarix necə hesablanır?

Qədim zamanlardan insanlar gecə ilə gündüzün bir-birini əvəz etdiyini müşahidə edirdilər. Əvvəllər günlərin sayını yadda saxlamaq üçün ağacın üstündə kəsiklər edir və ya ipə düyünlər vururdular. İlk vaxt ölçüsü Yerin öz oxu ətrafında fırlanması ilə baş verən bir gecə-gündüz olmuşdur. Sonralar təsəvvüfatın inkişafı ilə bağlı müxtəlif təqvimlər yaradıldı. Biz hazırda Milad təqvimindən istifadə edirik. Bu təqvimdə İsa peyğəmbərin anadan olması (milad) başlanğıc hesab edilir. Bu tarixdə era adlanır. Miladdan əvvəlki dövr eradan əvvəl (e.ə.), sonrakı dövr isə yeni era adlanır. Tarix minilliklərə (1000 il), əsrlərə (100 il) və rüblərə (25 il) bölünür.

Bizim eramızdan əvvəl baş vermiş hadisədən eramızda baş verən hər hansı bir hadisəyədək nə qədər vaxt keçdiyini necə hesablayırıq? Məsələn, əcdadlarımızın yaratdığı Manna dövləti b.e.ə. 1-ci minillikdə meydana gəlmişdir. Eramızın başlanğıcından isə artıq 2 min ildən çox zaman ötür. Manna dövlətinin yaranmasından nə qədər vaxt keçdiyini bilmək üçün 2 min illə min ili toplayırıq. Deməli, Manna dövlətinin yaranmasından təxminən 3 min il keçmişdir.

il ➡	200	...	101	100	...	1	1	...	100	101	...	200
əsr ➡	e.ə. II əsr			E.ə. I əsr			I əsr			II əsr		
əsr ➡	Eradan əvvəl (Miladdan əvvəl)						Yeni era					

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

- Yaşadığınız ərazidə hansı maddi mədəniyyət abidələrini tanıyırsınız?
- Maddi və yazılı mənbələrin fərqi izah edin.
- Atropatena dövləti b.e.ə. 4-cü əsrdə yaranmışdır. Bu dövlətin yaranmasından neçə əsr keçmişdir?
- Cədvəli dəftərinizə çəkin və tamamlayın:

Tarixi mənbələr			
Maddi	Yazılı	Şifahi	Görüntülü

LAYIHƏ

AZƏRBAYCAN QƏDİM DÖVRDƏ

2.

Azərbaycanın ən qədim insan məskəni – Qarabağ

Vətənimizin zəngin təbiəti, heyvanlar və bitkilər aləmi, bulaqları və mağaraları qədim insanların yaşaması üçün olduqca əlverişli idi. Ölkəmizdə qədim insanların izləri qalmış bir çox mağaralar vardır.

*Azıx
mağarası
nədən xəbər
verir?*

Mağara müxtəlif təbiət hadisələri zamanı dağların içərisində yaranmış boşluqdur. Bu boşluğun girişi olur. Belə yerlər qədim insanların həm sığınacaq, həm də yaşayış yeri olurdu. Mağaralar insanları yağışdan, küləkdən, soyuqdan, vəhşi heyvanların hücumundan qoruyurdu. İnsanlar ovladıqları vəhşi heyvanları mağaralarda bişirib yeyir, topladıqları bitkilərlə qidalanırdılar.

Azərbaycanda insanların yaşadığı ən qədim mağara Azıx mağarasıdır. Bu mağara dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir.

Azıx Qarabağın erməni ordusu tərəfindən işğal edilən Füzuli şəhəri yaxınlığında, Xocavənd rayonu ərazisində yerləşir. Alimlər burada qədim insanların necə yaşadıklarını göstərən maraqlı tapıntıları aşkar etmişlər.

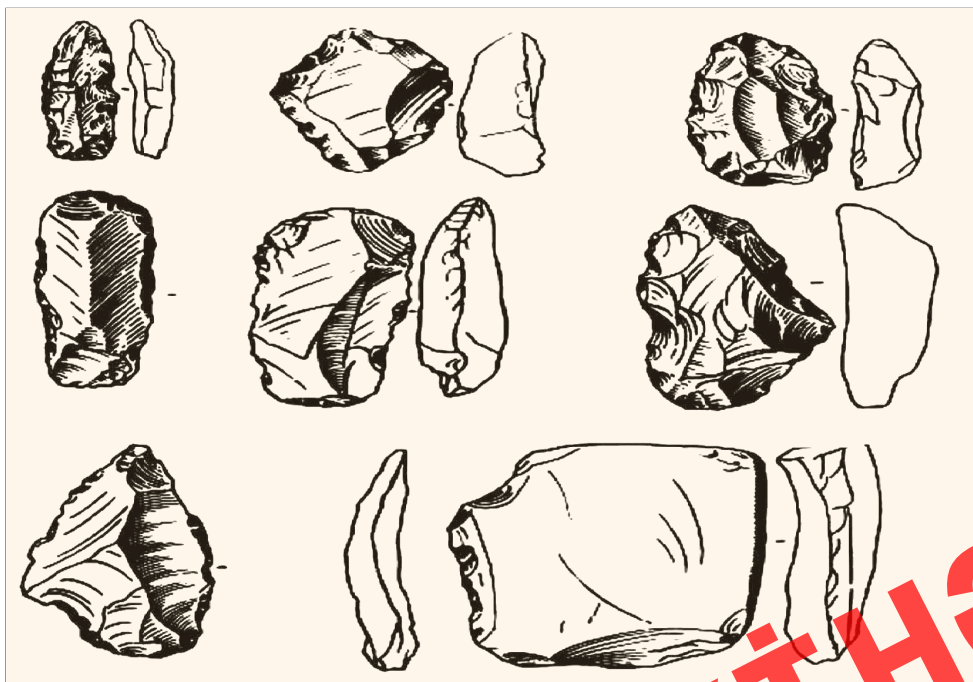
Azıx mağarasının görünüşü

*Bu tapıntılar
nəyi sübut
edir?*

Azıx mağarasından mağara ayısının və kərgədanın, atın, maralın, qabanın və digər vəhşi heyvanların sümükləri tapılmışdır. Onlar qədim insanlar tərəfindən ovlanmışdır. Bu heyvan sümüklərinin və dişlərinin böyüklüyündən məlum olur ki, qədim dövrdə heyvanlar indiki heyvanlardan qat-qat böyük olmuşdur.

Azıx mağarasında yaşayan insanların istifadə etdikləri daş alətlər isə onların əmək fəaliyyəti haqqında danışmağa imkan yaradır. Bu alətlər adi çay daşlarından düzəldilirdi. Qədim insanlar onlardan ovladıqları heyvanı kəsmək, doğramaq üçün istifadə edirdilər.

Azıx mağarasında ocaq izləri də aşkar edilmişdir. Qədim insanlar ilk vaxtlar odun köməyi ilə isinir, yemək bişirir və heyvanlardan qorunurdular. Odu əldə etmək çətin olduğundan onlar ocağı sönməyə qoymurdular. Qədim insanlar başa düşürdülər ki, odu qorumaq lazımdır. Çünki od onların həyatını bir çox çətinliklərdən qoruyurdu. Zaman keçdikcə insanlar od əldə et-

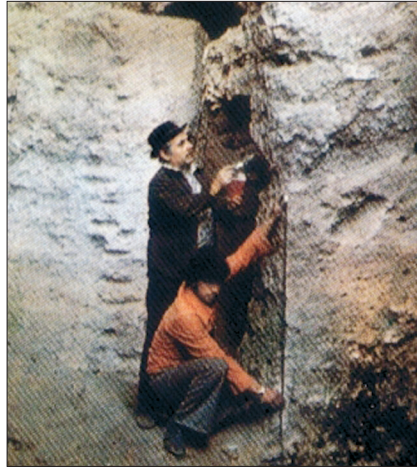

Azıx mağarasında tapılan daş əmək alətləri

LAYIHƏ

məyi də öyrəndilər. Onlar quru ağac parçalarını və çaxmaq daşlarını birbirinə sürtərək ocaq yandırırdılar.

Azıx mağarasında tapılmış ən qiymətli nümunə qədim insanın alt çənə sümüyüdür. Çənə sümüyü 1968-ci ildə **Məmmədali Hüseynovun** başçılığı ilə Azərbaycan **arxeoloqları*** tərəfindən aşkar edilmişdir. Alimlərin fikrincə, bu çənə sümüyü 18–22 yaşlı qadına aiddir. Həmin insan yaşadığı mağaranın adına uyğun olaraq, “Azıx adamı” adlandırılmışdır. “Azıx adamı” sübut edir ki, Azərbaycan ən qədim insanların yaşayış məskəni olmuşdur. Bu tapıntıya görə Azərbaycan “Avropanın ən qədim sakinləri” xəritəsinə daxil edilmişdir. Həmin alt çənə sümüyü qiymətli **eksponat*** kimi Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin xüsusi fondunda saxlanılır.

Azıx mağarası M.Hüseynovun rəhbərliyi ilə Azərbaycan arxeoloqları tərəfindən kəşf edilmişdir.

Qədim insanın alt çənə sümüyünün bir hissəsi

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Sizcə, Azərbaycan ərazisinin qədim insanların yaşaması üçün əlverişli olması nə ilə bağlı idi?
2. Ən qədim insanların həyat tərzini müasir insanın həyat tərzilə müqayisə edin.
3. Qədim dövrün ov səhnəsini təsvir edən kiçik hekayə hazırlayın.
4. Azıx mağarasının olduğu yeri Azərbaycan Respublikasının xəritəsində müəyyən edin.

***Arxeolog** — qədim maddi-mədəniyyət nümunələrini öyrənən alim

***Eksponat** — muzeydə nümayiş olunan nümunə

Qayalar üzərində tarix

Bakı şəhərinin yaxınlığında tarixi bir məkan var. Bu məkanın adı Qobustandır. Burada **Qobustan Dövlət Tarix və Bədii Qoruğu** yerləşir. Adından məlum olduğu kimi, bura tarix və incəsənət ocağıdır. Qobustan qoruğundakı muzey dünyanın ən yaxşı muzeylərindən biridir. Qoruqda qədim insanların çəkdikləri qaya-üstü rəsmlər, onların həyat və məişəti ilə bağlı digər maddi mənbələr qorunur. Qobustan qoruğunda mühafizə edilən insan və heyvan təsvirləri, ov, döyüş və rəqs səhnələri ən qədim insanların həyatı haqqında maraqlı məlumat verir. Buradakı müxtəlif heyvan təsvirləri, ov səhnələri qədim insanların hansı heyvanları necə ovladığını öyrənməyə imkan yaradır. Ovçular ova getməzdən öncə qaya üzərinə çəkilmiş heyvan təsvirlərini **ovsunlayır***, sonra ova çıxırdılar. Bununla onlar ovun uğurlu olacağına inanırdılar. Belə mərasimlər qədim insanların dini ayinləri idi.

İbtidai insanlar ov zamanı

***Ovsun** — sehr, cadu

Qobustan qayalarında qayıq təsvirləri də vardır. Bu təsvirlər Qobustan ərazisində yaşamış qədim insanların qayıq düzəltmək bacarığından xəbər verir. Bu, Azərbaycanın qayıq və ya gəmi düzəldilməsinin ilkin vətənlərindən biri olduğunu sübut edir.

Qobustanda insanlar *qəbilə** şəklində yaşayırdılar. Zaman keçdikcə insanların sayı artdı, bir neçə nəsil birlikdə **tayfa** yaradı. Qobustan qayalıqlarında qadın, kişi və uşaqların birgə rəsmləri ən qədim ailələri təsvir edir.

*Bu rəsmlər
nəyi sübut
edir?*

Qoruqdakı döyüşçü və döyüş təsvirləri qəbilələr arasında münaqişələrin olduğunu göstərir.

Bu münaqişələr, əsasən, əlverişli ərazilər uğrunda baş verirdi.

Azərbaycan türklərinin xalq rəqsi olan yallı səhnələri Qobustan qoruğunun ən maraqlı rəsmlərindəndir. Burada uğurlu ovdan sonra tonqalların ətrafında şənlik edən insanlar təsvir olunmuşdur. Əgər qədim insanlar rəqslər edirdilərsə, deməli, onların musiqi aləti də var idi. Qobustan qoruğunda “Qavaldaş” adlanan qədim musiqi aləti qorunub saxlanılır. Burada yastıq kimi iki iri daşın üstündə üçüncü qaya daşı qoyulmuşdur. Bu daş altı daşlara nisbətən xeyli yastıdır. Kiçik bir daşla bu qaya

Qobustanda yallı təsviri

**Qəbilə* — qan qohumu olan insanların birliyi, nəsil

“Qavaldaş” (Qobustan)

daşına vuranda cingiltili səs yaranır. Bu zərb musiqi aləti ulu babalarımızın ixtirasıdır. “Qavaldaş”dan xüsusi olaraq rəqs və mahnı mərasimləri üçün istifadə edirdilər. Qədim insanlar musiqi sədaları altında şövqlə rəqs edir, əl-ələ tutub ritmli yallı gəldirdilər.

“Qavaldaş” musiqi aləti bu gün də öz quruluşu, qeyri-adi səsləri ilə qoruğa gələnlərin böyük heyrətinə səbəb olur.

Açıq səma altında qayalar üzərindəki qədim rəsmlərə, “Qavaldaş”a və digər maddi tapıntılara görə Qobustan qoruğu **UNESCO**-nun* dünya mədəniyyət irsi siyahısına daxil edilmişdir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Qobustan qayaları nə üçün qoruq elan edilmişdir?
2. Qobustan rəsmləri qədim insanın həyat tərzı haqqında hansı məlumatları verir?
3. Azıx adamının həyat tərzı ilə Qobustanın qədim insanların həyat tərzində hansı fərqləri görürsünüz?
4. Qobustanın qayaüstü təsvirlərinin tarixi əhəmiyyəti mövzusunda esse yazın.

***UNESCO** — BMT-nin elm və mədəniyyət komissiyası

LAYIHƏ

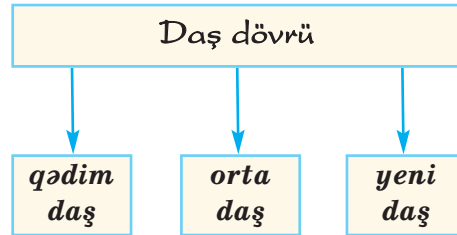
4.

Əmək alətləri necə meydana gəldi?

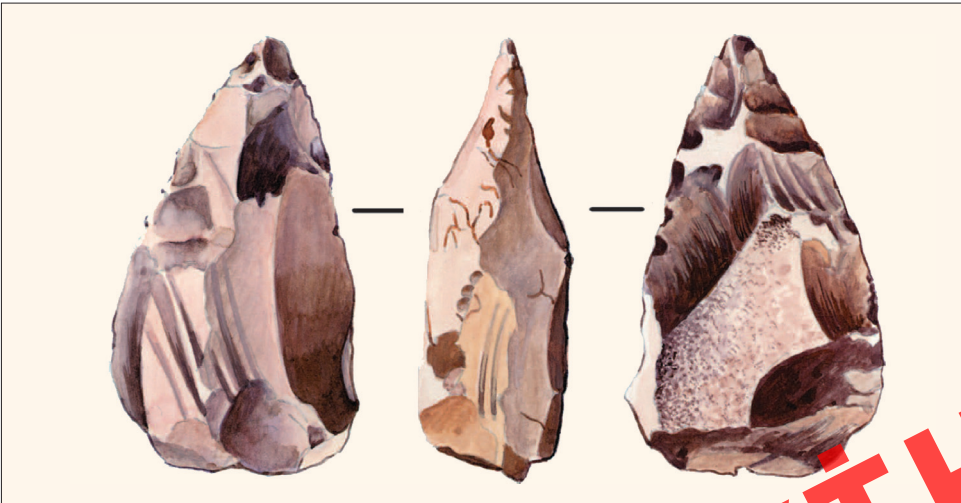
Ən qədim insanlar əmək alətlərini, əsasən, daşdan düzəldirdilər. Ona görə də bəşər tarixinin ilk dövrü daş dövrü adlanır. Daş dövrü üç mərhələyə bölünür: qədim daş dövrü; orta daş dövrü; yeni daş dövrü.

Bəşər tarixinin ilk dövrü necə adlanır?

İnsanlar əmək alətlərini ilk vaxtlar sərt daşlardan hazırlayırdılar. Sonralar əmək alətlərini asanlıqla parçalana bilən çaxmaqdaşından, vulkanik şüşədən hazırlamağa başladılar. İnsanlar bu materiallardan kəsici alətlər, nizəyəbənzər silahlar düzəldirdilər.

Daşı daşa vurmaqla onları xırda hissələrə parçalayırdılar. Parçalanmış daşın iti tərəfi ilə əti kəsib doğramaq, sümükləri sındırmaq, ağacların ucunu itiləmək mümkün idi. Belə iti daşlardan düzəltdikləri əl çapacağı və ağac dəyənək vasitəsilə insanlar özləri üçün qida əldə edirdilər.

Qədim daş dövrünə aid əl çapacağı

*Orta daş dövrü insanı əmək aləti
düzəldərkən*

Orta daş dövründə əmək alətləri xeyli təkmilləşdi. İnsanlar ox və kamanı ixtira etdilər. Ovçuluq insanların həyatında mühüm yer tutdu. Ox və kaman iri, təhlükəli heyvanları uzaqdan asanlıqla ovlamağa imkan yaradırdı. Sümükdən harpun adlanan alətin hazırlanması balıq ovunun daha da asanlaşmasına səbəb oldu.

Qədim insanlar nizə, ox və kamanla heyvan ovlayırdılar. Harpunla balıq tutur, sümüyündən iynə, ox ucluğu düzəldirdilər.

Orta daş dövründə insanlar əkinçiliklə və maldarlıqla da məşğul olmağa başlamışdılar. Yeni daş dövründə qədim insanlar əmək alətlərini daha da təkmilləşdirdilər. Onlar ağacdən düzəldikləri ucu şış alət — **toxa** ilə torpağı yumşaldıb toxum əkir, heyvan sümüyündən hazırlanmış oraqla məhsulu biçirdilər.

Toxa

Yeni daş dövrünə aid əmək alətləri

*İnsanın tanıdığı
ilk metal hansı
idi? O nə üçün
əlverişsiz idi?*

Min illər bundan əvvəl insanlar metalı kəşf etdilər. **Mis** qədim insanın tanıdığı ilk metal idi. Metal emalının kəşfi daha mükəmməl əmək və ov alətlərinin meydana gəlməsinə səbəb oldu.

İnsanların həyatı xeyli dəyişdi, lakin mis yumşaq metal olduğuna görə ondan hazırlanmış əmək alətləri tez korlanırdı. Buna görə də qədim insan daha möhkəm alətlər hazırlamaq üçün daim axtarışlar aparırdı. Zaman keçdikcə o, misi əridib tərkibinə müxtəlif maddələr qatmaqla **tunc** əldə etməyi öyrəndi.

Tunc misə nisbətən möhkəm metal idi. Tunc alətlərdən istifadə insanların həyatını asanlaşdırırdı. Əkin sahələri genişlənir, məhsuldarlıq artırıldı.

Tunc dövrünə aid əmək alətləri və bəzək əşyaları

Tunc dövründə insanlar bağçılıqla, bostançılıqla, üzümçülüklə və şərabçılıqla da məşğul olurdular. Arxeoloqlar ölkəmizin bir çox yerlərində qazıntılar aparan zaman ağacdən, misdən və tuncdan düzəldilmiş əmək alətləri, bəzək əşyaları, silahlar, qablar və başqa əşyalar aşkar etmişlər. Əmək alətləri içərisində ən əhəmiyyətli-si **xış*** idi. Beləliklə, əmək alətlərinin köməyi ilə insanlar özlərini qida ilə daha yaxşı təmin edirdilər.

Sonralar insanlar filiz yataqları aşkar etdilər. Tunca nisbətən daha möhkəm və keyfiyyətli metal — **dəmir** kəşf olundu. Dəmir-dən mükəmməl alətlər düzəldilirdi. Belə əmək alətləri ilə bərk

*Xış — torpağı şumlamaq üçün alət

torpağı şumlamaq, kanallar və arxlar çəkmək və digər işləri görmək daha asan idi. İstehsal olunan məhsul sürətlə artırdı. Daha nüfuzlu insanlar: tayfa başçıları, ***kahinlər**** artıq qalan məhsulu mənimsəyib varlanırdılar. İnsanlar arasında **bərabərsizlik** yaranırdı. Beləliklə, cəmiyyətdə varlılar və kasıblar meydana gəldi. Cəmiyyət inkişaf etdikcə bərabərsizlik daha da dərinləşirdi. Bərabərsizliyin nəticəsində sonralar dövlətlər yarandı. Dövlətin yaranmasında bərabərsizliyin nə üçün vacib olmasını siz gələcək dərslərdə öyrənəcəksiniz.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Qədim əmək alətlərinin bir neçəsinin müasir variantını müəyyən edin.
2. Əmək alətlərini hansı tarixi mənbəyə aid etmək olar?
3. Əmək alətlərinin cəmiyyətdə rolu haqqında şəkilli təqdimat hazırlayın.
4. Müasir əmək alətlərinin hansı materiallardan hazırlanması haqqında araşdırma aparın.

****Kahin*** — büt-pərəstlikdə din xadimi

5.

Azərbaycanın ən qədim dövləti

Tarixi Azərbaycan torpaqları şimalda Baş Qafqaz dağlarından, cənubda Zəncan və Həmədana qədər uzanırdı. Şərqdə Xəzər dənizindən qərbdə Göyçə gölü hövzəsi də daxil olmaqla Şərqi Anadoluya qədər əraziləri əhatə edirdi.

Tayfa birlikləri necə yaranmışdır?

Qədim zamanlarda Azərbaycan ərazisində yaşayan tayfalar qonşuların aramsız hücumlarına məruz qalırdılar. Zaman keçdikcə tayfalar birləşir, tayfa birlikləri yaranırdı. Bəzən güclü tayfalar daha zəif tayfaları tabe edir, bəzən isə düşmən hücumlarından qorunmaq üçün bir neçə qohum tayfa birləşirdi. Tayfaların birləşməsi ilə onların idarəetmə forması da dəyişdi. Çünki bu birliklər indi daha çox insanı əhatə edirdi. Ona görə də tayfa birliyinin idarə olunması üçün qaydalar yaradıldı. Yeni yaradılmış qaydalar hələ mükəmməl deyildi. Ona görə də tayfa birliklərini dövlət yox, ilk dövlət qurumu adlandırırlar. Azərbaycan ərazisində ilk dövlət qurumları təxminən 5000 il bundan əvvəl yaranmışdır. Dövlət qurumlarının idarə olunması qaydaları getdikcə

Qədim dövlət qurumları necə yaranmışdır?

Manna dövlətinin yarandığı qədim Azərbaycan ərazisi

təkmilləşirdi. Dövlətin meydana gəlməsi üçün zəmin yaranırdı. Beləliklə, təxminən eramızdan əvvəl 9-cu əsrdə Urmiya gölü ətrafında Manna adlı dövlət yarandı. Manna Azərbaycanın ən qədim dövlətidir.

Manna dövlətinin adı o zaman ölkəmizdə yaşayan ən güclü tayfanın adı ilə bağlı idi. Dövlətin paytaxtı İzirtu şəhəri idi. Ona gözəlliyinə və möhtəşəmliyinə görə “padşah şəhəri” deyirdilər.

*İranzunun
uzaqgörənliyi
nəyə səbəb
oldu?*

Mannanın ən qüdrətli hökmdarı İranzu olmuşdur. O, çox müdrik və uzaqgörən hökmdar idi. Bu zaman artıq qonşuluqda da dövlətlər yaranmışdı. Bu dövlətlər Mannanın torpaqlarına göz dikir, fürsət düşən kimi onun ərazilərini tuturdular. İranzu qonşu dövlətlər tərəfindən işğal olunmuş torpaqları geri qaytarmağın yollarını axtarırdı. Ölkəsinin ərazi bütövlüyünü qorumaq və əhalisinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün İranzu vilayətləri birləşdirdi. Mərkəzi hakimiyyəti möhkəmləndirməklə dövlətin gücünü daha da artırdı. Bu yolla o, ölkəsinin işğal olunmuş torpaqlarını azad etdi. Qaçqın mannalıları geri qaytardı.

İranzunun padşahlıq etdiyi zamanlar Mannanın çiçəklənmə dövrü idi. Manna öz dövrünün ən güclü dövlətlərindən birinə

Mannada mövcud olmuş yaşayış yerinin qalığı

çevrilmişdi. Vilayət *canişinlərinin** və şəhər hakimlərinin özbaşınalığına son qoyulmuşdu.

Manna əhalisinin əsas məşğuliyyəti əkinçilik, maldarlıq və sənətkarlıq idi. İranzunun göstərişi ilə quraqlıq və qıtlıq illərində dövlətə məxsus taxıl anbarlarından əhaliyə taxıl paylanırdı.

Manna ticarət yollarının üzərində yerləşdiyinə görə burada çoxlu şəhərlər meydana gəlmişdi. Mannaya qonşu ölkələrdən tacirlər gəlirdi. Şəhərlərin əksəriyyəti hər tərəfdən müdafiə divarları ilə əhatə olunmuşdu. Bu cür şəhərlər **qala şəhərlər** adlanırdı. Şəhərlərdə sənətkarlıq və ticarət yüksək inkişaf etmişdi.

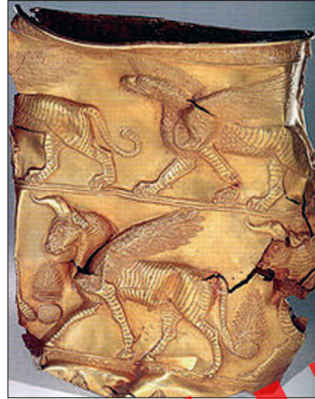
Şəhərlərin meydana gəlməsində ticarətin rolu nədən ibarətdir?

Yüksək mədəniyyətə malik olan mannalılar yazı ilə tanış idilər.

Manna ərazisi sərvətlərlə zəngin idi. Ona görə də qonşu dövlətlər bura hücumlar edirdilər.

Manna hökmdarı İranzu (qədim rəsm)

Mannada hazırlanmış qızıl qablar

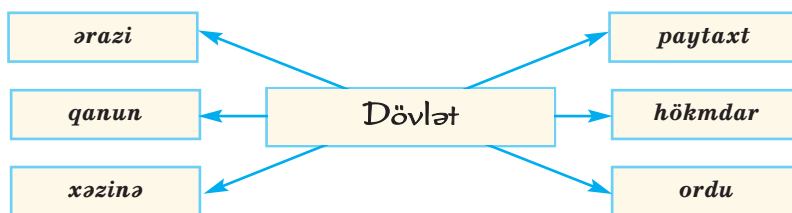
**Canişin* — vilayətləri idarə edən şəxs

Düşmənlərin Manna qalasına hücumu (qədim rəsm)

Mannalılar da öz vətənləri və onun müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparırdılar. Düşmənlər məqsədlərinə nail olmaq üçün ölkəni daxildən zəiflətməyə çalışırdılar. Mərkəzi hakimiyyətə tabe olmaq istəməyən vilayət hakimlərini üsyanlara təhrik edirdilər. Bu isə dövlətin zəifləməsinə, onun müdafiəsinin çətinləşməsinə səbəb olurdu. Nəticədə üç əsrə yaxın mövcud olmuş Manna dövləti tədricən zəiflədi və süqut etdi.

Dövlətin əlamətləri

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. İrənzunun dövləti möhkəmləndirmək üçün gördüyü tədbirlər nədən ibarət idi?
2. Verilmiş şəkillərə əsasən “Manna ərazisində tarixi mənbələr” mövzusunda təqdimat edin.
3. Mannalıların həyatı ən qədim insanların həyatından nə ilə fərqlənirdi?
4. Manna dövlətinin nə zaman süqut etdiyini hesablayıb tapın.
5. Mannanın zəifləməsinin və süqutunun səbəbləri nə idi?

6.

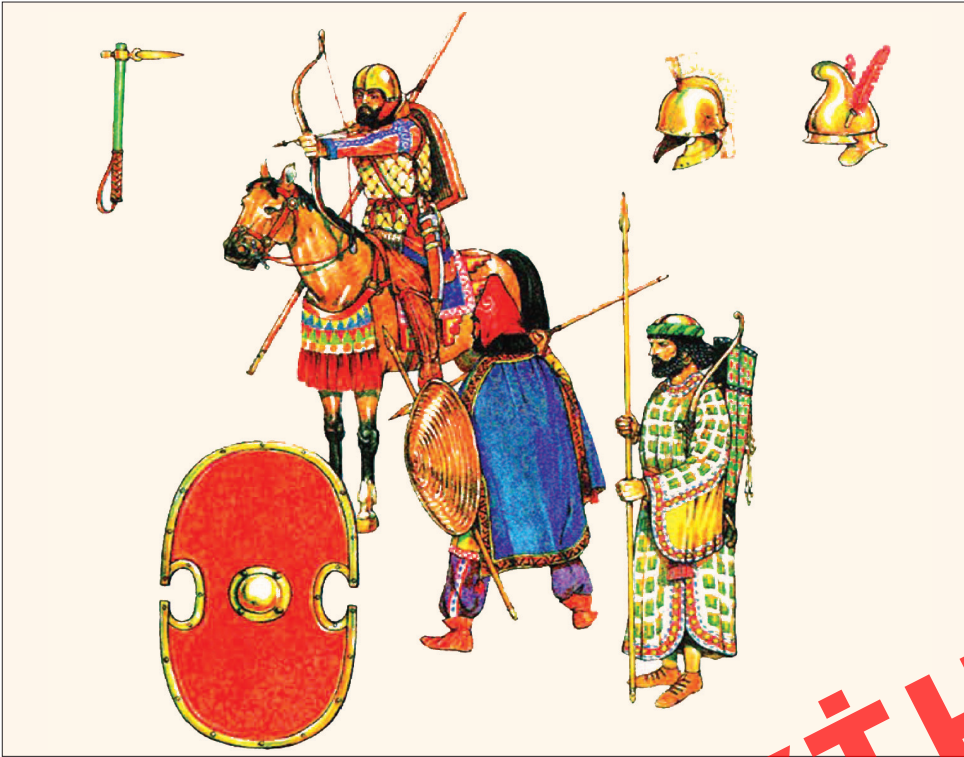
Hökmdar qadın — Tomiris

Qədim zamanlarda Azərbaycanın Araz çayından şimaldakı torpaqlarında türksoylu massaget (sak) tayfaları yaşayırdı. Cəsur və igid massagetlər öz vətənlərini çox sevirdilər. Azadlıqlarını və doğma torpaqlarını qorumaq üçün ölümə də getməyə hazır idilər.

*Massaget
tayfaları ha-
rada yaşayır-
dılar?*

Massagetlərin əsas məşğuliyyəti maldarlıq idi. Onlar yayda yaylaqlara, qışda isə qışlaqlara köçürdülər.

Massagetlər Azərbaycanın tarixində dərin iz qoymuşlar, lakin bir hadisə massagetlər haqqında əfsanə və rəvayətlərin yaranmasına səbəb oldu. Bu hadisə eramızdan əvvəl 530-cu ildə baş ver-

Massagetlərin hərbi geyimləri və silahları

mişdir. Həmin vaxt massagetlərin hökmdarı Tomiris adlı bir qadın idi. Adı dilimizdə “dəmir” mənası verən Tomiris müdrik dövlət xadimi idi. Qonşu Fars hökmdarı II Kir Azərbaycanın Arazdan cənubdakı torpaqlarını işğal etdikdən sonra massaget tayfalarını tabe edib onların ərazilərini ələ keçirməyə çalışırdı. Məqsədinə nail olmaq üçün Kir hiyləyə əl atdı. O, Tomirisin yanına elçilər göndərərək ona evlənmək təklif etdi. II Kir Tomirislə evlənməklə, əslində, massagetləri tabe etmək, onların torpaqlarını ələ keçirmək istəyirdi. Tomiris zalım və işğalçı hökmdarın təklifini rədd etdi. Bundan qəzəblənən II Kir massagetlərlə müharibəyə başlamaq qərarına gəldi.

*Tomirisin
II Kirə sülh təklif
etməkdə məq-
sədi nə idi?*

Tomiris hökmdar olmaqla yanaşı, həm də nəcib Azərbaycan qadını, mərhəmətli ana idi. Ona görə də qan tökülməsini istəmirdi. Əvvəlcə o, II Kirdən müharibədən əl çəkməyi, geri qayıtmağı tələb etdi. Düşmən bu təklifi qəbul etmədi. II Kirin çoxsaylı qoşunu Arazı keçib Azərbaycanın şimal torpaqlarına daxil oldu, lakin massagetlərin çox cəsur olduğunu bilən II Kir onlarla açıq döyüşə girməyə cəsarət etmədi. Ona görə də hiyləyə əl atdı.

O, hərbi düşərgədə kiçik bir döyüşçü dəstəsi saxlayaraq geri çəkildi. Massagetlər II Kirin geri çəkildiyini güman etdilər. Elə düşündülər ki, kiçik bir qüvvə ilə düşmən ordusuna qalib gəlmək olar. Massagetlərin azsaylı hərbi dəstəsi düşmən düşərgəsinə hücum edib onları məğlub etdi.

Massaget döyüşçülərinə Tomirisin oğlu başçılıq edirdi. Düşmənin hiyləsini başa düşməyən massaget döyüşçüləri qələbə qazandıqlarını güman edib arxayın oldular. Axşam olmuşdu. Onlar yatıb dincəlmək və döyüşün yorğunluğunu çıxarmaq istədilər. Massaget döyüşçülərinin yuxuya getməsindən istifadə edən II Kir hücum edərək onları əsir aldı. Tomirisin oğlu da əsir düşdü. Azadlığı hər şeydən müqəddəs sayan, əsirliyi qüruruna sığışdırmayan hökmdar oğlu özünü öldürdü. Bu xəbəri eşidən Tomiris düşmən üzərinə hücum etdi. Vətən uğrunda savaşa cəsur mas-

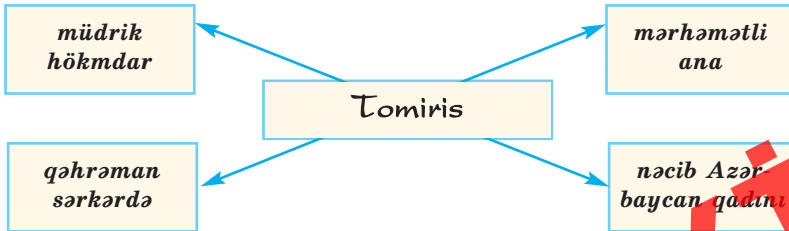

“Tomiris” (rəssam Altay Hacıyev)

sagetlər parlaq qələbə çaldılar. Ölkələr işğal edib, “Məğlubedilməz Kir” ləqəbi qazanmış işğalçı hökmdar döyüş meydanında öldürüldü.

Beləliklə, Tomiris vətəni işğal təhlükəsindən xilas etdi və övladının intiqamını aldı. İşğalçı II Kir torpaqlarımızı ələ keçirə bilmədi.

Tomiris kim idi:

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. II Kir kim idi və massagetlərin torpaqlarına nə üçün hücum edirdi?
2. Sizcə, Tomiris vətəninin azadlığı uğrunda, yoxsa övladının intiqamını almaq üçün vuruşurdu? Fikirlərinizi əsaslandırın.
3. Mətdəki məlumatdan istifadə edərək hadisənin neçə il əvvəl baş verdiyini hesablayın.
4. Əgər siz Tomirisin yerinə olsaydınız, necə hərəkət edərdiniz?
5. Tarixi hadisələrin öyrənilməsində əfsanə və nağılların hansı əhəmiyyəti var?

Atropatena hökmdarının andiçmə mərasimi

mənliklər və sıx meşələrlə örtülmüşdü. Ərazisində Urmiya adlı böyük, füsunkar bir göl var idi. Urmiya gölü o qədər böyük idi ki, içərisindəki adalarda qalın meşələr yaranmışdı. Bu meşələrdə vəhşi heyvanlar yaşayırdı. Atropatenalılar qayıqlarla adalara ova gedirdilər.

*Atropatena ərazisindən
tapılan gümüş sini*

Torpaqların münbit və məhsuldar olması əkinçiliyin və bağçılığın inkişafına şərait yaradırdı. Taxıl zəmiləri göz işlədikcə uzanıb gedirdi. Bağlarda bol meyvə yetişdirilirdi. Yaylaqların, otlaqların çoxluğu maldarlığın inkişafına kömək edirdi. Ona görə də Atropatenedə çoxlu mal-qara sürüləri və at ilxıları var idi.

Ölkə ərazisindəki çay və göllərdə balıq bol olduğu üçün balıqçılıq da inkişaf etmişdi. Atropatena ticarət yollarının üzərində yerləşirdi. Ticarət yollarının üstündə yerləşməsi ölkənin sürətli inkişafına kömək edirdi. Müxtəlif ölkələrin tacirləri Atropatenaya gəlir və ticarət edirdilər.

Hindistan və Çin o dövrdə zəngin ölkələr kimi məşhur idi. Bu ölkələrin bazarlarında hər çeşiddə mallar var idi. Hindistan və Çindən gələn tacirlər də digər ölkələrə getmək üçün Atropatenanın ərazisindən keçirdilər. Bu ölkənin zəngin təbiəti, tarlaları və bağları, mal-qara sürüləri onların böyük marağına səbəb olurdu. Onlar gördüklərini ətraf ölkələrdə danışdılar. Bu yolla ətraf ölkələr Atropatenanın necə zəngin sərvətlərə və münbit torpaqlara malik olduğunu öyrəndilər. Qonşu dövlətlərin hökmdarları bu sərvətləri ələ keçirmək, ona sahib olmaq istəyirdilər. Ona görə də tez-tez Atropatenaya hücumlar edirdilər. Atropatena döyüşçüləri bu hücumların qarşısını mətinliklə alırdılar.

*Atropatena ərazisindən
tapılan qədim pullar*

Atropatena döyüşçüsü

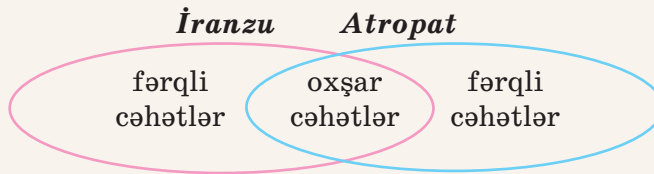
*Atropatena
dövlətinin
meydana
gəlməsinin
əhəmiyyəti
nə idi?*

E.ə. I əsrin ikinci yarısında dövrünün qüdrətli Roma dövləti Atropatenaaya hücum etdi, lakin Atropatena qoşunları qalib gələrək Romanın döyüş bayraqlarını ələ keçirdi.

Atropatenanın paytaxtı Qazaka şəhəri idi. Bu zəngin və qüdrətli ölkənin paytaxt şəhəri də gözəlliyi və abadlığı ilə göz oxşayırdı.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Dəftərinizdə Venn diaqramı çəkib İranzu və Atropatı müqayisə edin.

2. Manna və Atropatena dövlətləri ilə bağlı cədvəli dəftərinizə çəkin və tamamlayın.

Dövlət	Ərazi	Paytaxt	Təsərrüfat
Manna			
Atropatena			

3. Atropatenada hansı təsərrüfat sahələri inkişaf etmişdi?
4. Qonşu dövlətlərin Atropatenaaya hücumlarının səbəbi nə ilə bağlı idi?
5. Urmiya gölünün müasir vəziyyəti ilə bağlı məlumat toplayın.

8.

Qədim Azərbaycan dövləti — Albaniya

Azərbaycanın qədim şəhərlərindən biri olan Qəbələdə qazıntı aparan arxeoloqlar bir gün böyük, içərisi qaralmış dənərlə dolu olan küp tapdılar. Küpün içindəki qaralmış dənələr hansısa bitkinin toxumlarına bənzəyirdi. Bu çox maraqlı tapıntı idi. Arxeoloqlar dənələri araşdırmaq üçün Bakıya göndərdilər. Çox keçmədən məlum oldu ki, bunlar kömürlənmiş taxıl dənəleridir.

Əslində, bu tapıntı ərazi haqqında və burada yaşayan əhali haqqında çox şey deyirdi. Deməli, Azərbaycanın bu ərazisində zəngin əkinçilik təc-

*Bu tapıntı
Qəbələ
haqqında
nə deyir?*

Albaniya dövlətinin ərazisi

Albaniyaya aid tikinti qalıqları (Qəbələ)

rübəsi olmuşdur. Dənli bitkilər yetişdirilmişdir. Əgər taxıl küpə yığılıb saxlanılıbsa, demək, onu ehtiyat üçün saxlayırmışlar. İri küp burada yaşayan sənətkarların gildən saxsı qablar düzəltmələrini göstərirdi. Qəbələdə aşkar olunmuş arxeoloji tapıntılar Arazdan şimalda qədim Azərbaycan dövləti olan Albaniyanın tarixini öyrənmək üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

*Qədim insanların
həyat tərzini və
məşğuliyyətini haq-
qında hansı məlu-
matları, necə əldə
edə bilərik?*

Bu tapıntı **Azərbaycan Albaniya dövlətinin ilk paytaxtı olmuş Qəbələnin** də qədim tarixə malik olduğunu sübut edirdi. Tədqiqatçılar burada ticarətin inkişaf etdiyini təsdiq edən qədim pullar da aşkar etdilər.

Bu pullar zədələnmiş olsa da, üstündəki yazılar və şəkillər aydın görünürdü. Bu pulların köməyi ilə Qəbələnin keçmişi haqqında daha çox məlumat əldə etmək mümkün oldu. Pullar **b.e.ə. 4–3-cü əsrlərə** aid idi. Bu dövrdə Azərbaycanın şimal torpaqlarında da müstəqil dövlət olmuşdur. Həmin dövlət Atropatena ilə eyni dövrdə yaranan və Araz çayından şimalda yerləşən Albaniya dövləti idi.

Albaniya dövləti geniş əraziyə malik idi. Bu dövlət qədim gürcü dövləti olan İberianın sərhədlərindən başlayaraq Xəzər dənizinə qədər olan bütün Şimali Azərbaycan torpaqlarını əhatə edirdi. Albaniya əhalisi döyüşkən və cəsur idi. Burada 26 tayfa

yaşayırdı. Onlardan ən nüfuzlusu albanlar idi. Vətən təhlükədə olanda əli silah tutan hər kəs müdafiəyə qalxırdı.

E.ə. I əsrin birinci yarısında Roma dövləti Albaniyaya hücum etdi. Xalqımız işğalçılara qarşı inadlı müqavimət göstərdi. Bu mübarizədə qadınların da vətən uğrunda vuruşması düşməni heyrətə salmışdı. Roma sərkərdəsi sülh bağlayıb geri çəkilməyə məcbur oldu.

Ölkədə maldarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait var idi. Albanlar çoxlu mal-qara, qoyun-keçi saxlayırdılar.

Burada sənətkarlıq və ticarət inkişaf etmişdi. Alban sənətkarları müxtəlif növ silahlar, əmək alətləri, bəzək əşyaları, gil qablar və s. düzəldirdilər. Albaniyada hətta şüşə qablar da hazırlanırdı.

Albaniyanın Xəzər dənizinin sahili boyunca yerləşən sənətkarlıq mərkəzlərinə ticarət gəmiləri də gəlirdi. Ticarət Albaniyanın və onun şəhərlərinin iqtisadi və mədəni inkişafına böyük təsir göstərirdi. Albaniyada çoxlu şəhərlər olmuşdur. Sənətkarlıq və ticarətin inkişafı yeni şəhərlərin yaranmasına səbəb olurdu. Şəhərlərdə evlər, binalar kərpicdən və yonulmuş daşdan tikilirdi. Evlərin üstünü kərmitlə örtürdülər.

sancaq

metal pullar

daş heykəl

dəbilqə

*Albaniyaya aid
maddi mədəniyyət nümunələri*

*Albaniyada
sənətkarlığın
inkişafını
sübut edin.*

LAYIHƏ

*Albaniya sənətkarlarının
hazırladığı qablar*

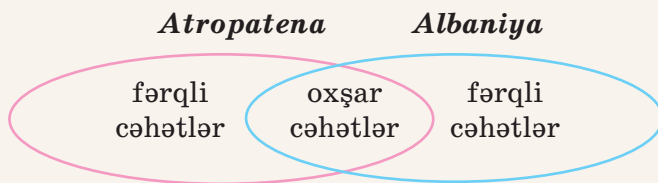
Belə evlər dəbdəbəli hesab edilirdi. Bu cür evlərdə varlılar yaşayırdılar. Yoxsulların evləri isə çiy kərpicdən tikilir, üstü qamışla və ya torpaqla örtülürdü.

Tarixi mənbələrə görə, albanların öz əlifbası olmuşdur. Bu da qədim Azərbaycanda yazı mədəniyyətinin olmasını sübut edir.

Bizim eranın 3-cü əsrində vətənimiz yenidən işğalçıların yürüşünə məruz qaldı. İranda yaranmış Sasani dövləti Atropatenanı işğal etdi. Albaniya isə öz daxili müstəqilliyini saxlaya bildi.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Sizcə, qədim albanlar taxılı harada və nə məqsədlə saxlayırdılar?
2. Arxeoloqlar Albaniya dövlətinin varlığını hansı tapıntılara görə sübut edirlər?
3. Müasir Azərbaycanın xəritəsində Qəbələ şəhərini və Araz çayını göstərin.
4. Albaniyada yazı mədəniyyətinin olması nəyi sübut edir?
5. Atropatena və Albaniya dövlətlərinə aid oxşar və fərqli cəhətləri dəftərinizdə çəkdiyiniz Venn diaqramında qeyd edin.

Azərbaycanda dini inanclar

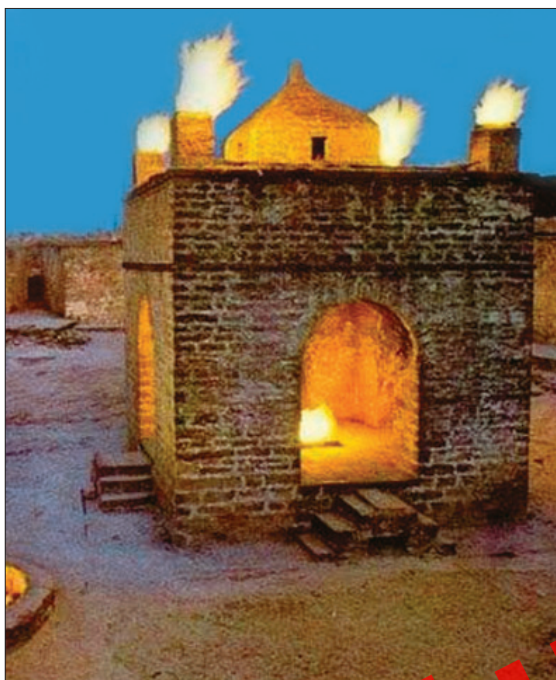
Azərbaycan xalqı hər zaman başqa xalqların adət-ənənələrinə, dini görüşlərinə hörmətlə yanaşmışdır. Ona görə də ölkəmizdə müxtəlif dinlərə mənsub insanlar mehribancasına yaşamışlar. Müxtəlif ölkələrdə dini görüşlərinə görə təqib olunan insanlar ölkəmizə gəlmişlər.

Qədim insanlar ayrı-ayrı *bütlərə**, təbiət cisimlərinə və hadisələrinə (Günəş, Ay, torpaq, yağış və s. tanrılarına) dualar edir, qurbanlar verirdilər. Belə dinlər çoxtanrılı dinlər adlanır. Ona bütperəstlik də deyirdilər.

Keçmiş zamanlarda Azərbaycanın bəzi yerlərində, xüsusilə cənub ərazilərində atəşpərəstlik adlı din yayılmışdı. Atəşpərəstlik dininin əsasında oda sitayiş dururdu. Atəşpərəstlik inancının ibadət yerlərində odu sönməyə qoymurdular.

Qədim Azərbaycanda yayılmış dinlərdən biri də tanrıçılıq idi. Türklərin yaratdığı tanrıçılıq ilk təktanrılı dinlərdən biri olmuşdur. Bu dində kainatın yaradıcısı olaraq qəbul edilən Göy tanrıya inam var idi. İndi də xalqımızın inanclarında bu dinin əlamətləri qorunub saxlanır.

Eramızın əvvəllərində xristian dini yarandı. Bu dinin yaranması İsa peyğəmbərin adı ilə bağlıdır.

Suraxanı atəşgahı

**Büt* — müxtəlif varlıqları təsvir edən heykəlciklər

*Şəkinin Kiş kəndindəki
alban xristian məbədi*

Xristianlıq dini Azərbaycan əhalisi arasında da yayılmışdı. Hətta bir müddət Azərbaycan Albaniya dövlətinin rəsmi dini də xristianlıq olmuşdur.

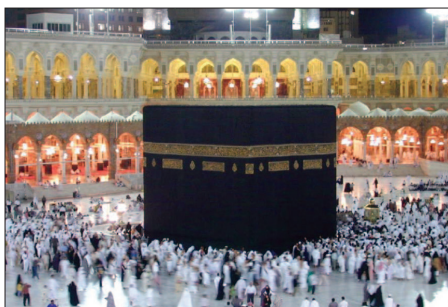
Şərqin ilk kilsələrindən olan Şəkinin Kiş kəndindəki alban məbədi xalqımızın islamaqədərki mədəniyyətinin yadigarlarından biridir.

Azərbaycanda hələ qədim zamanlardan yəhudilik dininə sitayiş edənlər də yaşamışlar. Xalqımız onların da dininə, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşmışdır.

Tanrıçılıq, xristianlıq və digər dinlər xalqımızın yalnız bir hissəsi tərəfindən qəbul edilmişdi. Bu isə xalqımızın birliyinə və mədəniyyətimizin inkişafına mane olurdu.

Təkallahlı dinlərdən biri də islam dinidir. Bu dinin əsasını 7-ci yüzillikdə Məhəmməd peyğəmbər qoymuşdu. O, Ərəbistanda – Məkkə şəhərində anadan olmuşdur. Əvvəllər o, ticarətlə məşğul olurdu.

Məhəmməd peyğəmbər düşünmək və dua etmək üçün Hira mağarasına gedirdi. Günlərin birində bütün gecəni orada dua edərək keçirmişdi. Gün doğmaq üzrə idi. Birdən bir səs eşitdi: “Oxu!” Beləliklə, ilk sözü “Oxu!” olan yeni bir din yarandı. Bu ömrə Məhəmməd Allahın elçisi olaraq yeni dini – islam dinini yaymağa başladı. Müqəddəs “Qurani-Kərim” yarandı. İlk vaxtlar Allahın müqəddəs kəlamlarının toplusu olan “Qurani-Kərim” dəri, nazik ağ daş və xurma ağacının qabığı üzərinə yazılırdı. Sonralar kitab

Kəbə (Məkkə)

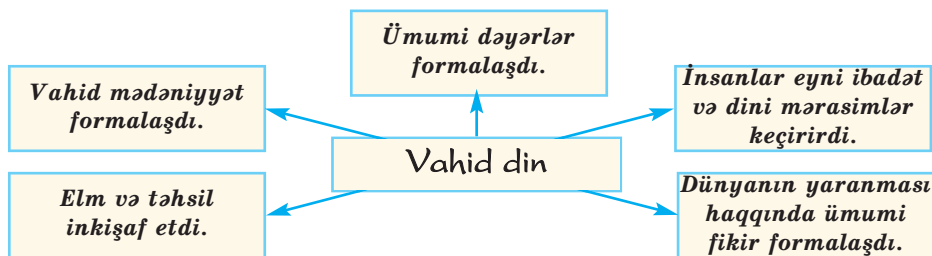
halına salındı. Peyğəmbər bütlərə inananların təqibinə məruz qaldı. Amma onun tərəfdarlarının sayı sürətlə artdı. İnsanlar bütlərə deyil, islam dininə sitayiş etməyə başladılar. İslam dini insanları yalnız Allaha inanmağa, ədalətli, mərhəmətli olmağa, elm öyrənməyə çağırırdı. Birlik və qardaşlıq

carçısı olan islam dini həm də insanlara dürüst olmağı təbliğ edirdi. İslam dini çox keçmədən dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda yayıldı.

İslam dinini qəbul etdikdən sonra ölkəmizin ərazisində yaşayan çoxsaylı tayfalar bir-biri ilə qaynayıb qarışdı. Vahid Azərbaycan xalqının yaranması prosesi sürətləndi. Xalqımız islam dəyərlərini qəbul edib, həyatını bu dəyərlər əsasında qurdu. Milli dəyərlərimiz islam dəyərləri ilə daha da zənginləşdi. Azərbaycanda islam dininin təsiri altında yeni mədəniyyət formalaşdı. Azərbaycanın şairləri, memarları, xəttatları islam dininin təsiri altında gözəl sənət nümunələri yaratdılar.

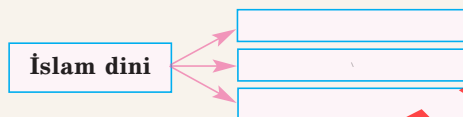
İslam dini və onun banisi Məhəmməd peyğəmbər elmə və təhsilə yüksək dəyər verirdi. Məhəmməd peyğəmbər deyirdi: “Bir gün elmlə məşğul olmaq, qırx il ibadət etməkdən önəmlidir”.

Azərbaycanda islam dininin qəbul edilməsinin nəticələri

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Tanrıçılıq və islam dininin xüsusiyyətlərini müzakirə edin.
2. İslam dinindən əvvəl Azərbaycanda hansı dinlər yayılmışdı?
3. İslam dini Azərbaycan mədəniyyətinə necə təsir göstərdi?
4. Bu gün ölkəmizdə dini sahədə vəziyyət necədir?
5. Sxemi dəftərinizə çəkin və islam dininin əsas xüsusiyyətlərini yazın. Çərçivələrin sayını istədiyiniz qədər artırma bilərsiniz.

LAYIHƏ

Cavanşir

Sizcə, Sasani dövlətinin Albaniyanı tamamilə işğal edə bilməməsinin səbəbi nə ola bilərdi?

Bütün cəhdlərinə baxmayaraq, Sasanilər Azərbaycanın şimalını — Albaniyanı tam asılı hala sala bilmədilər. Albaniya hökmdarları ölkəni öz qayda-qanunları ilə müstəqil idarə edir, amma hər il Sasanilərə vergi verirdilər. Sasanilər bir ölkəyə hücum edəndə Albaniya qoşunu da Sasani ordusuna köməyə gedirdi. Sasani—ərəb müharibələri başlayanda Albaniya hökmdarı öz oğlunu da qoşunla birgə döyüşə göndərdi. O, igid Azərbaycan sərkərdəsi Cavanşir idi. Sasani şahına Albaniya şahzadəsinin igidliyindən və döyüşdə aldığı ağır yaralardan xəbər verdilər. Sasani şahı gənc şahzadəni sarayına dəvət etdi və təmtəraqla qəbul etdi. O əmr etdi ki, Cavanşirin

yaralarını sağaltmaq üçün onun yanına şahın öz həkimlərini göndərsinlər. Tezliklə şahzadə sağaldı. Şah onu bütün saray adamlarının qarşısında mükafatlandırdı. Vətənə qayıdandan sonra atası onu Albaniyanın hökmdarı elan etdi.

Cavanşir qoşununda xidmət edən hərbiçilərə, bir sıra dövlət işçilərinə, yaxşı tanıdığı və xüsusi xidmətləri olan digər adamlara torpaq bağışlayırdı. Bu tədbirlər Albaniya dövlətini xeyli gücləndirdi.

Ölkənin şimalında yaşayan xəzər türkləri güclü dövlət yaratmışdılar. Onlar tez-tez Albaniyaya yürüşlər edirdilər. Cavanşir xəzərlərlə sülh bağladı və ölkəni şimaldan gələn hücumlardan qoruya bildi.

7-ci yüzillikdə Ərəb xilafəti güclü bir dövlətə çevrilmişdi. Bir çox dövlətlər Xilafət qoşunlarının hücumları qarşısında tab gətirə bilmədi. Cavanşir Albaniyanı ərəblərin dağıdıcı yürüşlərindən qorumaq üçün *xəlifə** ilə görüşməyi qərara aldı. O, Xilafətin paytaxtı Şam (Dəməşq) şəhərinə səfər etdi. Cavanşir Ərəb xilafətinə qarşı Bizansla müttəfiq oldu, lakin bu ittifaq uzun müddət davam etmədi.

7-ci əsrin 60-cı illəri idi. Xəlifənin sarayında önəmli bir görüş baş verirdi. Bu, Albaniya hökmdarı — məşhur Azərbaycan sərkərdəsi Cavanşirin xəlifə ilə görüşü idi. Onlar arasında mühüm danışıqlar oldu. Bu danışıqlarda Azərbaycanın Xilafət üçün rolu,

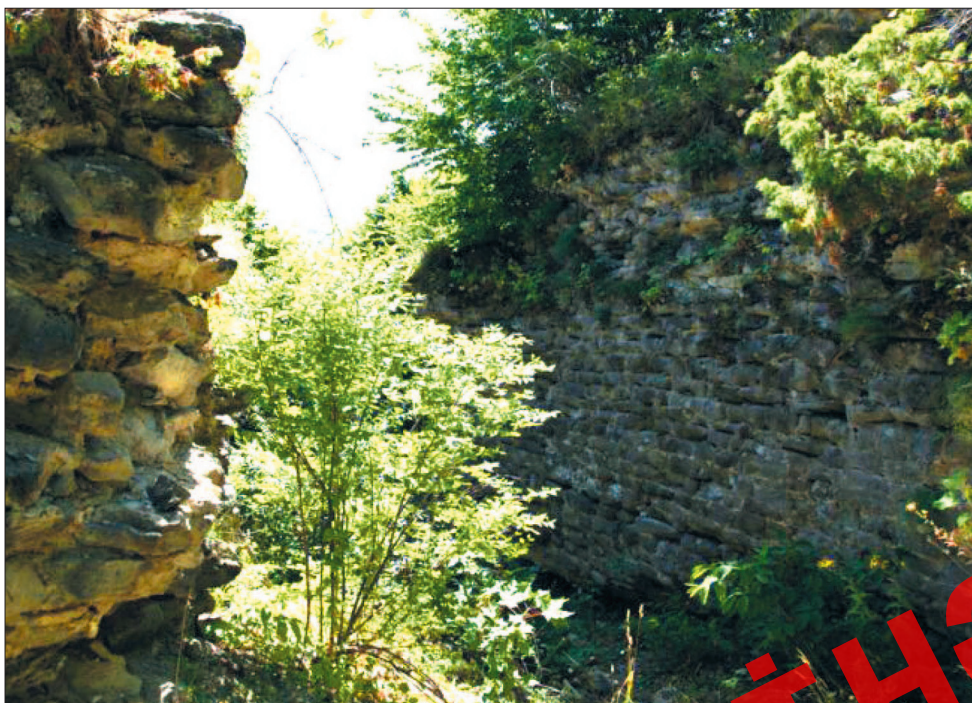
Cavanşir döyüşdə

**Xəlifə* — ərəb dövlətinin hökmdarı

LAYIHƏ

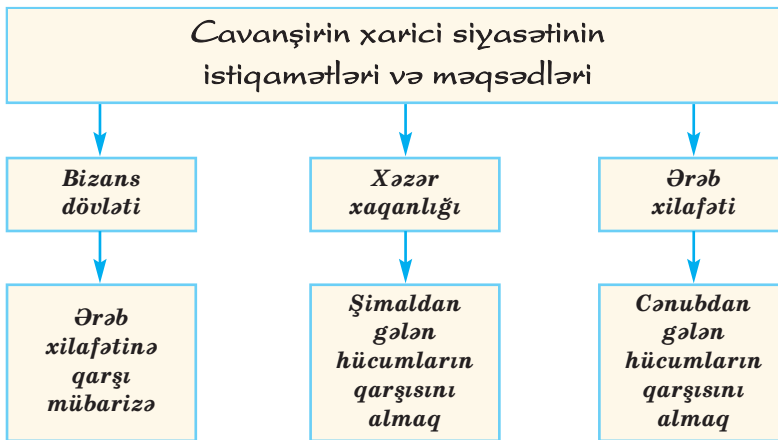
Albaniya üzərinə qoyulmuş vergilər və digər vacib məsələlər müzakirə olunurdu. Cavanşir bu görüşə öz vətəninin müstəqilliyini qorumaq məqsədilə gəlmişdi. Xəlifə onun fikirlərini diqqətlə dinləyir, Cavanşir haqqında deyilən xoş sözlərin doğru olduğunu düşünürdü. Cavanşir ağıllı və uzaqgörən hökmdar, səriştəli və güclü sərkərdə kimi şöhrət qazanmışdı. Xəlifə Albaniya hökmdarının şərəfinə ziyafət verdi. Cavanşirə çoxlu hədiyyələr bağışladı. Onlar razılığa gəldilər ki, Albaniyanı bundan sonra da Cavanşir idarə edəcəkdir. Xəlifə Cavanşirin öz ölkəsini necə idarə etməsinə və bu ölkənin qayda-qanunlarına qarışmayacağını bildirdi. Albaniya Ərəb dövlətinə yalnız müəyyən qədər vergi verməli idi. Cavanşir öz ölkəsinin üzərinə qoyulmuş vergilərin azaldılmasını xahiş etdi. Xəlifə vergiləri üçdə bir qədər azaltdı.

Beləliklə, Cavanşir öz ölkəsinin müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasına nail oldu. Eyni zamanda o, ölkədə quruculuq işlərinə

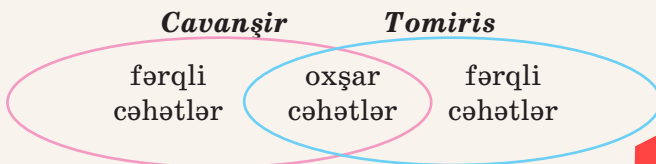
Girdiman qalasının qalıqları. İsmayilli rayonu, Lahıc kəndi

başladı. Dağıdılmış şəhərlər bərpa edildi. Abadlıq, quruculuq işləri nəticəsində Albaniya xarabalıqlardan təmizləndi, yeni körpülər, binalar tikildi. Cavanşir xarici və daxili siyasəti ilə Azərbaycan tarixində görkəmli dövlət xadimi olaraq qaldı. Xalqımız onun xatirəsini övladlarına Cavanşir adı qoymaqla yaşadır, onların qəhrəman və cəsur olmasını istəyir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Albaniya–Sasani münasibətləri necə idi?
2. Sasani şahının Cavanşirə mükafat verməsinin səbəbi nə idi?
3. Albaniya–Xəzər və Albaniya–Bizans münasibətləri haqqında fikrinizi bildirin.
4. Cavanşirin xəlifə ilə görüşlərinin nəticələri nə oldu?
5. Cavanşirin Sasani şahı və xəlifə ilə görüşlərini müqayisə edin.
6. Cavanşir və Tomirisi Venn diaqramında müqayisə edin.

11.

“Qırx il kölə kimi yaşamaqdansa...”

*Babək
(rəssam Sadıq Şərifzadə)*

Sıldırım dağların zirvəsində yandırılmış qala qarşısında bir qəhrəman dayanmışdı. O, məğrur baxışlarla əzəmətini itirməmiş qalaya baxırdı. Bu, xalq qəhrəmanının doğma Vətəni ilə son görüşü idi. Həmin qəhrəman həyatının çox hissəsini azadlıq mübarizəsinə həsr etmiş sərkərdə Babək idi. Babək Azərbaycanda yadellilərə qarşı azadlıq mübarizəsinin ən güclü rəhbərlərindən biri olmuşdur. 816-cı ildən etibarən Babək yadelli əsarətinə qarşı mübarizəyə başçılıq etməyə başlamışdı.

Məhəmməd peyğəmbərin vəfatından sonra Ərəb dövlətini xəlifə adlandırılan hökmdarlar idarə etməyə başladı. Ona görə də Ərəb dövləti sonralar xilafət

*Ərəb dövləti
nə üçün
xilafət
adlanırdı?*

adlanırdı. Tezliklə qonşu ölkələri ələ keçirən ərəblər ilk dövrlərdə islam dininin qaydalarına əməl edirdilər. Ölkə ədalətlə idarə edilirdi, lakin zaman keçdikcə əhalidən alınan vergilər artırıldı. Ədalətsizlik hökm sürməyə başladı. Yerli əhalinin torpaqları alınır və buraya ərəb ailələri köçürüldü.

Bütün bunlar Azərbaycanda xalqın narazılığına səbəb oldu.

Beləliklə, ərəb əsarətinə qarşı üsyanlar başladı. Sonralar bu üsyanlar güclənərək azadlıq uğrunda güclü hərəkata çevrildi. Bu hərəkət xürrəmilər hərəkəti adlanırdı. Xürrəmilər Vətənimizin azadlığı uğrunda mübarizə aparırdılar. Onlar döyüslərə azadlıq rəmzi olan qırmızı bayraqla gedirdilər. Hərəkətin əsas mərkəzi Azərbaycanın cənubunda yerləşən Bəzz qalası idi.

*Xürrəmilər
nəyə qarşı
mübarizə
aparırdılar?*

Xürrəmilər hərəkətinə nəinki yoxsullar, hətta varlılar da qoşulmuşdular. Babəkin ətrafında mahir sərkərdələr toplanmışdı. Ordusunda güclü nizam-intizam yaratmış Babək Ərəb xilafətinin 6 ordusunu məhv etmişdi. Bu qələbələrin səbəblərindən biri də azadlığı hər şeydən üstün tutan xalqımızın birliyi idi.

Babək işğalçılara qarşı döyüşdə

Qətiyyətli mübarizəni görən xəlifə Babəkə qarşı ən bacarıqlı sərkərdəsi türk əsilli Afşini göndərdi. Xəlifə bu yolla bir türkü digər türkün köməyi ilə məğlub etmək istəyirdi. Afşin əvvəlcə açıq döyüşə girmədi. Yolları bərpa etdirdi, kəşfiyyat işlərini gücləndirdi. Çox keçmədən Afşinin başçılıq etdiyi ərəb ordusu Bəzz qalasını mühasirəyə aldı. Xilafət özünün bütün gücünü xürrəmilərə qarşı yönəltdi. Uzunsürən mühasirəyə baxmayaraq, xürrəmilər qəhrəmancasına döyüşürdülər. Lakin çoxsaylı düşmən ordusu üsyançıların müqavimətini qıra bildi. Bəzz qalası ələ keçirildi.

Babək Bəzz qalasını tərk etdi. O, yenidən qüvvələri birləşdirib mübarizəni davam etdirmək istəyirdi. Üsyançıların bir hissəsi həlak oldu. Əsir alınanlar da oldu. Babəkin oğlu da əsirlərin arasında idi. Xəlifə Babəkin hünərinə heyran qalmışdı. İstəyirdi ki, Babək Xilafət ordusunda sərkərdəlik etsin. Babəkin oğlunu da inandırmışdı ki, atasının cəsarətinə və sərkərdəlik məharətinə çox hörmət etdiyi üçün onu öz ordusunda görmək istəyir. Xəlifə və Babəkin oğlu məktub yazaraq Babəkdən təslim olmasını istədilər. Öz oğluna cavab məktubunda Babək yazmışdı: “...Qırx il kölə kimi yaşamaqdansa, bir gün azad yaşamaq yaxşıdır!”

Xəlifənin təslim olmaq təklifini rədd edən Babək yeni qüvvə toplayıb mübarizəni davam etdirmək istəyirdi. Lakin yerli hakimlərdən birinin xəyanəti nəticəsində Babək əsir alındı.

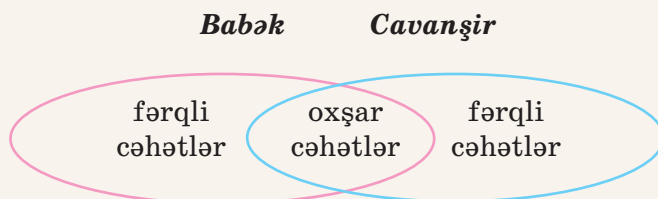
Babəkin başçılığı ilə 21 ildən çox davam edən azadlıq hərəkatı amansızlıqla yatırıldı. Babək və onun sərkərdələri edam edildilər, lakin ölüm ayağında belə onlar düşməyə boyun əymədilər. Xalqımızın azadlıq mübarizəsi davam edirdi. Nəticədə, Xilafət zəiflədi və Azərbaycan onun tabeliyindən çıxdı. Dövlətçiliyimiz və müstəqilliyimiz bərpa edildi. Azərbaycanda yeni dövlətlər yarandı.

Xalqımız Babəki həmişə iftixarla yad etmişdir. Babək xalqımızın azadlıq, cəsarət və qürur rəmzinə çevrilmişdir. Onun haqqında əsərlər yazılmış, film çəkilmişdir. Respublikamızda Babəkin adını daşıyan rayon var.

LAYIHƏ

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Ərəb əsarətinə qarşı üsyanların səbəblərini izah edin.
2. Babək bir qəhrəman kimi hansı keyfiyyətlərə malik idi?
3. Babəklə Cavanşiri Venn diaqramında müqayisə edin.

4. Babəkin oğluna cavab məktubunu qiymətləndirin. Siz Babəkin yerinə olsaydınız, xəlifənin məktubuna necə cavab yazardınız?
5. Xürrəmilər hərəkatının nəticələrini izah edin.

“Kitabi-Dədə Qorqud” — yurdumuzun tarix salnaməsi

*Vətən sənə el müdriki Dədəmiz
Qorqudun əmanətidir.*

*Oğuzlar
kimdir?*

Oğuzlar xalqımızın və hazırda bir çox ölkələrdə yaşayan türk xalqlarının ulu babalarıdır. Oğuzların həyatında baş vermiş hadisələr dildən-dilə keçərək zənginləşmiş və dastanlara çevrilmişdir. Bu dastanlarda xalqımızın qədim tarixi əks olunmuşdur. “Kitabi-Dədə Qorqud” oğuz türklərinin tərcümeyi-halıdır. Bu dastanın ilk **boylarının*** 1300-dən artıq yaşı var. Dastanın 11-ci əsrdə yazıya alındığı ehtimal olunur.

Bəzi tarixçilər tərəfindən dastanın müəllifi hesab edilən Dədə Qorqudun Məhəmməd peyğəmbərin zamanında yaşadığı yazılır. Dastanın müqəddiməsində, yəni başlanğıcında da bu məlumat verilir. Qorqud Dədəmizin kitabı oğuz türklərinin yaşayış tərzini, adətlərini, tarixinin bir çox hadisələrini özündə əks etdirir. “Kitabi-Dədə Qorqud” oğuz türklərinin ortaq dastanıdır, lakin onun Azərbaycanda yarandığı tarixçilər tərəfindən qeyd edilir. Dastanın dil xüsusiyyətləri və hadisələrin baş verdiyi məkan daha çox Azərbaycanla bağlıdır.

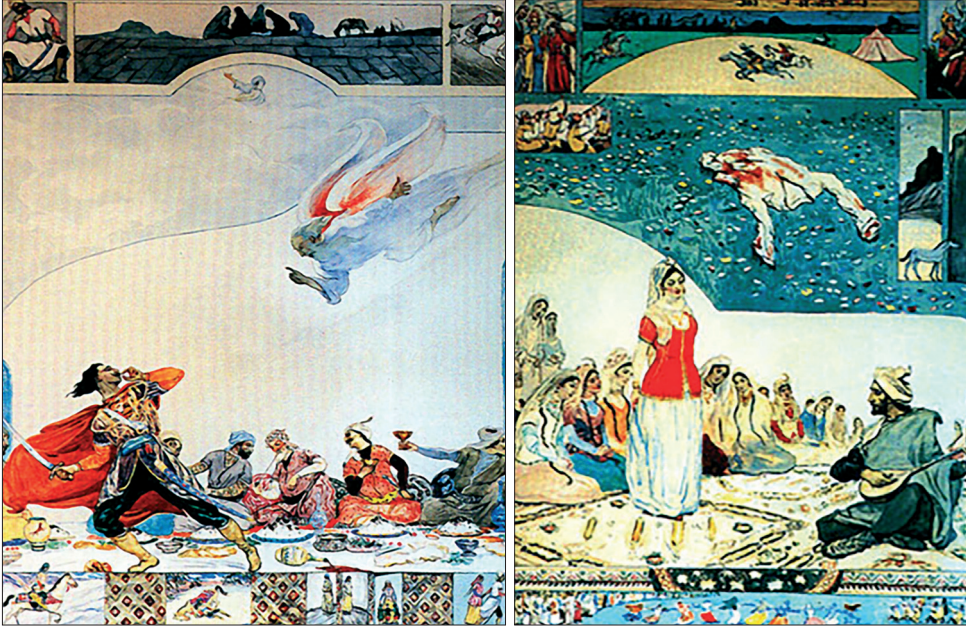
“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında, eyni zamanda xalqımızın erməni və gürcü feodallarına, onların havadarlarına qarşı mübarizəsi əks olunmuşdur. Onlar dastanda “qara donlu kafirlər” adlandırılır.

*Düşmənlər
türkləri bir-bi-
rinə qarşı qoy-
maqla nəyə
nail olmağa
çalışırdılar?*

“Dədə Qorqud” dastanından aydın olur ki, hələ keçmiş zamanlardan düşmənlər türkləri bir-birinə qarşı qoymaq istəyirdilər. Dastanlardan birində “qara donlu kafirlər” Əyrək adlı bir oğuzu xəyanət yolu ilə əsir alırlar. Onu doğma qardaşı Səyrəklə toqquşdurmağa cəhd edirlər. Oğuz elinin başbiləni Dədə Qorqud buna yol vermir. O, iki qardaşı bir-biri ilə barışdırır. Bundan sonra qardaşlar düşməne qarşı birgə mübarizə aparırlar.

***Boy** — müəyyən hadisəyə həsr edilmiş hissə

LAYIHƏ

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına çəkilmiş illüstrasiyalar
(rəssam Mikayıl Abdullayev)

Dədə Qorqud bu əhvalatı dastan kimi danışmaqda iki məqsəd güdürdü:

birincisi, istəyirdi ki, onu eşidən, onun öyüdləri-nə qulaq asan türklər düşmənin hiylələrinə aldanıb, bir-birinə düşmən olmasınlar;

ikincisi, gələcək türk nəsillərini düşmənlərin bu niyyətlərindən xəbərdar etmək istəyir və on-ları düşmənlərin hiyləsinə uymamağa çağırırdı.

Oğuzlar öz qonşuları barədə mərdanə hə-rəkət edirdilər. Onların üzərinə qəfildən hücum etmir, sərhədlə-rini pozmurdular. Düşmən xəyanət edib, qəfil hücumlarla Azərbaycan torpaqlarına basqın etdikdə isə oğuz igidləri hamı-lıqla Vətənin müdafiəsinə qalxaraq yağıları darmadağın edirdi-lər. Oğuzlarda möhkəm hərbi intizam vardı. Vətən sevgisi dar-gündə oğuzlara öz aralarındakı incikliyi də unutdururdu. Onlar dərhal düşməne qarşı birləşirdilər. Dastanın qəhrəmanlarından

*Dədə Qorqud
bu dastan
vasitəsilə
türk nəsillərinə
nəyi çatdırmaq
istəyirdi?*

biri olan Bəkil onun igidliyinə şübhə ilə yanaşan Qazan xandan inciyr. “Bayandır xanın hədiyyələrini önünə tökərək küsüb” gedən Bəkil Gürcüstan sərhədlərində özünün idarə etdiyi oğuz torpaqlarına dönür. Fikrini dağıtmaq üçün ova çıxır. Bərk yaralanır. Bundan xəbər tutan düşmənlər Azərbaycan torpaqlarına hücumla hazırlaşırlar. Vətən sevgisi Bəkilə umu-küsünü unutdurur. Qazan xana xəbər göndərir ki, “özünü mənə yetir”.

Oğuz türkləri qadınlara ehtiram göstərir, ana haqqının tanrı haqqına bərabər tuturdular.

“Dədə Qorqud” dastanında xalqımızın həyat tərzi də əks olunmuşdur. Dastandan görünür ki, oğuzlarda əkinçilik, maldarlıq, sənətkarlıq və başqa sahələr yüksək inkişaf etmişdi. Taxıl əkib-biçmək oğuzların əsas məşğuliyyətindən biri idi. Oğuzların su dəyirmanı vardı. Dastanlardan görünür ki, o zaman Azərbaycanda ticarət də inkişaf etmişdi. Azərbaycan tacirləri uzaq-uzaq ölkələrlə ticarət edirdilər. Oğuzların ticarət üçün qızıl pulları —

altun axçaları vardı.

Oğuzlar çətinə düşəndə Tanrıya sığınır, ümidlərini “dünyanı yoxdan var edən” Allaha bağlayırdılar. Onlar ağır sınaq anlarında Quranı — müqəddəs kitabı ortaya gətirir, ona əl basıb and içirdilər. Bunlar göstərir ki, əvvəllər tək Tanrıya inanan oğuzlar artıq islam dinini qəbul etmişdilər. Bu vaxta qədər yadellilərə qarşı türk—oğuz bayrağı altında mübarizə aparan çoxsaylı Azərbaycan—türk tayfalarını islam dini daha sıx birləşdirdi. Azərbaycanda yaşayan, lakin türk olmayan tayfalar da islam dinini qəbul etdilər. Onlar türk tayfaları ilə qaynayıb-qarışdılar. Belə-

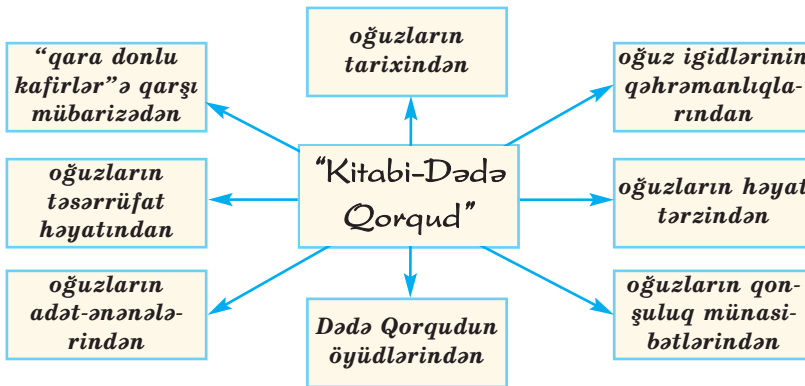

Dədə Qorqudun abidəsi. Naxçıvan.

liklə, ölkəmizdə **din birliyi** yarandı. Azərbaycanın gücü daha da artdı. Çünki buradakı **türk birliyinə** din birliyi də əlavə olundu: indi yadellilərə qarşı tək-cə türklər deyil, onlarla birgə bir dinə sitayiş edən qeyri-türk tayfaları da mübarizə aparırdılar. Oğuz igidləri şəhid qanını yerdə qoymayacaqlarına and içərdilər. Oğuzların bu adəti getdikcə bütün Azərbaycan əhalisi içərisində yayılırdı. İndi də bütün Azərbaycan xalqı şəhidlərin qanını yerdə qoymayacağına and içir. Bu bir daha sübut edir ki, xalqımız oğuz igidlərinin adətlərini bu gün də yaşadır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları Azərbaycan və digər türk xalqlarının dünya mədəniyyətinə verdiyi əvəzsiz dəyərlərdən biridir. Ona görə də UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilmişdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı bəhs edir:

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı hansı mənbə növünə aiddir?
2. Hesablayın: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı neçənci əsrdə yaranmışdır?
3. “Qara donlu kafirlər” nə üçün türk igidlərini bir-biri ilə düşmən edə bilmədilər?
4. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında xalqımızın həyat təzi necə əks olunmuşdur?
5. “Tariximiz Dədə Qorqud dastanında” adlı esse yazın.

Azərbaycanın “Dəmir qapı”sı — Dərbənd

Sizcə, əcdadlarımız Dərbənd keçidini nə üçün bağlaya bilərdilər?

Qafqaz dağları ilə Xəzər dənizi arasında bir keçid vardır. Ulu babalarımız bu keçidi alırmaz qalaya çevirmişdilər. Buna görə də həmin keçid “Dəmir qapı” kimi şöhrət qazanmışdı. Sonralar bura Dərbənd keçidi adlanmağa başladı. Bu keçid vasitəsilə daim şimaldan cənuba, cənubdan şimala ticarət karvanları gedirdi. Qədim Dərbənd şəhərində və Dərbənd keçidi boyunca olan torpaqlarda yaşayan əcdadlarımız 5–6-cı yüzilliklərdə keçidi bağlayan möhtəşəm qala divarları tikmişdilər.

Bir ərəb səyyahı Dərbəndi təsvir edərkən yazmışdır ki, limanın girəcəyinə zəncir çəkilmişdi. Zəncir qıfıllanır, açarı isə liman nəzarətçisində olurdu. Liman nəzarətçisinin icazəsi olmadan heç bir gəmi limana nə daxil ola bilər, nə də oradan çıxarılardı.

Dərbənd qalası

Dərbənd liman-şəhər idi. Xəzər dənizi ilə bu möhtəşəm şəhərə başqa ölkələrdən ticarət gəmiləri gəlirdi. Tacirlər buraya çoxlu mal gətirirdilər. Gətirilən malların bir hissəsi Dərbənddə satılır, bir hissəsi isə dənizlə və ya quru yolla başqa ölkələrə aparılırdı.

Dərbənd keçidi və qalasının çox böyük hərbi əhəmiyyəti vardı. Şimaldan Azərbaycana və başqa cənub ölkələrinə hücum edən tayfaların qarşısını almaq üçün yerli hakimlər keçid boyu gözetçi məntəqələri və başqa müdafiə qurğuları tikdirmişdilər.

8-ci yüzillikdə ərəblər Azərbaycan şəhərlərini zəbt edərək Dərbəndə də çatdılar. Bura hücum edərkən qalanı döyüşlə ala bilmədilər. Şəhəri mühasirəyə alıb xüsusi qurğularla qalaya daşlar və dəmir mermilər yağdırdılar, lakin hücumlar nəticə vermədi, çünki Dərbəndin qala divarları çox möhkəm idi. Qalanı hücumla ala bilməyən ərəblər başqa tədbirə əl atdılar. Dərbənd şəhərinin əsas su mənbəyi olan bulağı çirkləndirdilər. Şəhərdə xəstəliklər yayılmağa başladı, lakin dərbəndlilər təslim olmadılar. Yalnız güclü müqaviməti qırandan sonra ərəblər qalanı işğal edə bildilər.

Dərbənd ərəblər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Dərbənddə ərəb qoşunu yerləşdirildi. Xəlifənin əmri ilə şəhərin ətrafına su çəkildi. Burada dəyirmanlar, taxıl və silah üçün anbarlar tikildi. Şəhərdəki dağıntılar bərpa edildi. Dərbəndi ərəblər “Qapılar qapısı” adlandırırdılar.

Dərbəndin ətrafındakı münbit torpaqlarda taxıl əkilir, zəfəran, qızıl boya yetişdirilirdi. Əhalinin məşğuliyyəti içərisində üzümçülük və bağçılıq xüsusi yer tuturdu.

Dərbənd həm də sənətkarlıq mərkəzi idi. Burada toxuculuq, dulmuşçuluq, misgərlik, zərgərlik və digər sənət sahələri geniş yayılmışdı. Dərbənddə hazırlanan kətan parçalar əcnəbi tacirləri çox cəlb edirdi. Dərbənd bazarı ətraf ölkələrdə çox məşhur idi. Burada qul alveri də gedirdi. Ətraf ölkələrdən tacirlər bura qul almağa gəlirdilər.

Dərbənd şəhəri xalqımız üçün çox əzizdir. Çünki yüz illər öncə bu şəhərdə olmuş məşhur səyyahlar Dədə Qorqudun burada dəfn edildiyini yazmışlar. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da “Dəmir qapı” — Dərbənd haqqında çox dəyərli məlumatlar var.

Dərbənd qalası müasir dövrdə

Bu mənbə sübut edir ki, Dərbənd ulu babalarımız olan qədim türk tayfalarının vətənidir.

Sonralar 19-cu yüzillikdə Dərbənd **çar*** Rusiyası tərəfindən işğal edildi. O zamandan etibarən Dərbənd Azərbaycandan ayrı salındı.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Xəritədə (səh.55) Dərbənd şəhərinin harada yerləşməsinə müəyyən edin.
2. Dərbəndə niyə “Dəmir qapı” deyirdilər?
3. Nə üçün Azərbaycan hökmdarları Dərbəndin möhkəmləndirilməsinə xüsusi fikir verirdilər?
4. Dərbənd şəhəri nə üçün xalqımız üçün əzizdir?
5. “Qədim və müasir Dərbənd” mövzusunda şəkilli təqdimat hazırlayın.

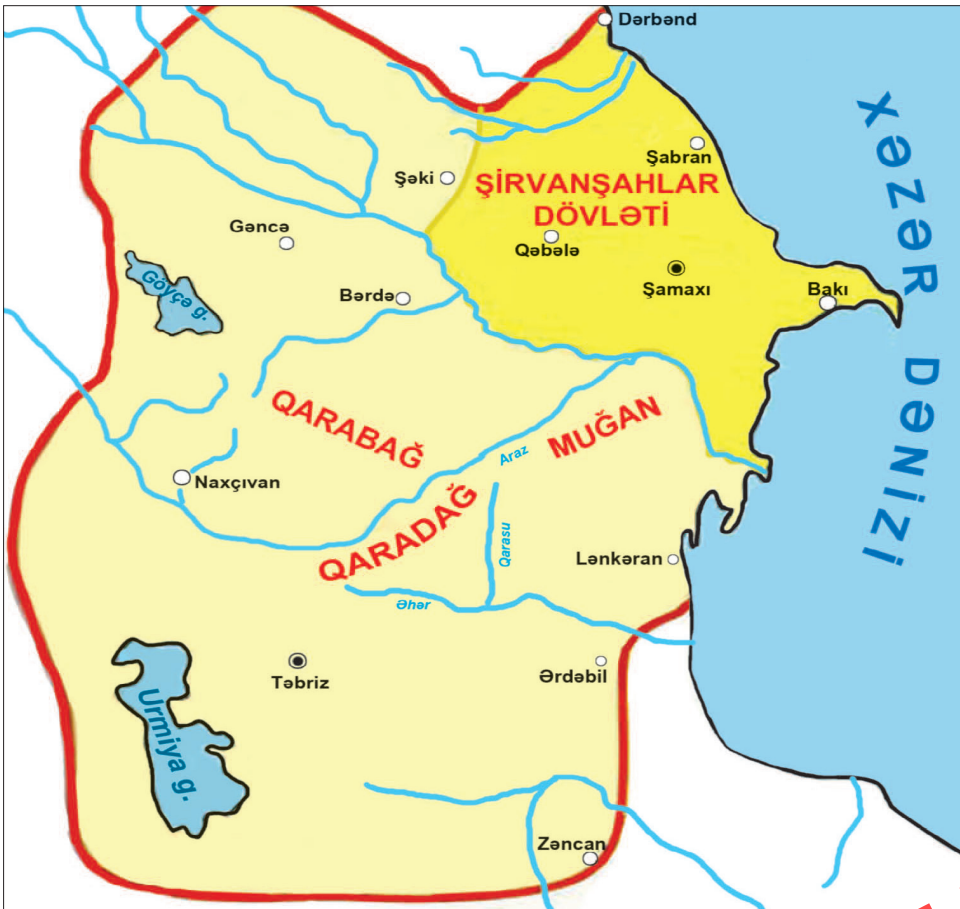
***Çar** — Rusiya imperiyasının hökmdarı

LAYIHƏ

14.

Şirvanşahlar dövləti

Bakıda yerləşən Şirvanşahlar sarayı ən dəyərli və ən nadir tarixi abidələrimizdən biridir. İçərişəhəri bəzəyən bu qədim saray kompleksi yerli və əcnəbi ziyarətçilərin böyük marağına səbəb olur. Şirvanşahlar sarayı böyük bir kompleksdir. Bu kompleksə — möhtəşəm saray, divanxana, anbar, hamam, 2 məscid, 2 türbə, **ovdan*** və digər memarlıq abidələri daxildir.

Şirvanşahlar dövlətinin xəritəsi

***Ovdan** — su yığılan daş çuxur, hovuz

Şah sarayının divanxanası dövlət əhəmiyyətli yığıncaqların toplandığı, fərmanların, hökmlərin verildiyi yerdir. Hökmdar saray əyanlarını, vəzir və vəkilləri ətrafına toplayar, mühüm məsələlər haqqında onların fikrini dinləyərdi. Əhalidən toplanan vergilər xəzinəyə və anbara toplanardı. Saray kompleksi həm də gözəl bir memarlıq nümunəsidir. Təsadüfi deyil ki, saray kompleksi yanındakı Qız qalası ilə birlikdə UNESCO tərəfindən dünya irsi siyahısına daxil edilmişdir. Adından göründüyü kimi, Şirvanşahlar saray kompleksini Şirvan şahları tikdirmişlər.

Tarixi mənbələrdən məlum olur ki, Xilafət zəiflədikdən sonra Azərbaycanın dövlətçilik ənənələri yenidən dirçəldi. Ölkəmizin ərazisində yeni Azərbaycan dövlətləri yarandı. Bu dövlətlər içərisində 9-cu əsrdə yaranmış Şirvanşahlar dövlətinin xüsusi yeri var idi. Həmin dövrdə yaranan dövlətlər içərisində Şirvanşahlar dövləti ən uzunömürlüsü oldu. Çox keçmədən qədim Azərbaycan şəhəri olan “Dəmir qapı” — Dərbənd Şirvanşahlar dövlətinə birləşdirildi. Dərbənd səddi və şəhərin qala divarları Şirvan şahları tərəfindən təmir edilib möhkəmləndirildi. Kürdən şimalda yerləşən Azərbaycan torpaqlarında Şirvanşahlar dövlətinin yaranması mühüm ha-

Bakıda Şirvanşahlar sarayı

disə idi. Bu, şimaldan gələn yadellilərə qarşı mübarizəni asanlaşdırır, mədəniyyətimizin inkişafına müsbət təsir göstərirdi.

Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı əvvəllər Şamaxı şəhəri olmuşdu. Şamaxı qala-şəhər idi. Şirvanşahlar dövləti qüvvətləndikcə onun paytaxtı da böyüyür və gözəlləşirdi. Şəhərin böyüməsinə onun karvan yolları üstündə yerləşməsi kömək edirdi. Ölkəmizin digər şəhərlərinə və xarici ölkələrə gedən ticarət yolları Şamaxıdan keçirdi.

Şamaxı Azərbaycanın ipəkçilik mərkəzlərindən biri idi. Hələ qədim zamanlardan barama qurdu bəsləyən Şirvan əhalisi xam ipək və növbənöv zərif ipək parçalar toxumaqda peşəkar idilər. Buna görə də Şirvan ipəyinin şöhrəti uzaq ölkələrə yayılmışdı. Şirvan xalçaları da dünya bazarlarında məşhur idi. Bu xalçalar indi dünyanın məşhur muzeylərində saxlanılır.

12-ci yüzillikdə Şirvanşahlar sarayında şairlər məclisi fəaliyyət göstərirdi. Bu məclisə dövrün məşhur şairləri toplaşır, bir-birinin əsərlərini dinləyir, fikirlərini bölüşürdülər. Azərbaycan mədəniyyətinin oyanış (intibah) dövründə yaşayıb-yaratmış böyük Azərbaycan şairi Əfzələddin Xaqani Şirvani bu məclisin ən nüfuzlu üzvlərindən biri idi.

Şamaxı şəhəri bir neçə dəfə zəlzələdən dağılmış və yenidən bərpa edilmişdi. 1192-ci ildə baş vermiş dəhşətli zəlzələdən sonra paytaxt Bakı şəhərinə köçürüldü. Bakı dəniz ticarətində roluna görə Azərbaycan şəhərləri içərisində Dərbənddən sonra ikinci yerdə dururdu. Onun paytaxt seçilməsi şəhərin inkişafına müsbət təsir göstərdi və onun əhəmiyyətini artırdı.

Mövcudluğu dövründə Şirvanşahlar dövləti Azərbaycanın həyatında böyük rol oynamışdır. Yadellilərin yürüşləri, işğalları

Xaqani Şirvani

Şamaxı bazarı

zamanı Şirvanşah hökmdarları daxili müstəqilliyi və dövlətçiliyi qorumaq naminə ağıllı addımlar atırdılar. Bu səbəbdən də Şirvanşahlar dövləti varlığını uzun müddət qoruyub saxlaya bilmişdi.

Şirvanşahlar dövləti 16-cı yüzillikdə bütün Azərbaycan torpaqlarını əhatə edən böyük Səfəvi dövlətinin tərkibinə daxil edildi.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Şirvanşahlar dövləti Azərbaycan tarixinin hansı dövründə yaranmışdır?
2. Şirvanşahlar dövləti neçə əsr mövcud olmuşdur?
3. Şamaxıdan sonra paytaxt nə üçün Bakı şəhərinə köçürülmüşdü?
4. “Şamaxı bazarında bir gün” adlı hekayə qurun.

LAYIHƏ

15.

Bərdə

Azərbaycanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri də Bərdə şəhəridir. Bu şəhər 5-ci yüzillikdən Azərbaycan Albaniya dövlətinin paytaxtı olmuşdur. Karvan yolları üzərində yerləşən Bərdə şəhəri orta əsrlərdə ən inkişaf etmiş şəhərlərdən idi.

Hər bir qədim Azərbaycan şəhəri kimi, Bərdə də qala divarları ilə əhatə olunmuşdu. Qalada qoşun saxlanılırdı. Burada saray, xəzinə, məscid, karvansara, zindan (həbsxana) və digər mühüm dövlət idarələri yerləşirdi. Qalanın qapısı keşikçilər tərəfindən qorunurdu.

Bərdədə qaynar şəhər həyatı vardı. Əhali içərisində əsas yeri sənətkarlar tuturdu. Burada çoxlu sənətkar məhəllələri vardı. Hər bir məhəllənin də öz adı vardı. Məsələn, dulmuşçular məhəlləsi, toxucular məhəlləsi, zərgərlər məhəlləsi, daşyonanlar məhəlləsi və s.

Bərdədə hansı sənətkarlıq sahələri vardı?

Bərdə bazarı

Uzaq ölkələrdən gələn tacirlər Bərdə sənətkarlarının hazırladığı məhsullara böyük maraq göstərirdilər. Onlar sənətkarların məhsullarını öz ölkələrindən gətirdikləri mallarla dəyişirdilər. Onların ən çox aldıkları mallar — ipək paltarlar, xalçalar, boyaq maddələri və s. məhsullar idi.

*Xəlifə hansı
dövlətin
başçısı idi?*

Ərəblərin hakimiyyəti dövründə xəlifənin göndərdiyi canişinin sarayı Bərdədə yerləşirdi. Bu səbəbdən də Bərdə iri sənətkarlıq və ticarət mərkəzi kimi daha da genişləndi. Ərəb səyyahları Bərdəni “**Arranın*** anası”, “Arranın baş şəhəri” adlandırmışlar.

Slavyanların Bərdəyə yürüşü. Rəssam N.Koçergin

***Arran** — ərəblər Albaniyanı belə adlandırırdılar.

LAYIHƏ

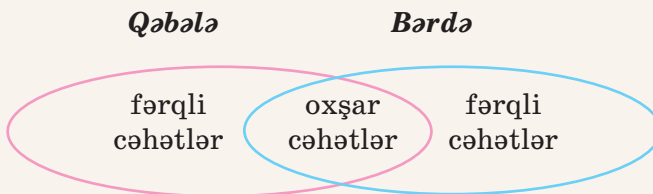
Əkinçilik və maldarlığın da geniş inkişaf etməsi Bərdəni Şərqdə ən zəngin şəhərlərdən birinə çevirmişdi. Başqa ölkələrdən gələn tacir və səyyahların vasitəsilə Bərdə şəhərinin şöhrəti bütün dünyaya yayılmışdı.

Bərdənin sərvətlərindən xəbər tutan slavyan tayfaları 944-cü ildə şəhəri ələ keçirmək qərarına gəldilər. Onların məqsədi burada möhkəmlənmək, torpaqlarımıza sahib olmaq idi. Onlar gəmilərlə Xəzər dənizindən Azərbaycan torpaqlarına yaxınlaşmış, Kür çayı ilə üzərək Bərdəyə qədər gəlib çatmışdılar. Şəhərə qəflətən hücum edən slavyanlar Bərdəni ələ keçirə bildilər. On minlərlə adam qətlə yetirildi. Slavyanlar əhalini soydular, şəhəri talan etdilər. Onlar dinc əhalini əsir alaraq, adambaşına pul tələb etdilər. Ödəyə bilənlər azad edildilər, ödəyə bilməyənlər qılınıcdan keçirildilər.

Slavyanlar 6 ay şəhərdə qaldılar. Tezliklə slavyanlar arasında yoluxucu xəstəlik yayılmağa başladı. Azərbaycan qoşunları doğma şəhəri azad etmək üçün Bərdəyə yaxınlaşdılar. Bunu görən slavyanlar əldə etdikləri qəniməti götürüb, qalan əmlakı yandıraraq, gecəyarısı qaladan qaçdılar. Bərdə başına gətirilən bu bəladan sonra bir daha özünə gələ bilmədi.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Bərdə şəhərinin orta əsrlərdə ən inkişaf etmiş şəhərlərdən biri olmasını hansı faktlar sübut edir?
2. Qəbələ və Bərdə şəhərlərini müqayisə edin.

3. Ərəb səyyahları Bərdəni necə adlandırırdılar? Bunun səbəbini necə izah edərdiniz?
4. Bərdənin mühüm ticarət mərkəzi olduğuna dair misallar göstərin.
5. Slavyanların Bərdəyə yürüş etməsindən neçə il keçmişdir?

Təbriz və Ərdəbil

Gözəl və qədim şəhərimiz Təbriz yüzillərlə böyük Azərbaycan dövlətlərinin paytaxtı olmuşdur. Şəhər orta əsrlərdə nəinki Azərbaycanın, həmçinin bütün Şərqi elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Təbriz şəhəri müxtəlif ölkələri birləşdirən beynəlxalq ticarət yollarının qovuşduğu yerdə idi. Dərbənddən İran körfəzi sahillərinə və şərqdən Avropaya gedən dünya karvan yolları Təbrizdə qovuşurdu. Buna görə də Təbriz o dövrdə Asiya ilə Avropa arasında çox mühüm ticarət şəhəri kimi bütün dünya ölkələrində yaxşı tanınırdı. Azərbaycanın başqa şəhərlərinə, habelə xarici ölkələrə gedən karvan yolları Təbrizdən keçirdi. Təbriz bazarı bütün dünyada məşhur idi. Əsasən, orta əsrlərdə tikilən və bir neçə kilometr uzunluğu olan bu bazar indi də öz iqtisadi əhəmiyyətini saxlayır.

1258-ci ildə Bağdad şəhəri monqollar tərəfindən tutulduqdan sonra Təbriz müsəlman Şərfinin ən böyük siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzinə çevrildi. Avropa səyyahlarından biri 14-cü yüzil-

Təbriz bazarı. Təbriz şəhərinin mərkəzində yerləşən, dünyanın ən böyük bazarlarından biri olan bu bazar UNESCO-nun dünya irsi siyahısına salınmışdır.

likdə yazırdı ki, dünyanın ən böyük və zəngin şəhəri olan Təbrizin iqtisadi gəlirləri bütün Fransanın gəlirlərindən çoxdur.

Təbriz orta əsrlərdə həm də dünyanın elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi. Dövrünün böyük alimləri, memarları Təbrizdə fəaliyyət göstərirdilər. Miniatür rəssamlığının Təbriz üslubu bütün dünyada məşhur idi. 15-ci yüzillikdə inşa edilmiş **Göy məscid** və **Həşt behişt** sarayı möhtəşəm memarlıq abidələri olmuşdur. Dövrün tarixçisi Həşt behiştin dünyanın ən böyük saraylarından biri olduğunu yazırdı.

Təbriz ölkənin siyasi və mədəni həyatında mühüm rol oynayırdı. Təbriz əhalisi çox cəsarətli idi. Onlar, hətta hökmdarların, şahların verdiyi ədalətsiz fərmanlara da etiraz edirdilər. 13-cü yüzilliyin axırlarında Təbriz əhalisi hökmdarın kağız pul buraxmaq haqqında fərmanına da etiraz etmişdi. Əhvalat belə olmuşdu: o zaman Azərbaycanda qızıl,

Təbriz əhalisinin hökmdar fərmanına etiraz etməsi nəyi göstərirdi?

Göy məscid. Təbriz şəhəri

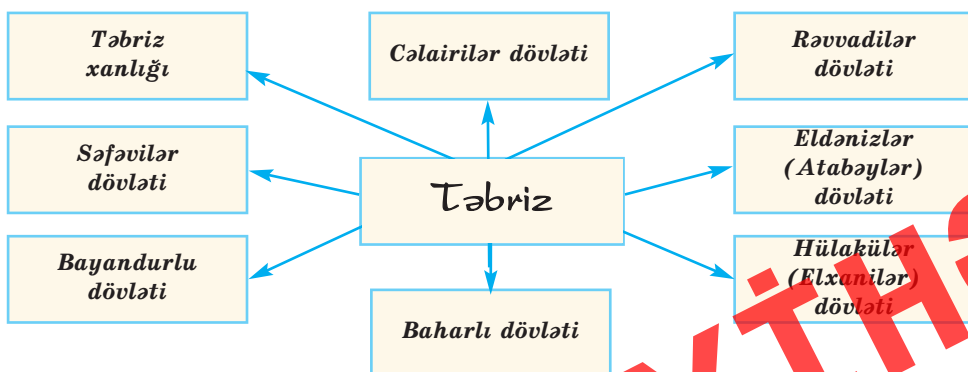
“İlin dörd fəslü”. Təbriz xalçası

xalçalar hazırda dünyanın ən böyük muzeylərində saxlanılır.

gümüş və mis pul işlənirdi. Alış-verişdə əsas rolu qızıl və gümüş pullar oynayırdı. Yalnız xırda ticarətdə mis puldan istifadə edirdilər. Sarayın xərcləri artmışdı. Dövlət adamlarının bədxərcliyi nəticəsində xəzinə boşalmışdı. Buna görə də qızıl və gümüş alveri dayandırıldı. Hökmdar qızıl-gümüş pulların kağız pulla əvəz edilməsi barədə fərman verdi. Əhalinin güclü narazılığından sonra hökmdar kağız pul haqqında fərmanı ləğv etməyə məcbur oldu və Təbrizdə ticarət yenidən canlandı.

Təbriz şəhəri sənətkarlığın zəngin ənənələrinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu şəhər həm də Cənubi Azərbaycanda xalçaçılığın dünyamiqyaslı ən məşhur və iri mərkəzidir. Təbriz sənətkarlarının toxuduqları gözəl

Paytaxtı Təbriz olmuş dövlətlər:

Azərbaycanın ən qədim və paytaxt şəhərlərindən biri də Ərdəbil olmuşdur. Ərdəbil ətrafında mis, qızıl, qalay, kükürd və neft yataqları vardı. Ərdəbildən böyük ticarət yolları keçirdi. Bu yollardan keçib gedən ticarət karvanlarının ardı-arası kəsilmirdi. Bunların sayəsində Ərdəbildə sənətkarlıq və ticarət çox inkişaf etmişdi.

*Ərdəbilin
zənginliyi nə
ilə bağlı idi?*

Ərdəbilin sərvəti xarici düşmənlərin soyğunçu yürüşlərinə səbəb olmuşdu. Şəhər dəfələrlə işğalçılar tərəfindən soyulub, qarət edilmişdi. Bu qarətlərdən biri 13-cü yüzilliyin əvvəllərində olmuşdu. O zaman Azərbaycan hələ vahid və güclü dövlət halında birləşməmişdi. Bundan istifadə edən işğalçı gürcü qoşunu şəhəri qarət etdi. Şəhər hələ özünə gəlməmiş yenidən talan olundu. Bu dəfə şəhərə monqollar hücum etdilər. Monqollar şəhəri mühasirəyə aldılar. Onlar şəhəri tutub qarət etdikdən və dağıtdıqdan sonra çıxıb getdilər.

15-ci yüzillikdə Ərdəbili Şeyx Səfi nəslindən olan yerli Azərbaycan hakimləri — Səfəvi şeyxləri idarə edirdilər. Səfəvilər həm də Ərdəbilin ətrafındakı torpaqların hakimi idilər. Onların əlinə iri torpaq sahələri vardı. Bu nəsiləndən olan hökmdarlar nəsl

Ərdəbil şəhəri

*Şeyx Səfi məqbərəsi**

sonralar Səfəvilər adlanmağa başladı. Bu nəslin nümayəndələri Ərdəbildəki Şeyx Səfi məqbərəsində dəfn olunurdu. Görkəmli sərkərdə və dövlət xadimi olan Şah İsmayıl Xətai də burada dəfn olunmuşdur.

Şeyx Səfi məqbərəsinin ən böyük salonu

kitabxana üçün ayrılmışdı. Bu kitabxananın əsası Səfəvilərin ulu babası olan Şeyx Səfi tərəfindən qoyulmuşdu. Burada çoxlu sayda qiymətli və nadir kitablar toplanmışdı. Həmin kitabxana 1828-ci ildə çar Rusiyası tərəfindən qarət olundu.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Təbriz və Ərdəbil şəhərlərinin hansı oxşar cəhətləri olmuşdur?
2. Qədim Azərbaycan şəhərinin ümumi simasını təsvir edin.
3. Azərbaycanın daha hansı paytaxt şəhərləri olmuşdur?
4. Xəritədə Təbriz və Ərdəbil şəhərlərinin yerini müəyyən edin.
5. Təbrizin inkişafına hansı amillər təsir göstərirdi?
6. Səbəb və nəticə əlaqəsinə aid cədvəli tamamlayın.

Səbəb	Nəticə
	13-cü yüzilliyin axırlarında Təbriz əhalisinin narazılığı
13-cü yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda vahid dövlətin olmaması	

**Məqbərə* — qəbirlərin üzərində xüsusi tikili

Azərbaycan mədəniyyətinin oyanışı

9-cu yüzillikdə Azərbaycanda müstəqil dövlətçiliyin bərpa edilməsi ilə ölkəmizdə mədəniyyətin müxtəlif sahələri inkişaf etməyə başladı. Bu dövrdə Azərbaycan dili xalq arasında vahid ünsiyyət dilinə çevrilmişdi.

Düşünün, sizcə, nə üçün müstəqil dövlətçilik mədəniyyətin inkişafına səbəb olur?

Azərbaycanın tarixində iqtisadi və mədəni inkişaf 12-ci yüzillikdə ən yüksək mərhələyə çatmışdı. Bu dövrün mədəniyyətini intibah mədəniyyəti adlandırırlar. **İntibah** oyanış deməkdir. Bu dövrdə dünyaşöhrətli şairlər yetişdi. Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi və başqa şairlərin yazıb-yaratdıqları əsərlər bu gün də dünya ədəbiyyatının inciləri hesab edilir.

Nizami Gəncəvi
(rəssam Qəzənfər Xəlqov).

Məhsəti Gəncəvi
(rəssam Rafael Abbasov)

Şairlər, filosoflar əsərlərində xalqın ədalətli cəmiyyət, ədalətli hökmdar haqqında arzularını ifadə edirdilər. Ədəbiyyatda sadə, əməksevər xalqın ağrı-acıları öz əksini tapırdı. Azərbaycan intibah ədəbiyyatı Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında öz zirvəsinə çatdı. Onun beş poemadan ibarət “*Xəmsə*”si* dünya ədəbiyyatının ən dəyərli əsərləri hesab edilir. Nizami Gəncəvinin əsərləri həm də tarixi mənbə hesab edilə bilər. Çünki onun əsərləri xalqımızın qədim keçmişi haqqında dəyərli məlumatlar verir. Nizaminin Dərbənd, Bərdə və digər şəhərlər haqqında yazdığı misralar real tarixi hadisələri əks etdirir. O, Dərbənd qalasının möhkəmliyi və əhəmiyyəti haqqında yazırdı ki, qalanın divarları dəmir və qurğuşun vasitəsilə bir-birinə bərkidilmiş qaya parçalarından hörülmüşdü.

Nizami Gəncəvinin məlumat verdiyi digər tarixi hadisə Bərdə faciəsidir. O, slavyanların Bərdədə törətdikləri qarət və qırğınları təsvir edərək yazırdı:

*Deyirlər, qədərdən çox ölən varmış,
Həm qırıb-dağıtmış, həm də aparmış,
Heç bir şey qalmamış dolu anbarda,
Xəzinə boşalmış, yoxdur **dinar*** da.
Gördüyün o Bərdə olmuşdur viran,
O zəngin şəhərdən qalmamış nişan.*

İntibah dövründə memarlıq da inkişaf etmiş, gözəl saraylar, imarətlər, qalalar, məscidlər, türbələr inşa edilmişdi. 11-ci yüzillikdə Araz çayı üzərində salınmış Xudafərin körpüsü Azərbaycanın şimal və cənub əraziləri arasında iqtisadi və mədəni əlaqələri daha da gücləndirmişdi.

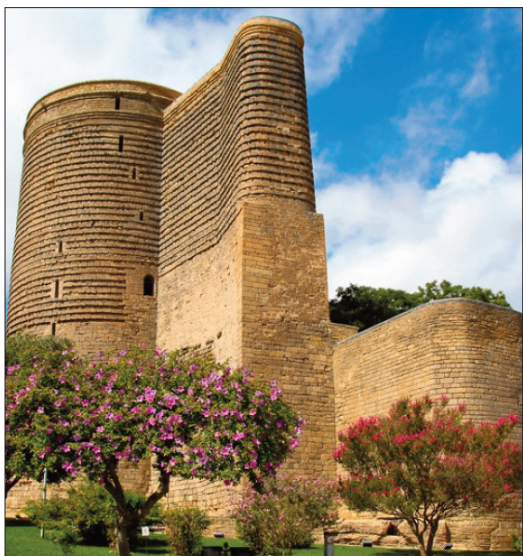
Gülüstən qalası, Mərdəkan qalası və başqa abidələr 12-ci yüzillikdən yadigar qalan müdafiə tikintiləridir. Bu dövrün ən məşhur abidələrindən biri də Bakıdakı Qız qalasıdır.

Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvani dövrün ən böyük memarı idi. O, Naxçıvan şəhərində yaşayıb-yaratmışdır. Əcəminin inşa etdiyi Möminə xatun türbəsi, Yusif ibn Küseyr türbəsi, Cümə məscidi,

**Xəmsə* — beşlik

**Dinar* — pul vahidi

LAYIHƏ

Qız qalası

Yusif ibn Küseyr türbəsi

Möminə xatun türbəsi

Gəncə darvazasının qalıqları

Qoşaminarə Azərbaycan və dünya memarlığının nadir inciləri hesab edilir. Memar Əcəmi sənətinin zirvəsi sayılan Möminə xatun türbəsi öz gözəlliyini və əzəmətini indi də qoruyub saxlamışdır. Memar Əcəminin ucaltdığı abidələr qonşu ölkələrdə də memarlığın inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

Azərbaycanda incəsənət də özünün inkişaf dövrünü yaşayırdı. İncə naxışlı qiymətli xalçalar, zərif bəzək əşyaları, nəfis boyanmış gil qablar, oyma üsulu ilə naxış vurulmuş əşyalar, qiymətli daş-qaşlarla bəzədilmiş silahlar oyanış dövründən yadigardır. Azərbaycan sənətkarlarının bu dövrdə düzəlttikləri incəsənət nümunələri dünya muzeylərində nümayiş etdirilir.

Gəncə darvazaları nəyi sübut edir?

Məşhur Gəncə darvazaları da intibah dövründə hazırlanmışdır. 1063-cü ildə İbrahim Osman oğlu tərəfindən düzəldilmiş bu darvazalar Azərbaycanda metalışləmə sənətinin yüksək inkişafını sübut edir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Sizcə, ölkədə mədəni intibahın səbəbləri nə ola bilər?
2. Mədəniyyətin oyanması özünü nədə göstərirdi?
3. Nizami Gəncəvinin əsərlərində əks olunan tarixi faktlar haqqında tədqimat hazırlayın.
4. Mətnə əsasən intibah dövrünə aid hansı sənətkarlıq nümunələrinin qaldığını müəyyənləşdirin.
5. İntibah mədəniyyəti ilə bağlı cədvəli işləyin.

Səbəb	
Nailiyyətlər	

18.

Şəmsəddin Eldəniz necə Azərbaycan hökmdarı oldu?

Rəvayətə görə, Dərbənd şəhərinin məşhur qul bazarından bir Azərbaycan taciri qırx qul almışdı. O zaman qul alverinin qaydası vardı: hər hansı tacir əgər bir dəfəyə 40 qul alırdısa, 40-cı qul ona bağışlanırdı, yəni pulsuz verilirdi. Ona görə də bu tacirə bir qul pulsuz olaraq verildi. Tacirə bağışlanan bu qul balaca və çox zəif idi.

Kiçik qul yolda üç dəfə yataraq tacirlərin arabasından düşmüşdü. Üçüncü dəfə o, karvandan ayrı düşdükdə, tacir onu yolda tərk etməyi qərara aldı. Şəhər paytaxta çatanda tacir bu balaca qulun onlardan əvvəl piyada şəhərə gəlib çıxmasından heyrətləndi.

Tacir Eldəniz adlı bu qulu sultanın vəzirinə satdı. Eldəniz sultanın sarayında xidmət etməyə başladı. Çox gözüaçıq, qabiliyyətli uşaq olduğunu görüb ona hərbi təlim, ərəb və fars dilləri, müxtəlif elmlər öyrətdilər. Bir qədər sonra Eldənizi sultanın mühafizə dəstəsinə daxil etdilər. Bacarıqlı olduğunu sübut edən gənc Eldəniz çox keçmədən sultanın qoşunlarından birinin başçısı, yəni əmir təyin edildi. Tezliklə o, sultanın oğlunun atabəyi oldu. “Atabəy” sultanın böyük oğlunun, yəni onun gələcək *varisinin** tərbiyəçisinə deyilirdi. Eldəniz öz sədaqəti ilə sultanın və onun ailəsinin rəğbətini qazanmışdı.

Dövlət xadimi hansı keyfiyyətlərə malik olmalıdır?

1136-cı ildə Eldəniz Azərbaycanın şimal torpaqlarının bir hissəsinə — Arrana hakim təyin edildi. **Beləliklə, Azərbaycan Atabəylər dövlətinin əsası qoyuldu.** Eldənizin adı ilə bağlı olaraq bu dövlət Eldənizlər dövləti də adlanır.

Eldənizin hakimiyyəti dövründə yadelli yürüşlərinin qarşısı alındı. Ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin edildi. Şirvanşahların asılı vəziyyətə salınması ilə bir müddət Azərbaycan torpaqlarının böyük hissəsi vahid dövlətin tərkibində birləşdirildi. Nəticədə ölkədə iqtisadi və mədəni inkişaf baş verdi. Qazandığı parlaq qələbələrə və ədalətli olduğuna görə Eldənizə “Şəms-əd-din”, yəni

**Varis* — bir şəxsin ölümündən sonra onun hakimiyyətinə, varına və mülkünə sahib olan adam

Şəmsəddin Eldəniz
(rəssam Altay Hacıyev)

“Dinin günəşi” ləqəbi verildi. Şəmsəddin Eldəniz geniş torpaqlara sahib olan qüdrətli bir Azərbaycan dövləti yaratdı. Eldənizlər (Atabəylər) dövlətinin sərhədləri Dərbənddən İran körfəzinə qədər çox geniş əraziləri əhatə edirdi. Adi bir qulun hökmdar səviyyəsinə yüksəlməsi Şərqdə hər kəsin öz qabiliyyəti və bacarığına görə qiymətləndirilməsini göstərir.

Atabəylər dövləti dövründə Azərbaycan mədəniyyəti özünün intibah dövrünün zirvəsini yaşamışdır. Bu dövrdə məşhur alimlər, şairlər və memarlar yetişmişdir. Şəhərlər abadlaşmış və genişlənmişdir. Atabəylər dövlətinin ilk paytaxtı **Naxçıvan** Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biri idi. Karvan yolu üzərində yerləşməsi burada sənətkarlığın və ticarətin inkişafına əlverişli şərait yaratmışdı.

Eldənizdən sonra hakimiyyətə gəlmiş oğulları Məhəmməd Cahan Pəhləvanın və Qızıl Arslanın dövründə dövlət daha da qüvvələndi. Bu zaman Azərbaycan Atabəylər dövləti bütün Şərqin ən güclü dövlətlərindən hesab olunurdu. Təsadüfi deyil ki, Qızıl Arslan “sultan” **titulu*** qəbul etmişdi.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Atabəy Eldənizin şəxsiyyətini, yüksək mənəvi keyfiyyətlərini təsvir edən esse yazın.
2. Səncə, Eldəniz qul ikən necə hökmdar oldu? Bunu mümkün hesab edirsinizmi?
3. Mətni oxuduqdan sonra fikirləşin. Sən mövzunu necə adlandırardınız?
4. Dərslik və əlavə məlumat əsasında Şəmsəddin Eldəniz və Qızıl Arslanı müqayisə edin:

Şəmsəddin Eldəniz		Qızıl Arslan
fərqli cəhətlər	oxşar cəhətlər	fərqli cəhətlər

***Titul** — fəxri ad, rütbə

19. Elm dünyasını şahı

Keçmiş zamanlarda insanlar göy cisimlərini öyrənməyə böyük maraq göstərirdilər. Onlar göy cisimlərini müşahidə edərək təqvim yaradır və il hesablamaları aparırdılar. Bunun üçün rəsədxanalardan istifadə edirdilər. Rəsədxana ulduzları və digər göy cisimlərini müşahidə etmək üçün yerdir. **Münəccimlər*** xüsusi cihazlarla buradan ulduzları müşahidə edirdilər. Bu müşahidələr bir çox təbiət hadisələrinin və onların səbəblərinin öyrənilməsinə kömək edirdi.

Belə rəsədxanalardan biri də Azərbaycanın cənubunda, Marağa şəhərində görkəmli alim Nəsirəddin Tusinin təşəbbüsü ilə tikilmişdi. Onun əsərləri Şərqdə və Avropada riyaziyyatın və astronomiyanın inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Müasirləri onu “elm dünyasının şahı” adlandırırdılar. Sonralar isə Nəsirəddin Tusi Elxanilər dövlətində baş vəzir təyin edilmişdi. Tez bir zamanda Nəsirəddin Tusi ağılı, biliyi, təcrübəsi sayəsində sarayda ən hörmətli şəxsə çevrilir və bütün çətin işlərdə hökmdar onunla məsləhətləşir, fikirləri ilə hesablaşırdı. Nəsirəddin Tusi çoxdan idi ki, rəsədxana tikilməsi haqqında düşünürdü. Bir gün Nəsirəddin Tusi rəsədxana tikilməsi haqqında hökmdara söz açır. Hökmdar rəsədxana üçün böyük xərc lazım olduğunu biləndə soruşur:

— Ulduzlar haqqında elm o qədər faydalıdır ki, rəsədxana üçün bu qədər xərc çəkilsin?

Nəsirəddin Tusi cavabında deyir:

Nəsirəddin Tusi
(rəssam Nəcəfqulu İsmayilov)

***Münəccim** — göy cisimlərinin vəziyyət və hərəkətinə əsasən, gələcəkdən xəbər vermək iddiasında olan şəxs

– Ey hökmdar, sənin döyüşçülərin qarşdakı dağın ətəyində düşərgə salıb. İzin verin bir nəfər gizlicə içiboş bir tası dağın başına qaldırsın və oradan aşağı buraxsın. Amma bu haqda heç kim heç nə bilməsin.

Belə də edirlər. Tas dağdan aşağı yuvarlandıqca dəhşətli bir gurultu qopdu. Bu səs-küydən qoşunun içərisində vahimə, çaxnaşma yarandı. Amma hökmdarla Nəsirəddin Tusi bu hadisəni kənardan sakitcə seyr edirdilər. Tusi hökmdara deyir:

– Hökmdar, biz qayalardan gələn səsin səbəbini bildiyimizə görə sakitcə əyləşmişik. Qoşun isə bunu bilmədiyi üçün həyəcan içindədir. Əgər biz səmada baş verən hadisələri qabaqcadan bilsək, Yer üzündə həmişə rahatlıq hökm sürər.

Beləliklə, hökmdar Marağa rəsədxanasının tikilməsinə icazə verdi və bunun üçün xəzinədən pul ayırdı. Rəsədxananın inşası

1259-cu ildə başladı. 12 ildən sonra hazır olan rəsədxanada göy cisimlərini müşahidə etmək üçün çoxlu cihazlar quruldu. Bir çox məşhur alimlər, elm adamları Marağa rəsədxanasında fəaliyyətə başladı. Burada qızıl, gümüş və tuncdan ulduz qlobusu hazırlandı. Müşahidələr vasitəsilə Günəşin və Ayın tutulmasını qabaqcadan xəbər verən cədvəllər hazırlandı.

Nəsirəddin Tusi ən dəyərli əsərlərini məhz burada yazmış və elmi kəşflərinə bu rəsədxanada nail olmuşdu. Onun təşəbbüsü ilə Marağa rəsədxanasında böyük kitabxana yaradılmışdı. Kitabxanada 400

*Marağa rəsədxanasının maketi
(Akademik M.Bulatov tərəfindən
hazırlanmışdır.)*

min əlyazması vardı. Çindən, Hindistandan və Avropa ölkələrindən gələn alimlər burada elmi tədqiqatlar aparırdılar. Beləliklə də, Marağa rəsədxanası Şərqi ilk çoxsahəli elm ocağı oldu.

Siz hökmdara rəsədxananın vacibliyini necə başa salardınız?

Dağılmış Marağa rəsədxanası 16-cı əsrin əvvəllərində Azərbaycan hökmdarı Şah I İsmayıl tərəfindən yenidən bərpa edilmişdir. Marağa rəsədxanası Azərbaycan elminin çox qədim tarixi köklərə malik olduğunu sübut edir. Bu gün də Azərbaycanda göy cisimlərini tədqiq edən elmi mərkəz vardır. Bu, **Şamaxı rəsədxanasıdır**. Alimlər burada müasir cihazların vasitəsilə ulduzları, planetləri müşahidə edib tədqiqat işləri aparırlar. 1959-cu ildən fəaliyyətə başlamış bu rəsədxanaya Nəsirəddin Tusinin adı verilmişdir

Tusinin poçt markası

2001-ci ildə Nəsirəddin Tusinin anadan olmasının 800 illiyi qeyd edilmişdir. Bu münasibətlə nəfis tərtibatlı poçt markası da buraxılmışdır. Dahi Azərbaycan alimi Nəsirəddin Tusinin əsərləri dünya elminin inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Şamaxı rəsədxanası Marağa rəsədxanasından necə əsr sonra tikilmişdir?
2. Göy cisimləri haqqında təqdimat hazırlayın.
3. Göy cisimlərini öyrənmək hansı təbiət hadisələrini qabaqcadan xəbər verə bilər? Bildikləriniz əsasında diskussiya aparın.
4. Rəsədxananın fəaliyyəti dövlətə nə kimi fayda verə bilərdi? Fikrinizi əsaslandırın.

LAYIHƏ

*Mədrəsə
nədir?*

Təbrizin mərkəzi küçələrindən biri ilə gənc bir oğlan addımlayırdı. O, adamlara yaxınlaşır, nə isə soruşur, haranı isə axtarırdı. Sir-sifətindən, geyimindən görünürdü ki, o, yerli adam deyil, əcnəbidir. Karvanla uzaq yol qət edən bu gənc yorğun olmasına baxmayaraq, Təbrizdə olmaqdan məmnun görünürdü. Gənc oğlan küçədə şirniyyat satan bir kişiye yaxınlaşıb soruşdu: “Rəşidiyyə” mədrəsəsi hansı tərəfdədir?” Kişi mədrəsənin yerini izah etdi. Gənc oğlan həmin yerə tələsdı. O, uzaq ölkədən Təbrizə təhsil almağa gəlmişdi.

Keçmiş zamanlarda Şərq ölkələrində ali təhsil mədrəsələrdə verilirdi. Avropada belə təhsil ocaqlarını universitet adlandırırdılar. Azərbaycanda da çoxlu mədrəsələr fəaliyyət göstərirdi. Mədrəsələrdə təhsil alan gənclərə “Quran”, tarix, astronomiya, riyaziyyat, fəlsəfə, təbiət elmləri, ərəb, fars dilləri və digər elmlər öyrədilirdi. Burada dövrün görkəmli alimləri, bilikli adamları çalışırdı. Təhsil ocaqları onu yaradan şəxsin, fəaliyyət göstərdiyi yerin və ya orada çalışan məşhur alimin adı ilə adlandırılırdı.

Belə təhsil ocaqlarından biri də Təbriz şəhərindəki “Rəşidiyyə” adlı mədrəsə idi. Bu mədrəsəni 14-cü yüzillikdə dövrün ən böyük Azərbaycan alimlərindən biri olan Fəzlullah Rəşidəddin yaratmışdı. O, tarix, tibb, təbiətşünaslıq kimi elm sahələrinə aid çoxlu əsərlər yazmışdı. Biliyi və uzaqgörənliyi ilə seçilən Fəzlullah Rəşidəddin Elxanilər dövlətində şahın baş vəziri vəzifəsinə qədər yüksəlmişdi. Həm böyük alim, həm də dövlət xadimi olmuş Fəzlullah Rəşidəddin ölkədə çoxlu xeyirxah əməllər həyata keçirmişdi. Ən əhəmiyyətli tədbirlərdən biri isə mükəmməl bir mədrəsə — **universitet*** açılması oldu.

*Təhsilin inkişafı
ölkənin
həyatına
necə təsir
göstərə bilər?*

Bu mədrəsə sanki şəhər içində şəhər idi. Ətrafı qala divarları ilə əhatə olunmuşdu. Burada mədrəsə, müəllimlər evi, məscid, qonaq evi, həkimlər evi, rəsədxana, kitabxana, 30 min yaşayış evi və başqa əhəmiyyətli binalar tikilmişdi. Bura elm, mədəniyyət, sağlamlıq mərkəzi idi.

***Universitet** — mütəxəssislər hazırlayan ali məktəb

LAYIHƏ

“Rəşidiyyə”də minlərlə tələbə təhsil alırdı. Burada təhsil almaq üçün Azərbaycanın hər yerindən və xarici ölkələrdən Təbrizə çoxlu gənclər gəlirdi. Pulsuz təhsil alan tələbələr burada tarix, fəlsəfə, təbiətşünaslıq, təbabət, astronomiya və başqa elmlərə yiyələnirdilər. Təhsil müddəti tələbənin elmləri mənimsəməsindən asılı olurdu. Təhsilini tam başa vurmuş tələbələr “*şəhadətnamə*”* alıb öz vətənlərinə qayıdırdılar.

“Rəşidiyyə” mədrəsəsinin çox zəngin kitabxanası vardı. Misirdən, Hindistandan, Çindən və başqa ölkələrdən buraya çoxlu kitablar gətirilmişdi. Kitabxanada alimlər, rəsamlar, cildçilər, *xəttatlar** və digər sənət adamları işləyirdi. Böyüklüyünə görə “Rəşidiyyə” kitabxanası Nəsirəddin Tusinin yaratdığı kitabxanadan sonra ikinci yeri tuturdu.

“Rəşidiyyə” mədrəsəsi

Burada 60 mindən çox kitab vardı. Kitabxanadan həm müəllimlər, həm də tələbələr istifadə edirdilər.

“Rəşidiyyə”də xəstəxana və əczaxana da fəaliyyət göstərirdi. Buranı “şəfa evi” adlandırırdılar.

Göründüyü kimi, 14-cü yüzillikdə Azərbaycan dünyanın ən tanınmış elm və təhsil mərkəzi olmuş, dövrünün ən müasir təhsil ocaqları ilə şöhrət qazanmışdır.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Mədrəsə və universiteti müqayisə et. Oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirin.
2. 14-cü yüzillikdə Təbrizdə açılan mədrəsə nə üçün “Rəşidiyyə” adlanırdı?
3. “Rəşidiyyə” mədrəsəsi qonşu ölkələrdə elmin və mədəniyyətin inkişafına necə təsir göstərmişdir?
4. Nəsirəddin Tusi və Fəzlullah Rəşidəddinin fəaliyyətlərinə aid oxşar cəhətlər hansılardır?

**Şəhadətnamə* — təhsili təsdiq edən, icazə sənədi, rəsmi kağız

**Xəttat* — gözəl xətlə yazan sənətkar

Həsən padşah

Hələ Məhəmməd peyğəmbərin zamanından xeyli əvvəl Azərbaycan torpaqlarında Oğuz türkləri yaşayırdılar. İslam dininin qəbulundan əvvəl bu Oğuz türklərinin bir hissəsinin döyüş bayraqlarından birində və qəbir abidələrində qoç təsviri həkk edilmişdi. Ona görə də onlar **Qaraqoyunlular** və **Ağqoyunlular** adlanırdılar. Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu tayfalarının qədim yurdu olan Qərbi Azərbaycan (indiki Ermənistan) ərazilərində son vaxtlara qədər qoç təsviri olan qəbir abidələri qalırdı, lakin tarixi saxtalaşdırmaq və bu torpaqların əsl sahiblərinin qədim izlərini silmək məqsədilə ermənilər bu abidələri məhv etmişlər.

15-ci yüzilliyin ikinci yarısında Oğuz türklərinin Bayandur boyuna mənsub **Həsən bəy** Azərbaycanda hakimiyyətə gəldi. O, sultan titulu qəbul edərək Azərbaycanın böyük hissəsində **Bayandurlu sülaləsinin** hakimiyyətini bərqərar etdi. Hələ qədim zamanlardan ölkəmiz Şərq ölkələri və Avropanı birləşdirən beynəlxalq ticarət yollarının qovşağında yerləşirdi. Azərbaycanın ipəyi və digər möhtəşəm sənətkarlıq məhsulları bütün dünyada yüksək qiymətləndirilirdi. Həsən padşahın hakimiyyəti dövründə Azərbaycan hərbi və iqtisadi cəhətdən dünyanın ən güclü dövlətlərindən biri idi. Ona görə də Avropa dövlətləri Azərbaycanla siyasi və iqtisadi əlaqələri genişləndirmək istəyirdilər.

*Həsən padşah
(rəssam Altay Hacıyev)*

Həsən padşah Kürdən cənubda olan bütün Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmiş və qonşu ölkələri tabe etmişdi. O, digər Azərbaycan dövləti — Şirvanşahlarla dostluq və müttəfiqlik siyasəti yürüdürdü. Həsən padşah islam dinində parçalan-

maya yol vermək istəmirdi. Buna görə də Ərdəbil hakimləri olan Səfəvi şeyxləri ilə qohumluq əlaqəsi yaratmışdı.

Həsən padşah uzaqgörən dövlət xadimi idi. O, yaxşı bilirdi ki, uğurlu hərbi qələbələr nəticəsində hakimiyyətə gəlmiş Bayandurlu sülaləsi yalnız ədalətli daxili siyasət nəticəsində möhkəmlənə bilər. Hər çərşənbə günü camaatı qəbul edirdi və həmin gün ölkənin hər yerindən gələn şikayətçilər öz ehtiyaclarını bildirir, məqsəd və istəklərinə çatırdılar. Hər hansı xarici təhlükəni dəf etmək üçün ilk növbədə, güclü mərkəzləşdirilmiş dövlət yaratmaq lazımdır. Bu məqsədlə Həsən padşah islahatlar keçirdi.

Həsən padşahın islahatlar keçirməkdə məqsədi nə idi?

Həsən padşah əhalinin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, ölkəni abadlaşdırmaq üçün xüsusi **“Qanunnamə”** qəbul etmişdi. Bu qanunlarda kəndlilərdən alınan vergilərin adları və miqdarı dəqiq göstərilirdi. Beləliklə, Həsən padşah vergi toplanmasını nizama saldı. Əkinçilik işi yaxşılaşdı. Kəndli və sənətkarlardan alınan vergilərin bir-başə xəzinəyə daxil olması təmin olundu. **“Həsən padşahın qanunları”** adlanan bu qanunlar uzun müddət qüvvədə qalmışdı.

Hər bir dövlətin qüdrəti onun güclü orduya malik olması ilə bağlıdır. Ona görə də Həsən padşah Avropa ölkələrindən odlu silah almaq üçün diplomatik danışıqlar aparır, ölkədə topçuluq sənətini inkişaf etdirməyə çalışırdı.

Həsən padşah məğlubedilməz hərbi sərkərdə, mahir diplomat olmaqla yanaşı, həm də mədəniyyəti himayə edən böyük dövlət xadimi idi. Ölkədə elmin inkişafına və abadlıq işlərinə xüsusi fikir verirdi. Savadlı adamları saraya toplayır və onları himayə edirdi. Saray kitabxanasında çoxlu alim işləyirdi. Həsən padşah özü də kitabları çox sevirdi. O, islamın müqəddəs kitabı — “Qurani-Kərim”i türkcəyə tərcümə etdirmişdi.

Həsən padşah öz dövrünün böyük alimlərindən birinə ulu babalarımız olan oğuzların tarixini yazdırmışdır. Bu, böyük hökmdarın özündən sonrakı nəsillərə qoyub getdiyi çox qiymətli töhfədir.

Həsən padşah hansı quruculuq işlərini görmüşdü?

LAYIHƏ

Saray Xatun (rəssam Altay Hacıyev)

Həsən padşah həm də qurucu hökmdar idi. O, Təbrizdə “Qeyseriyyə” adlı örtülü bazar və “Nəseriyyə” məscidini tikdirmişdi. Bu məscid gündə üç dəfə rəngini dəyişirdi. Məscidin nəzdində mədrəsə də fəaliyyət göstərirdi.

Şərqi, bütün türk-müsəlman dünyasının ilk qadın **diplomati*** olan Saray Xatun Həsən padşahın anası idi. Saray Xatun dövlət işlərində Həsən padşahın ən yaxın məsləhətçisi idi. Onu nəinki qonşu ölkələrdə, hətta Avropa ölkələrində də yaxşı tanıyırlar, hörmət edirdilər. Xarici ölkələrdən gələn elçilər, dövlət adamları ilk olaraq Saray Xatunla danışıqlar aparırdılar. O,

dövrünün ən güclü dövlətlərindən olan Osmanlı dövlətinin hökmdarı sultan II Mehmetlə də danışıqlar aparmışdı. Bu danışıqlarda Saray Xatunun məqsədi iki qardaş xalq arasında müharibənin qarşısını almaq idi. Bayandurlu sülaləsi bütün Azərbaycanı əhatə edən mərkəzləşdirilmiş hakimiyyət qura bilmədi. 15-ci yüzilliyin sonunda Bayandurlu sülaləsinin hakimiyyəti sona çatdı.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Tarixdə daha hansı qadın dövlət xadimini tanıyırsınız?
2. Əlavə məlumatlar əsasında Saray Xatunun diplomatik fəaliyyəti mövzusunda hekayə qurun.
3. Avropa dövlətlərinin Azərbaycanla siyasi və iqtisadi əlaqələri genişləndirmək istəyinin səbəbi nə idi?
4. Səbəb-nəticə əlaqəsinə aid cədvəl tərtibləyin.

Səbəb	Nəticə
Həsən padşahın “Qanunnamə” qəbul etməsi	
15-ci yüzilliyin sonlarında hakimiyyət uğrunda mübarizə və ara müharibələri	

***Diplomat** — xarici dövlətlərlə danışıqlar aparan vəzifəli şəxs

“...Gülüstan qalası, yoxsa Azərbaycan?”

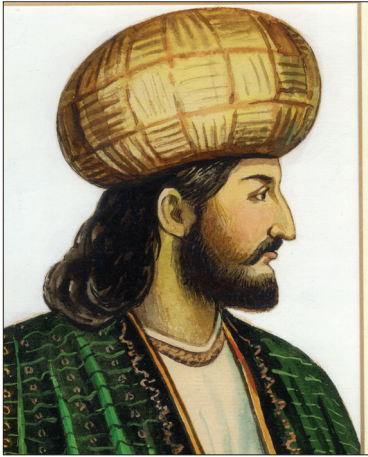
15-ci yüzilliyin axırlarında ölkə ayrı-ayrı feodal hakimlərin özbaşınalığı nəticəsində parçalanmış vəziyyətdə idi. Fasiləsiz müharibələr əkinçiliyin, sənətkarlığın və ticarətin inkişafına mane olurdu. Güclü və vahid dövlətin olmaması ölkənin düşmənlərdən müdafiəsini çətinləşdirirdi. Belə bir şəraitdə Səfəvilərin xalq arasında nüfuzu artırdı. Əhalinin çox hissəsi Səfəviləri müdafiə edir, onların vətəni xilas edəcəklərinə inanırdılar.

Səfəvilər və onların tərəfdarları başlarına 12 imamın şərəfinə 12 qırmızı zolaqlı çalma qoyurdular. Ona görə də onlar qızılbaşlar adlanırdılar. Hakimiyyət uğrunda mübarizədə Səfəvi hakimlərinin bir çoxu həlak oldu. Onların varisi İsmayıl hələ çox kiçik idi. Ona görə də İsmayıl qızılbaşlar tərəfindən bir müddət gizlədilir. Ona yüksək təhsil verilir. Hər b sənəti öyrədilir. Artıq 14 yaşına çatan İsmayıl Azərbaycanı birləşdirmək uğrunda mübarizəyə başlayır. Bu zaman Azərbaycanın cənubunu Bayandurlu sülaləsi, şimalını isə

*Qızılbaşlar
kim idi?*

14 yaşlı İsmayıl

Şah I İsmayıl
(rəssam Abdulla Ələkbərov)

Şah I İsmayılın
apardığı mü-
haribələrin
məqsədi nə idi?

Şirvanşahlar idarə edirdilər. İlk zərbə Şirvanşahlar dövlətinə endirilir. Onun paytaxtı Bakı ələ keçirilir. Gülüstan qalası mühasirəyə alınır. Bu zaman Bayandurlu qoşununun onlar üzərinə hücum xəbərini eşidən İsmayıl sərkərdələrindən soruşur: “Sizə Gülüstan qalası, yoxsa Azərbaycan taxtı lazımdır?” Sərkərdələrin cavabı: “Əlbəttə, Azərbaycan” olur. Bu cavab İsmayıl və onun tərəfdarlarının vətənləri olan Azərbaycan uğrunda vuruşduğunu sübut edir.

Bayandurlu qoşununu məğlub edən Qızılbaşlar 1501-ci ildə təntənə ilə Təbrizə daxil oldular. İsmayıl özünü şah elan etdi. Beləliklə, Azərbaycanda qüdrətli Səfəvilər dövləti yarandı. Dövlətin paytaxtı Təbriz şəhəri oldu. Şah I İsmayıl ordusunun önündə gedərək nəinki Azərbaycan torpaqlarının böyük hissəsini birləşdirdi, həm də bir çox Şərq ölkələrini fəth etdi. Böyük və qüdrətli *imperiya** yaratdı. Onun dövründə Azərbaycan Şərqdə ən qüdrətli dövlətə çevrildi. Ölkənin daxilindəki müharibələrə son qoyuldu. Şah I İsmayılın apardığı müharibələr onun vahid Azərbaycan dövləti yaratmaq arzusu və istəyindən irəli gəlirdi. O, ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni inkişafı üçün tədbirlər görmüşdür. Babası Həsən padşah kimi, Şah I İsmayıl da Avropa ölkələri ilə iqtisadi və siyasi əlaqələr yaratmağa çalışırdı.

Vahid dövlət
nədir?

Onun hakimiyyəti dövründə Azərbaycan dili dövlət dilinə çevrilmişdi. Orduda, sarayda və xarici dövlətlərlə yazışmalarda Azərbaycan dilindən istifadə olunurdu.

Şah I İsmayıl dövlət xadimi və qəhrəman sərkərdə olmaqla yanaşı, incəruhlı şair idi. “Xətai” təxəllüsü ilə Azərbaycan dilində şeirlər yazmışdı. Səfəvilər dövlətinin yaranması mühüm

**İmperiya* — tərkibində müxtəlif ölkələri və xalqları birləşdirən güclü dövlət

LAYIHƏ

hadisə idi. Nəticədə, əkinçilik, sənətkarlıq inkişaf etməyə başladı. Ticarət əlaqələri genişləndi. Elm və mədəniyyət tərəqqi etdi.

Gənc hökmdar Təbrizdə babası Həsən padşahın yaratdığı kitabxananı daha da zənginləşdirdi. Bu kitabxanadan nəinki yerli alimlər, həm də başqa ölkələrin alimləri istifadə edirdilər.

Şah I İsmayıl həmişə xalqının yaxşı yaşaması üçün çalışmış, qurduğu qüdrətli dövlətin çiçəklənməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Rəvayətə görə, Şah I İsmayıl dərviş paltarı geyinib məmləkəti gəzib-dolaşar və xalqın dərdi-səri ilə marqlanarmış. Hər bir addımında diqqətli, ehtiyatlı olan Şah I İsmayıl ağıllı məsləhətlərə qulaq asır, düzgün qərar çıxarmağa çalışırmış.

Avropa dövlətləri Səfəvilər dövlətinin güclənməsindən istifadə etməyə çalışırdılar. Onlar iki böyük türk dövlətini — Osmanlı və Səfəvi imperiyalarını bir-birinə qarşı vuruşdurmaq siyasəti yürüdükdülər. Onların məqsədi hər iki qüdrətli türk-müsəlman dövlətini zəiflətmək idi. Təəssüf ki, bu siyasət baş tutdu. Türk

Azərbaycan Səfəvi dövləti XVI əsrdə

dünyasının iki böyük hökmdarı — Şah I İsmayıl və Osmanlı sultanı Səlim üz-üzə gəldi. Onların bir-birinə güzəşt etməməsi tarixin ən böyük qardaş qırğınlarından birinə səbəb oldu.

1514-cü ilin avqustunda Çaldıran düzündə qanlı döyüş baş verdi. Bu döyüşün məğlubu türk dünyası, qalibi isə Avropa diplomatiyası oldu. Bu döyüşlə bağlı bir rəvayət də var. Rəvayətə görə, döyüşün gedişində Şah I İsmayıl Osmanlı toplarının zəncirlərini qılinc zərbəsi ilə qırır. Sonralar Sultan Səlim məktub yazaraq həmin qılinc Şah I İsmayıldan istəyir. Şah I İsmayıl onun xahişini yerinə yetirir. Qılinc ona bağışlayır. Sultan Səlim bu qılincə topların zəncirinə zərbə endirir, lakin zəncir qırılmaz. Şah I İsmayıl növbəti məktubunda Sultan Səlim qılincin həmin qılinc olmadığını yazır. Şah I İsmayıl isə cavab məktubunda yazır: “Qılinc həmin qılincdir, qol isə o qol deyil!” Qeyd etmək lazımdır ki, Sultan Səlimin farsca yazdığı məktublara Şah I İsmayıl həmişə Azərbaycan dilində cavab yazmışdı.

Çaldıran döyüşü Şah I İsmayılın ilk və son məğlubiyyəti olur. Bu məğlubiyyəti qüruruna sığışdırmayan Şah I İsmayıl bir daha döyüşə girmir. Həyatı boyu bu məğlubiyyətin, qardaş qırğınının qarşısını ala bilməməyin əzabını çəkən İsmayıl 1524-cü ildə xəstələnir və vəfat edir. Onun vəsiyyəti bu olur — “Babalarımızdan bizə üç yadigar qalmışdır: **dilimiz, qeyrətimiz, Vətənimiz**. Yaxşı nə başlamışamsa, davam etdirin. Səhvlərimizi təkrar etməyin”.

Şah I İsmayıl Azərbaycan tarixində qüdrətli hökmdar, böyük dövlət xadimi, incəruhlı şair olaraq qalmışdır.

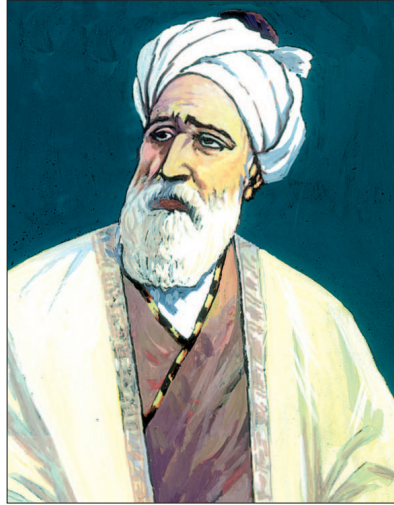
SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Səfəviləri nə üçün “qızılbaşlar” adlandırırdılar?
2. Həsən padşah və Şah I İsmayılın oxşar xüsusiyyətini müəyyən edin.
3. Səfəvilər dövlətinin yaranmasının əhəmiyyəti nə idi?
4. “Hökmdar şair” mövzusunda kiçik hekayə yazın.
5. Şah I İsmayılın fəaliyyəti haqqında aşağıdakı cədvəl dəftərinə çək və tamamlayın.

Dövlət quruculuğu	Mədəniyyət
-------------------	------------

Şairlər sultanı

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi ən böyük şairlərdən biridir. O, 1494–1556-cı illərdə yaşamış, Kərbəladada, Bağdadda təhsil almışdı. Bir müddət Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tərkibində olan Bağdad və Kərbəla şəhərləri müsəlman dünyasının elm mərkəzlərindən hesab olunurdu. Füzuli “Bəngü-badə” poemasını Şah İsmayıl Xətaiyə həsr etmişdi. O, Azərbaycan dilində gözəl şeirlər yazmışdı.

Məhəmməd Füzuli
(rəssam Sadiq Şərifzadə)

Füzuli həm də böyük alim idi. Dəqiq elmləri, ilahiyyatı və fəlsəfəni dərinlən öyrənmişdi. Bir ingilis alimi onu “Şərqdən doğan Günəşə” bənzətmişdi.

Füzuli əsərlərini üç dildə — Azərbaycan, ərəb və fars dillərində yazmışdı. Onun əsərləri yalnız Azərbaycanın deyil, bütün Şərq ədəbiyyatının inciləri hesab olunur. Şairin yaradıcılığı digər türk xalqlarının ədəbiyyatına da böyük təsir göstərmiş, **ədəbi məktəb** yaratmışdı. Müasirləri onu “şairlər sultanı” adlandırırdılar. Onun əsərləri dünyanın bir çox xalqlarının dilinə tərcümə olunmuşdur.

Sizcə, nə üçün ingilis alimi Füzulini “Şərqdən doğan Günəşə” bənzədirdi?

Osmanlı hökmdarı Sultan Süleyman Şərqə yürüşləri zamanı Bağdadı ələ keçirir. Bu zaman sultanla görüşən şair “Leyli və Məcnun” poemasını ona təqdim etmişdir. Dövrünün böyük hökmdarlarından olan Sultan Süleyman şairə ayda 9 axça (gümüş pul) məbləğində təqaüd də ayırmışdı.

Məhəmməd Füzuli “Şikayətnamə” əsərini nə üçün yazmışdır?

Bu məbləği ala bilməyən şair “Şikayətnamə” əsərini yazır. Bu əsərdə o, “salam verdim, rüşvət deyildir — deyə, almadılar” —

Füzulinin Sultan Süleymanla görüşü

yazaraq məmurların süründürməçiliyini, rüşvətxorluğunu tənqid etmişdi.

“Meyvələrin söhbəti” əsərində saray adamlarının lovğalığından, onların bir-biri ilə çekişməsindən danışan şair bu didişmənin dövlətin dağılmasına gətirib çıxardığını göstərir.

Füzuli öz əsərlərində təlim-tərbiyə haqqında qiymətli fikirlər irəli sürür. Savadlı olmadan xoşbəxt yaşamaq olmaz. Elmlı insan cəmiyyətə daha böyük fayda verə bilər. O, təhsilə xüsusi fikir verilməsini tələb edirdi. Hesab edirdi ki, ibtidai təhsil dövründə şagirdlər savadlı yazmağa, yaxşı nitq mədəniyyətinə və müvafiq bacarıqlara yiyələnməlidir. Füzuliyə görə, elmin yolu daş-kəsəklidir və ona sahib olmaq üçün səy göstərmək, çalışmaq lazımdır. Elm nadan əllərə düşməməlidir. Onun nəticəsindən insanlar bəhrələnməlidir.

Füzuli “Sağlamlıq və xəstəlik” əsərində sağlamlığın qorunmasına sülhün, asayışın qorunması kimi baxır. Sağlamlığın xəstəliklə mübarizəsini təsvir edən şair sağlamlığın xəstəlik üzərində qələbəsinə xeyirxahlığın, insanpərvərliyin, həyatın qələbəsi kimi

LAYIHƏ

qiymətləndirir. Doğrudan da, insanın sağlamlığının əsas şərtlərindən biri onun xeyirxahlığıdır.

Füzuli ayrı-ayrı hökmdarlara, hakimlərə, sərkərdələrə şeirlər yazmışdır. Şair bu əsərlərində onları ədalətli olmağa çağırmış, düzlüyə, dövrün hadisələrinə açıqgözlə baxmağa dəvət etmişdir. O, həyatın mənfi hallarının dövrün hökmdarlarının xarakteri ilə bağlı olduğunu yazırdı. Füzuli “ədalətli hökmdar” arzusu ilə yaşamışdı. Füzulinin əsərləri musiqimizin də inkişafına böyük kömək etmişdir. Onun qəzəlləri muğam sənətimizin inkişafına güclü təkan vermişdir. Məşhur bəstəkarlarımız şairin əsərlərinə musiqi yazmışlar.

Füzulinin abidəsi (Bakı)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev M.Füzulinin anadan olmasının 500 illik yubileyinə həsr edilmiş təntənəli gecədə çıxış edərkən. Respublika Sarayı, 8 noyabr 1996-cı il

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Füzulinin 500 illik yubileyinin Azərbaycanda və bir çox türk dövlətlərində keçirilməsi nəyi sübut edir?

Dahi şair indiki İraqın Kərbəla şəhərində dəfn olunmuşdur. Onun adına ölkəmizdə şəhər, meydanlar, küçələr, bağlar və s. vardır. Bakının mərkəzində Füzuliyə əzəmətli abidə ucaldılmışdır. Şairin 500 illik yubileyi dünya miqyasında onun sənətinə böyük məhəbbətlə qeyd olunmuşdur. 1996-cı ildə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə dahi Füzulinin 500 illik yubiley tədbirləri nəinki Azərbaycanda, həm də bir çox türk dövlətlərində keçirilmişdir.

Məhəmməd Füzuli Vətənimizə şöhrət gətirən, xalqımızın adını daim uca saxlayan dahi şairimizdir. O, dünya ədəbiyyatının inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Füzuli əsərlərini hansı dillərdə yazmışdı?
2. Füzuli hansı məşhur hökmdarların müasiri olmuşdur?
3. Füzuli əsərlərində hökmdarlara nəyi tövsiyə edirdi?
4. Füzuliyə həsr edilmiş hansı məşhur musiqi əsərini tanıyırsınız?
5. Füzulinin adı verilmiş şəhəri xəritədə göstərin.

LAYIHƏ

Şərqi son fatehi

Ucsuz-bucaqsız Muğan çölü yaşıllığa bürünsə də, soyuq şaxta özünü göstərməkdə idi. Araz və Kür çaylarının bir-birinə qovuşduğu yerdə çadırlar qurulmuşdu. Taxta və qamışdan hazırlanmış evlər, məscidlər, hamamlar və karvansaralar bu yaşıl çöllərə yaraşlıq verirdi. Sanki xalça üzərində naxışlar vurulmuşdu. Ölkənin bütün mahallarına elçilər göndərilmişdi. Sərkərdələr, din xadimləri, tayfa başçıları Muğana dəvət edilmişdi. Ölkənin gələcəyi üçün mühüm qərar qəbul etmək lazım idi. Ona görə də qədim türk adət-ənənəsinə əsasən böyük **qurultay*** çağırılmışdı.

Çadırların aralarında və ətrafda çoxlu sayda qoşun yerləşdirilmişdi. Böyük və yaraşlıqlı çadırdə sərkərdələr, din xadimləri və tayfa başçıları əyləşmişdi. Hündür bir yerdə iricüssəli, itibaxışlı bir nəfər əyləşmişdi. İçəridə sükut hökm sürürdü. Birdən bu sükutu bir səs pozdu. Sanki ildırım çaxdı. Danışan mərkəzdə əyləşmiş həmin şəxs idi. O dedi: “Mən bilirəm ki, çoxları məndən narazıdırlar. Onlar haqlıdırlar da. Hamınıza məlumdur ki, illərdir ölkəmiz işğal altında idi. Torpaqlarımızı azad etmək üçün də güclü qoşun lazım idi. Güclü qoşun yaratmaq üçün isə xəzinədə pul olmalıdır. Ona görə də vergiləri artırmağa

Nadir şah Əfşar

*Vergilər nə
üçün artırıl-
mışdı?*

***Qurultay** — türk xalqlarında mühüm məsələlərin həll olunduğu yığıncaq

Nadir şah Əfşarın imperiyası

məcbur olduq. Xalqa əziyyət verdik. Allaha çox şükür ki, məqsədimizə çatdıq. Allahın yardımını, sizlərin iti qılınclarınızın gücü ilə torpaqlarımızı azad etdik. Sərhədlərimizi bərpa etdik. Ölkəmizdə sülhü bərqərar etdik. Amma irəlidə görüləsi işlərimiz çoxdur. Böyük Azərbaycan səltənətini daha güclü dövlətə çevirmək lazımdır. Şahımız isə çox kiçikdir. Dövləti idarə etmək iqtidarında deyil. Məmləkətimizin zəifləməsinə imkan vermək olmaz. Təklif edirəm, ölkəmizə yeni şah seçəsiniz”. Bir neçə gün müzakirələr aparıldı. Müzakirələrdən sonra Nadirin şah seçilməsi qərara alındı. Beləliklə, 1736-cı ildə Muğanda çağırılan qurultayda Nadir xan Əfşar şah elan edildi və zəifləmiş Səfəvi sülaləsinin hakimiyyətinə son qoyuldu. O, yoxsul bir ailədə anadan olmuşdu. Ulu babalarımızdan olan Əfşar

*Səfəvilər
dövləti nə vaxt
yaranmışdı?*

türklərinin içərisindən çıxmışdı. Fitri istedadla malik idi. Çətin həyat və keçdiyi döyüş yolu ona böyük həyat dərsi vermişdi.

Nadir əvvəllər Səfəvilər dövlətinin sərkərdələrindən biri olmuşdu. Düşmənin üzərində qazandığı parlaq qələbələr, torpaqların işğaldan azad edilməsi ona böyük nüfuz qazandırmış, xalqın ona inamını artırmışdı. O, böyük hərbi sərkərdə, cəsur döyüşçü olmaqla yanaşı, bacarıqlı diplomat idi. Məhz onun diplomatik bacarığı sayəsində rus qoşunları heç bir müharibəsiz Xəzərsahili bölgələri tərk etmişdi. Torpaqlarımızın böyük bir hissəsi qan tökülmədən azad olunmuşdu.

*Nadir şah
iqtisadiyyatı
necə bərpa
etmək
istəyirdi?*

Nadir şah öz hakimiyyətini hərbi qələbələrlə daha da möhkəmləndirmək istəyirdi. Ona görə də vaxtilə Azərbaycanın sərhədlərini pozan, yurdumuza basqın edən qonşu ölkələrə hərbi yürüşlər edirdi. O, əldə edilən hərbi qənimətlər hesabına ölkənin iqtisadiyyatını bərpa etmək istəyirdi. Nadir şahın məşhur yürüşlərindən biri də Hindistana olmuşdur. Bir çox cahangirlərin, fəthlərin arzusu olan Hindistan Azərbaycan sərkərdəsi Nadir şah tərəfindən fəth olundu. Böyük hərbi qənimət əldə edildi. Bu qənimət içərisində o dövrdə dünyanın ən böyük brilyantı hesab olunan qiymətli daş da vardı. O, "Kuhi-nur" ("Nur dağı") adlanırdı.

"Kuhi-nur" adlı brilyant

Nadir şah ölkənin dəniz sərhədlərinin müdafiəsini təşkil etmək istəyirdi. Ona görə də Xəzər dənizində güclü hərbi donanma yaratmaq istəyirdi. Bu məqsədlə Avropadan mütəxəssislər gətirilmişdi.

Nadir şah islam dini daxilində parçalanmaya, ixtilaflara son qoymaq istəyirdi.

Nadir şah tabe etdiyi xalqların dilinə, dininə və adətlərinə hörmətlə yanaşırdı. Satqınlara və xainlərə nifrət edir, onlara ağır cəzalar verirdi.

*Nadir şahın Hindistana yürüşü
(miniatur)*

Nadirin Qarabağ bəylərbəyini cəzalandırmağını necə qiymətləndirirsiniz?

Nadir şah yoxsul bir ailədə anadan olsa da, öz qabiliyyəti və qəhrəmanlığı sayəsində hökmdar səviyyəsinə yüksəlməyi bacarmışdı. Onu “Şərqi son böyük *fatehi*” adlandırırdılar. O zaman dünyanın bir çox hökmdarları Nadir şah Əfşardan ehtiyat edir, onunla hesablaşırdı.

Nadir şah Əfşar Azərbaycan xalqının hərbi sənəti tarixində dərin iz qoymuşdur.

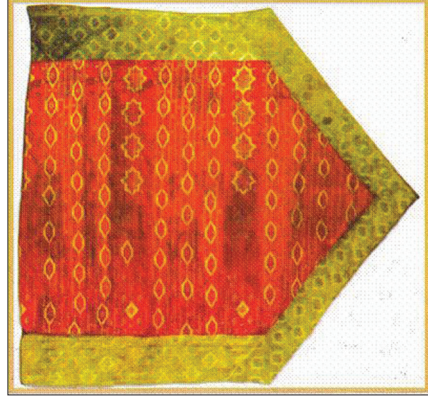
SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Muğan qurultayı nə üçün çağırılmışdı və onun nəticəsi nə oldu?
2. “Nadir şah görkəmli bir dövlət xadimi və sərkərdə kimi” adlı təqdimat hazırlayın.
3. Şəmsəddin Eldəniz və Nadir şahı Venn diaqramında müqayisə edin.
4. Nadir xanın rus qoşunlarından azad etdiyi bölgələri xəritədə müəyyən edin.
5. Nadir şahın Hindistana yürüşünün nəticəsi nə olmuşdur?

**Fateh* — fəth edən, ölkələri tabe edən

İlk müstəqil Azərbaycan xanlığı

18-ci yüzillik idi. Bu zaman Azərbaycan və qonşu ölkələr Nadir şah Əfşarın hakimiyyəti altında idi. O, Azərbaycan torpaqlarını yadellilərdən azad etmiş və qüdrətli bir dövlət yaratmışdı. Lakin Nadir şahın ayrı-ayrı vilayətlərə hakim təyin etdiyi bəzi məmurlar özbaşınalıq edirdi. Əhalinin üzərinə ağır vergilər qoyulurdu. Bu məmurlardan biri də Şəki hakimi Məlik Nəcəf idi. Şəki əhalisi onun zülmündən cana doymuş, Nadir şahı dəfələrlə şikayət etmişdi, lakin heç bir nəticəsi olmamışdı. Zülmədən tənə gələn Şəki əhalisi öz narazılığını, şikayətlərini Nadir şahı çatdırmağı Hacı Çələbiyə həvalə etdi. Hacı Çələbi xalqın narazılığını və Məlik Nəcəfin özbaşınalıqlarını Nadir şahın hüzurunda cəsarətlə bildirdi. Onun cəsarətinə heyran qalan Nadir şah Hacı Çələbini özünə Şəki üzrə vəkil təyin etdi. Bundan narazı qalan hiyləgər Məlik Nəcəf Hacı Çələbini cəzalandırmaq üçün fürsət gözləyirdi. Nəhayət, Məlik Nəcəf Nadir şahı inandırır ki, Hacı Çələbi şahın tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə mane olur. Bundan qəzəblənən Nadir şah Hacı Çələbini hüzuruna çağırırdı. Onun

Şəki xanlığının bayrağı

Hacı Çələbi xan

*İlk müstəqil
xanlıq necə
yarandı?*

edam edilməsi əmrini verdi. Hacı Çələbi edam ərəfəsində çəkinmədən və cəsarətlə şah Məlik Nəcəfin haqsızlığını, ədalətsizliyini bildirdi. Hacı Çələbinin cəsarəti və vəzirinin məsləhəti Nadir şahı fikrindən daşındırdı. O, Hacı Çələbini bağışlayıb səlahiyyətlərini artırdı.

Sonralar Hacı Çələbi Məlik Nəcəfin xalqa etdiyi zülmün artdığını görüb üsyan qaldırdı və onu cəzalandırdı. Bu xəbəri eşidən Nadir şah Şəkiyə yürüş etdi. Onun qoşunu Şəkini mühasirəyə aldı. Hacı Çələbinin başçılıq etdiyi Şəki əhalisi “Gələsən-görəsən” adlı məşhur qalaya çəkildi. Üçillik mübarizədən sonra Nadir şah Hacı Çələbi ilə razılığa gəldi və onunla müqavilə bağladı. Əslində, bu, müstəqil Şəki xanlığının meydana gəlməsi demək idi. Nadir şah qarşı üsyan nəticəsində yaranmış Şəki xanlığı Azərbaycanın **ilk müstəqil xanlığı** idi.

Bir qədər sonra Nadir şah Əfşar sui-qəsd nəticəsində öldürüldü. Onun dövləti dağıldı. Azərbaycan torpaqları kiçik dövlətlərə — xanlıqlara parçalandı. Bu isə torpaqlarımızı işğal etmək istəyən qonşu dövlətlərin hücumlarına səbəb oldu. Bunun qarşısını almaq

“Gələsən-görəsən” qalasının qalıqları

LAYIHƏ

Şəki xan sarayı

istəyən Hacı Çələbi xan Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək siyasəti yeridirdi. Bu məqsədlə o kömək almaq üçün Osmanlı imperiyası ilə danışıqlara başlamışdı. Düşmənlər Hacı Çələbi xanı məğlub etməyə çalışırdı. Vətənimizi işğal etməyə çalışan gürcü çarı bir sıra Azərbaycan xanları ilə Hacı Çələbiyə qarşı ittifaq bağladı. “Qarı düşmən dost olmaz!” demiş Dədəmiz Qorqud. Gürcü çarının düşərgəsinə gələn Azərbaycan xanları əsir alındı. Bundan xəbər tutan Hacı Çələbi öz yaxın adamları ilə məşvərət etdi. Onlardan məsləhət istədi. Hamı xanların layiq olduqları cəzanı aldıqlarını bildirdi, lakin Hacı Çələbi xan bununla razılaşmadı. Çünki xəyanət etsələr də, o, soydaşlarının düşmən əlində əsir olmasını istəmirdi. Ona görə də “nə qərar qəbul edirsiniz edin, Kürü keçmək içərisində olsun”, — deyərək xanları azad etmək qərarına gəldi. Hacı Çələbi xanın qoşunu Kür çayını keçərək düşmən üzərinə hücum keçdi. İgid xan və onun qoşunu qalib gəldi. Hacı Çələbi Azərbaycan xanlarını azad etdi. Qədim Azərbaycan torpağı olan Borçalını geri qaytardı. Təəsüf ki, bir müddət sonra Borçalı yenidən işğal edildi.

Hacı Çələbinin Azərbaycan xanlarını azad etməsini necə dəyərləndirirsən?

LAYIHƏ

Şəki xan sarayının iç divar rəsmləri

Şəki xan sarayı hansı özünəməxsus xüsusiyyəti ilə fərqlənir?

Şəki səfalı təbiəti ilə yanaşı, mədəniyyət abidələri ilə də zəngindir. Bu diyar Azərbaycanın ən qədim və ən zəngin mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. **Şəki xan sarayı** Azərbaycan memarlığının ən nadir incilərindən biri hesab edilir. Bu saray ağac üzərində bədii oymalarına, ov və döyüş səhnələrini təsvir edən al-əlvan və ibrətamiz divar rəsmlərinə görə nadir abidədir. Bu rənglərin sirri indi də bilinmir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Xəritədə Şəkini göstərin.
2. “Hacı Çələbi xan Nadir şahın hüsurunda” mövzusunda kiçik hekayə qurun.
3. Hansı hadisədən sonra Azərbaycan xanlıqlara parçalandı?
4. Nə üçün Azərbaycan xanları Hacı Çələbiyə qarşı gürcü çarı ilə ittifaq bağladılar?
5. Hacı Çələbi xanın Azərbaycan xanlarını azad etmək qərarını necə qiymətləndirirsiniz?

26.

Şuşa — Pənahabad qalası

Şuşa Vətənimizin dilbər guşəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsində sıx meşələrin, büllur kimi saf bulaqların əhatəsində yerləşir. Şuşanın tarixi çox qədimdir. Alimlər Şuşada və onun ətrafındakı yerlərdə tarixin ən qədim dövrlərinə aid çox qiymətli maddi tapıntılar aşkar etmişlər. Şuşa ətrafındakı qədim yaşayış yerləri, Cıdır düzü yaxınlığındakı Şuşa mağarası insanların burada çox qədim zamanlardan yaşadıklarını sübut edir.

18-ci yüzilliyin ortalarında Qarabağda müstəqil bir dövlətimiz yaranmışdı. Bu dövlət Qarabağ xanlığı adlanırdı. Qarabağ xanlığının əsasını Pənahəli xan qoymuşdu. O, Qarabağın qədim Cavanşir tayfasının qəhrəman oğullarından biri idi. O, böyük Azərbaycan sərkərdəsi Nadir xan Əfşarın Azərbaycan torpaqlarını azad etmək uğrunda mübarizəsində yaxından

*Qarabağ
xanlığı necə
yaranmışdı?*

Şuşa qalası

Pənahəli xan

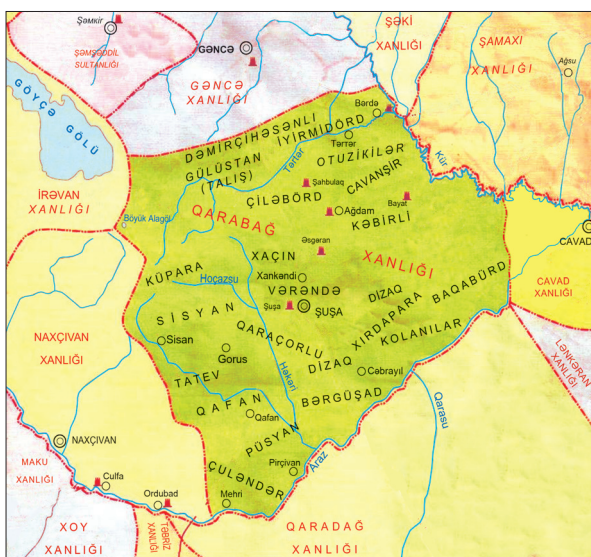
iştirak etmişdi. Bu müharibədə öz şücaəti ilə şöhrət qazanmışdı. Nadir şahın ölümündən sonra Qarabağı müstəqil xanlıq elan etdi. Xanlığı müdafiə etmək üçün əvvəlcə Bayat və Şahbulaq qalalarını tikdirdi, Şuşada daha möhtəşəm qala tikilməsi üçün göstəriş verdi.

1757-ci ildə xanlığın mərkəzi Şuşa qalasına köçürülmüşdü. Bu qala onu tikdirmiş Pənah xanın şərəfinə **“Pənahabad”** adlandırıldı. Sonralar bu qala yenə də Şuşa qalası kimi tanındı.

Şuşa şəhərinin bu cür adlanması həmin yerlərin uca, şiş dağların zirvəsində yerləşməsi ilə bağlıdır. Ölkəmizin ən gözəl şəhərlərindən biri olan Şuşa son dərəcə təmiz havası, gözəlliyi, nadir bulaqları ilə də məşhurdur. Şuşa şəhərində şairə Xurşidbanu Natəvanın, general Səməd bəy Mehmandarovun, dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin,

görməli müğənni Bülbülün ev-muzeyləri, Qala divarı və s. tarixi və mədəni abidələr vardır.

Şuşa qalası Azərbaycan memarlığının ən gözəl incilərindən biridir. Qalanın tikilməsində çay daşlarından və əhənglə yumurta sarısı qarışıqından istifadə edilmişdir. Qalanın üç qapısı var. Qala dəfələrlə düşmənlər tərəfindən mühasirəyə alınsa da, onu işğal etmək çətin olurdu.

Qarabağ xanlığı

Şuşa qalası Qarabağ xanlığının iqtisadi, siyasi mərkəzinə çevrildi. Burada əhalinin məşğuliyyəti əkinçilik, maldarlıq və sənətkarlıq idi. Xalçaçılıq, toxuculuq, dulmuşçuluq, silahdüzəltmə, misgərlik və b. sahələr inkişaf etmişdi. Qarabağ xalçıları gözəl və incə naxışları ilə şöhrət qazanmışdı. Qarabağ xanlığında Pənahəli xanın dövründə *zərbxanada** pul da kəsilirdi. Bu pul “Pənahabad” adlanırdı.

*Sizcə, nəyə görə
çar generalları
Qarabağı “Azərbaycanın
qapısı” adlandırırdılar?*

19-cu yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan torpaqlarının işğalına başlayan Rusiya Qarabağa xüsusi maraq göstərirdi. Çar generalları Qarabağı “Azərbaycanın qapısı” adlandırırdılar. 1805-ci ildə Kürəkçay müqaviləsi ilə Qarabağ Rusiyaya *ilhaq** edildi. Bu müqavilədə ermənilərlə bağlı heç bir şərt yox idi. Məhz bu amil həmin dövrdə Qarabağda ermənilərin yaşamadığını göstərir. Qarabağın Azərbaycan xalqına məxsus olduğunu sübut edir.

Tarixin ən qədim zamanlarından başlayaraq Qarabağın əhalisi xalqımızın ulu babaları olan türk tayfalarından ibarət idi. Çar Rusiyasının işğalı nəticəsində Qarabağın əhalisinin etnik

Qarabağ xalçası

**Zərbxana* — pul kəsilən yer

**İlhaq* — zorla birləşdirmə

LAYIHƏ

*Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi
(rus rəssamı İ.V.Maşkov)*

*Azərbaycana
erməni ailələri
nə vaxt
köçürüldü?*

tərkibi dəyişdi. Türkmənçay müqaviləsi bağlandıqdan sonra Qacarlar dövlətində və Osmanlı ərazilərində yaşayan erməni ailələri Azərbaycana köçürüldülər. Yerli əhalinin — Azərbaycan türklərinin torpaqları əllərindən alınır və buraya köçürülən ermənilərə verilir. Yalnız Qarabağa deyil, **İrəvan, Borçalı və Naxçıvan** ərazilərinə də çoxlu erməni ailələri köçürüldü. Bütün bunlar xalqımıza qarşı ermənilərin gələcəkdə törədəcəkləri soyqırımın başlanğıcı idi.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Şuşa qalası nə üçün “Pənahabad” adlanırdı?
2. Qarabağ xanlığı ilə qonşu xanlıqları xəritədə müəyyən edin.
3. Hansı sənəd Qarabağın Azərbaycan torpağı olduğunu sübut edir?
4. Qarabağa və digər Azərbaycan torpaqlarına ermənilər nə vaxt köçürüldülər? Fikrinizi yuxarıdakı illüstrasiya ilə əsaslandırın.
5. Nə üçün ermənilər Qarabağda məskunlaşdırılırdı? Fikrinizi əsaslandırın.

İrəvan xanlığı

18-ci yüzillikdə Azərbaycan torpaqlarında yaranan müstəqil dövlətlərdən biri də **İrəvan xanlığı** idi. Xanlıq indiki Ermənistan ərazisində — Qərbi Azərbaycan torpaqlarında yaranmışdı. Xanlıq Qırxbulaq, Zəngibasar, Vedibasar, Sərdarabad, Göyçə, Dərəçiçək və s. mahallara bölünmüşdü.

Azərbaycan türkləri “r” hərfi ilə başlayan sözləri tələffüz edərkən onun əvvəlinə “i” səsini əlavə edirlər. Məsələn, Ramazan—İrəməzan, Rəhim—İrəhim, Rza—İrza. İrəvan xanlığında paytaxt şəhərinin adı Rəvan olduğu üçün xalq onu İrəvan, xanlığın adını isə İrəvan xanlığı adlandırmışdır.

*İrəvan xanlığı
nə zaman
yaranmışdı?*

İrəvan xanlığında yaşayan əhali Azərbaycan türkləri idi. Bu torpaqlarda tarixin ən qədim dövrlərindən başlayaraq ulu babalarımız yaşayırdı. Erməniləri bu torpaqlara **19-cu yüzillikdə** işğalçı çar Rusiyası köçürüb gətirmişdi. Onlar əvvəllər “Üç kilsə” və onun ətrafında yerləşmişdilər.

Xanlığın paytaxtı İrəvan şəhəri idi. Şəhər əhalisi Azərbaycan türklərindən ibarət idi. Xanlıqda əhalinin başlıca məşğuliyyəti heyvandarlıq və əkinçilik idi. Heyvandarlar yaylaq-qışlaq maldarlığı ilə məşğul olurdular. Onlar iri və xırdabuynuzlu mal-qara saxlayırdılar. Əkinçilər, əsasən, dənli bitkilər əkirdilər.

Torpağı və əmək alətləri olmayan kəndlilər xanların, bəylərin torpaqlarını əkib-becərirdilər, əldə etdikləri məhsulun yalnız üçdə biri onlara qalırdı.

Sənətkarlıq və ticarət də xanlığın həyatında mühüm yer tuturdu. Sənətkarların əksəriyyəti toxuculardan ibarət idi. Onlar, əsasən, xalça toxuyurdular.

İrəvan şəhəri Azərbaycanın ən mühüm sənətkarlıq, ticarət və mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi.

İrəvan xanlığının bayrağı

Gürcü çarı xanlığın ərazisinə dəfələrlə hücum etmişdi. Bu hücumlar zamanı xanlığın ərazisi qarət edilmiş, bir çox ailələr əsir aparılmışdı.

19-cu yüzilliyin əvvəllərində Rusiya və Qacarlar dövləti arasında birinci müharibə zamanı ruslar İrəvan üzərinə iki dəfə yürüş etdilər. Hər iki yürüş zamanı xanlığın ərazisində özlərinə dövlət yaratmağa çalışan ermənilər xüsusi fəallıq göstərdilər. Onlar könüllü olaraq rus qoşunlarının tərkibinə daxil olur, xalqımıza qarşı vuruşurdular. Ermənilər həm də rus qoşunlarını ərzaqla təmin edirdilər. Bu müharibədə İrəvan xanlığı öz müstəqilliyini qoruyub saxlaya bildi.

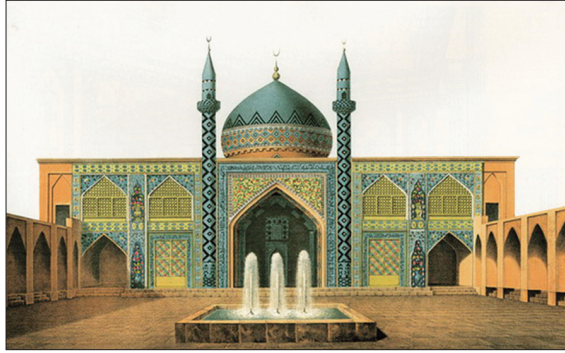
İrəvan xanlığının xəritəsi

dılar. Görkəmli Azərbaycan sərkərdəsi **Həsən xan** çar generalının təslim olmaq təklifini rədd etdi. Son nəfəsinə qədər vuruşacağına and içdi. Qalanın müdafiəçiləri qəhrəmanlıqla vuruşurdular. Ona görə mühasirə uzun sürdü. Ancaq rus ordusu yenidən qüvvə topladı, əlavə kömək aldı. Şəhər yenə bombardman edildi, dağıdıldı və yandırıldı. Şəhəri xarabaya çevirəndən sonra düşmən ikinci dəfə hücumu keçdi. Qalanın bir hissəsi zəbt edildikdən sonra ruslar şəhəri ələ keçirməyə nail oldular.

Beləliklə, İrəvan xanlığı Rusiya tərəfindən işğal olundu. Çar hökuməti erməniləri kütləvi şəkildə İrəvana və onun ətrafına köçürüb gətirdi. Azərbaycan türklərinin ən yaxşı torpaqları və evləri ermənilərə verildi. Məqsəd Azərbaycan və Osmanlı türkləri

arasında maneə yaratmaq, onları bir-birindən ayırmaq, bir daha birləşməyə qoymamaq idi. Türk—Azərbaycan adlarını erməniləşdirməyi və riyakarlığı özlərinə peşə etmiş ermənilər bu qədim Azərbaycan şəhərinin adını da dəyişdirdilər. “Yerevan”, yaxud “Erivan” adlandırmağa başladılar. Rusiya çarının fərmanı ilə qədim türk torpağında “erməni vilayəti” adlı yabançı bir qurum yaradıldı. Beləliklə, qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvan xanlığının ərazisi çar Rusiyası tərəfindən ermənilərə verildi.

Çar hökumətinin süqutundan sonra, 1918-ci ildə bu torpaqlarda erməni dövləti yaradıldı. Xanlığın ərazisindəki bütün Azərbaycan—türk adlarının da kütləvi surətdə dəyişdirilməsinə başlandı. Mədəniyyət abidələri dağıdıldı. Bir zamanlar İrəvanın bəzəyi hesab olunan **“Göy məscid”** və **“Sərdar sarayı”** mənfur düşmən tərəfindən yandırıldı. Hazırda keçmiş İrəvan xanlığının ərazisində bir dənə də olsun azərbaycanca yer adı və bir nəfər də olsun Azərbaycan türkü qalmamışdır.

*İrəvanda “Göy məscid”.
Rəssam Dübuə de Monpere*

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Çar hökumətinin köçürmə siyasətinin məqsədi nə idi?
2. Ermənilər ilk dəfə Azərbaycan torpaqlarına nə zaman köçürülmüşdü? Əlavə məlumat əsasında təqdimat hazırlayın.
3. Ermənilər daha hansı Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırıldı?
4. İrəvan xanlığının əhalisinin Azərbaycan türklərindən ibarət olması nəyi sübut edir?
5. İrəvandakı mədəniyyət abidələrimizin taleyi necə oldu?

Gəncə niyə Yelizavetpol adlandı?

Cavad xan

Gəncə xanı **Cavad xan** idi. O, qəhrəman sərkərdə və müdrik dövlət xadimi idi. Azərbaycan torpaqlarının bütövlüyü və müstəqilliyi üçün çalışdı.

Rusiya imperiyası güclü orduya malik idi. Belə bir qüvvə ilə təkbəşinə vuruşmaq kiçik bir xanlıq üçün olduqca çətin idi. Ölkənin işğalının qarşısını almaq üçün birləşmək lazım idi, lakin qeyri-bərabər döyüşdə Cavad xan və Gəncə əhalisi güclü düşmənlə müharibədə tək qaldı. Buna baxmayaraq, çar qoşunlarına güclü müqavimət göstərildi. Çar qoşununun başçısının təslim olmaq təklifi rədd edildi. Cavad xan gürcü əsilli rus generalının təslim olmaq təklifinə belə cavab yazdı: "Savaşmaq istəyirsənsə, savaş. Hədə-qorxu gəlibsən ki, təklifini qəbul etməsəm, bəlaya düşər olacağam. Əslində, bədbəxtlik səni **Peterburqdan*** sürükləyib bura gətirib". Gəncəyə qılınc və atəşlə gələn düşmənlə müqavimət göstərmək qərara alındı. Cavad xan vətən torpaqlarının azadlığını öz hakimiyyətindən və həyatından üstün tutdu.

***Peterburq** — çar Rusiyasının paytaxtı

Gəncə uğrunda döyüş

1804-cü ilin yanvarında çar Rusiyasının ordusu Gəncə üzərinə həlledici hücumla keçdi. Gəncəlilər qəhrəmancasına vuruşurdular. Kişilərlə bərabər, qadınlar da vətən uğrunda döyüşürdülər. Cavad xan əlində qılınca qala divarlarının üzərində çar əsgərləri ilə igidliklə vuruşurdu. Sonra rus generalı Cavad xanla təkbətək vuruşmağa başladı. O, igid xanın qılınca zərbələrinə çox davam gətirə bilməyəcəyini başa düşdü. Əsgərləri köməyə çağırırdı, özü isə qaçmaqla canını qurtara bildi. Böyük itki verən çar Rusiyasının qoşunu geri çəkilməyə məcbur oldu.

*Bu hadisə
neçə il əvvəl
baş vermişdi?*

Geri çəkilən rus qoşunu qəti hücum üçün Ramazan bayramı gününü seçdi. Qüvvələr bərabər deyildi. Çar Rusiyasının qoşunu sayca dəfələrlə çox, hərbi texnika baxımından üstün idi. Rus qoşunları şəhərə daxil oldu. Çox keçmədən şəhərin küçələrində döyüş başladı. Hər ev, hər küçə səngərə çevrilmişdi. Düşməni inadla və qəhrəmancasına müqavimət göstərirdi. Cavad xan və

oğlu döyüş meydanında şəhid oldu. Bundan sonra şəhər işğal edildi. Rusiya qoşunları ermənilərlə birləşərək Gəncənin azərbaycanlı əhalisinə qarşı soyqırımını törətdi.

Cavad xanın ömür-gün yoldaşı Bəyim xanım onun şəhidliyini böyük mətanətlə qarşıladı. Onun bu mətanəti və qüruru, hətta zalım rus generalını da heyrətə salmışdı. Gəncə işğal edildikdən sonra rus generalı xan sarayına gəlir. Bu zaman Bəyim xanım qılınıcı sıyıraraq generala zərbə endirdi. Əgər əsgərlər olmasaydı, general salamat qalmayacaqdı. Bəyim xanımın qılınıc zərbəsi özünü qabağa verən əsgərə dəydi. Qorxudan rəngi qaçmış general bayıra çıxdı. Bəyim xanım düşmən qarşısında əyilmədi. O, həyat yoldaşının, oğlunun və bütün Gəncənin yasını qəlbində saxladı.

Rus generallarından biri etiraf edirdi: “Öz vətəninə layiqincə xidmət edən adamları sevdiyim üçün Cavad xana haqq qazandırıram. O, şəhəri müdafiə edərək, əlində silah qəhrəmancasına həlak olmuşdur”.

Rus generalının etirafını necə dəyərləndirirsiniz?

Gəncənin qəhrəman adı işğalçıları qorxudurdu. Onun tarixdə qalması xalqın mübarizə əzmini artırmağa bilərdi. Ona görə də Gəncənin tarixi adı dəyişdirildi. Şəhər Rusiya çarının arvadının şərəfinə Yelizavetpol adlandırıldı. Gəncə adını işlədən hər kəs bir gümüş pul cərimə olunurdu.

Gəncənin işğalı digər Azərbaycan torpaqlarının işğalına yol açdı. Bundan sonra Azərbaycan xanlıqları bir-birinin ardınca çar Rusiyası tərəfindən işğal edildi.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Sizcə, xanlıqlar nə üçün işğal edildi?
2. Gəncənin adı nə üçün dəyişdirildi?
3. Hacı Çələbi xan və Cavad xanın oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirin.
4. “Cavad xanın qəhrəmanlığı” mövzusunda kiçik hekayə qurun.
5. Gəncə şəhərinin tarixi haqqında təqdimat hazırlayın.

Azərbaycanın parçalanması

Xanlıqlar arasında tez-tez münaqişələr, müharibələr baş verirdi. Bu, ölkəmizi işğal etməyə çalışan xarici düşmənlər üçün əlverişli şərait yaradırdı. Bəzi uzaqgörən xanlar bütün Azərbaycan torpaqlarını vahid dövlət halında birləşdirməyə çalışdılar. Şəki, Urmiya, Qarabağ və Quba xanlıqlarının Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək siyasəti uğursuz oldu. Xanlıqlar arasında düşmənçilik və qonşu dövlətlərin müdaxiləsi vahid dövlətin yaranmasına mane olurdu. Bundan istifadə edən Rusiya Azərbaycan torpaqlarını işğal etmək planını həyata keçirməyə başladı. Bu planı 18-ci yüzilliyin əvvəllərində Rusiya çarı I Pyotr hazırlamışdı, lakin o zaman xalqımız böyük sərkərdə Nadir xan Əfşarın başçılığı ilə bu planın qarşısını almışdı. İşğalçıların planı baş tutmamışdı, çünki bu zaman xalqın birliyi və vahid dövlətimiz mövcud idi.

*Vahid dövlət
yaransaydı,
işğal baş
tutardımı?*

19-cu yüzilliyin əvvəllərində isə Azərbaycanda vahid dövlət artıq mövcud deyildi. Bu, çar Rusiyasının işğalına şərait yara-

Çar Rusiyası ordusunun işğalçı yürüşü

*Qacarlar
dövlətinin
məğlub olma-
sının səbəbi
nə idi?*

dırdı. Böyük bir imperiyanın güclü ordusu ilə təkbətək qalan kiçik Azərbaycan xanlıqları bir-birinin ardınca işğal edilirdi. İşğalın qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycanın cənubundakı Qacarlar dövləti Rusiya imperiyasına müharibə elan etdi. Hərbi qüvvələrin sayı və silahların üstünlüyü Rusiyanın qalib gəlməsinə səbəb oldu.

1813-cü il oktyabrın 12-də Qarabağda **Gülüstan** kəndində Qacarlar dövləti ilə Rusiya imperiyası arasında sülh müqaviləsi imzalandı. Azərbaycan torpaqlarının parçalanmasının başlanğıcı qoyuldu. Azərbaycanın **Gəncə, Qarabağ, Şəki, Şamaxı, Bakı, Quba, Dərbənd** və **Lənkəran** xanlıqları Rusiya imperiyası tərəfindən işğal edildi. Xalqımız və torpaqlarımız bölündü. Tariximizin faciələr, soyqırımılar dövrü başlandı. Tarixdə bir çox ədalətsiz müqavilə olmuşdur. Lakin Gülüstan müqaviləsi daha ədalətsiz və amansız idi. Çünki xalqımızın və torpaqlarımızın bölünməsi tariximizin bölünməsi, sevincimizin, taleyimizin və mədəniyyətimizin bölünməsi idi.

*Hökmü böyük olar hər ötən anın
Möhür də basdılar varğa təkrar.
Yox, varğın deyil, Azərbaycanın
Köksünə dağ boyda dağ basdı onlar.*

*(Bəxtiyar Vahabzadənin
“Gülüstan” poemasından)*

*Sizcə, işğalın
qarşısını almaq
necə mümkün
olardı?*

Gülüstan müqaviləsindən sonra Rusiya imperiyası yeni torpaqlar işğal etmək istəyirdi. Əslində, onun niyyəti Naxçıvan və İrəvan da daxil olmaqla qədim Azərbaycan torpaqlarının hamısını, o cümlədən Cənubi Azərbaycan torpaqlarını da işğal etmək idi. Qacarlar dövləti və Azərbaycanın bir sıra xanları isə Rusiya tərəfindən işğal edilmiş torpaqları azad etmək istəyirdilər. Xalq yadelli işğal ilə barışmaq istəmir, müqavimət göstərirdi.

Bütün bunların nəticəsində Rusiya və Qacarlar dövləti arasında **1826-cı ildə** yeni müharibə başlandı. Müharibənin ilk dövrü

Qacarlar dövləti üçün uğurlu oldu. Gəncə və bəzi ərazilər azad edildi. Hərbi təchizat və say üstünlüyü ruslara müharibənin gedişində dönüş yaratmağa imkan verdi.

Rus qoşunları **1827-ci ildə Naxçıvanı və İrəvanı** işğal etdi. Qacarların qoşunu geri çəkildi. Bundan istifadə edən rus qoşunları Araz çayını keçərək Təbrizi, Urmiyanı və Ərdəbili işğal etdi. Bir rus generalına Ərdəbildəki Şeyx Səfi məqbərəsindəki kitabxananı ələ keçirmək əmri verildi. Kitabxana qiymətli və nadir əlyazmalarla zəngin idi. General başa düşürdü ki, kitabların aparılması əhalinin qəzəbinə səbəb ola bilər. Buna görə də o, hiyləyə əl atdı. Əvvəlcə müsəlmanlara, onların müqəddəs yerlərinə hörmət bəslədiyini camaata göstərmək istədi. Məqbərəyə böyük və gözəl bir xalı bağışladı. Onu elə o dəqiqə məqbərəyə sərdilər. Bundan sonra nüfuzlu din xadimlərini yanına çağırırdı. Onlara bildirdi ki, çar hökuməti öz müsəlman əhalisinin təhsili üçün Şərqi məşhur alimlərinin kitablarına ehtiyac duyur. Buna görə Şeyx Səfi kitabxanasındakı nadir kitabların bir hissəsinin Peterburqa göndərilməsinə icazə istədi. General bildirdi ki, kitabların surəti çıxarıldıqdan sonra mütləq geri qaytarılacaqdır. Kitablار rus əsgərlərinin mühafizəsi altında əvvəlcə Tiflisə gətirildi. Oradan da Rusiyaya göndərildi. Kitablari verənlər də, bu haqda eşidən sadə adamlar da inanırdılar ki, kitabların üzü, doğrudan da, köçürüldükdən sonra geri qaytarılacaqdır. Onlar bunun hiylə və qarət olduğunu uzun müddət başa düşməmişdilər.

1828-ci il fevralın 10-da Cənubi Azərbaycanda — **Türkmənçay** kəndində sülh müqaviləsi imzalandı. Naxçıvan və İrəvan xanlıqları da Rusiyanın əsarəti altına düşdü. Ölkəmizin və xalqımızın parçalanması rəsmiləşdirildi. Azərbaycanın Araz çayından şimaldakı bütün torpaqları Rusiya tərəfindən işğal olundu. Vətənimiz müstəqilliyini itirdi. Türkmənçay müqaviləsi yalnız vətənimizi və xalqımızı bölmədi. Sonrakı faciələrimizin də başlanğıcını qoydu.

Rusiya hökuməti özünə dayaq yaratmaq üçün erməniləri Azərbaycan torpaqlarına köçürdü. 1828-ci il martın 21-də — Novruz bayramı günündə çarın fərmanı ilə Naxçıvan və İrəvan torpaq-

Türkmənçay müqaviləsinin bağlanması

larında qondarma “erməni vilayəti” yaradıldı. Beləliklə, xalqımıza xəyanət edən ermənilər mükafatlandırıldı. Qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvan xanlığının ərazisində “erməni dövləti”nin bünövrəsi qoyuldu.

19-cu yüzilliyin əvvəllərində Vətənimizin parçalanmasının əsas səbəbi bu idi ki, o zaman vahid dövlətimiz yox idi. Xalqımız öz qüvvəsini birləşdirə bilmirdi.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Gülüstən müqaviləsindən neçə il sonra Türkmənçay müqaviləsi imzalandı?
2. Sizcə, doğrudanmı çar hökuməti müsəlman əhalisinin yaxşı təhsil almasını istəyirdi?
3. Vahid dövlətin yaranmasına mane olan amilləri izah edin.
4. Gülüstən və Türkmənçay müqavilələrinin ədalətsizliyini izah edin.
5. Gülüstən və Türkmənçay müqavilələrini müqayisə edin.

Gülüstən		Türkmənçay
fərqli cəhətlər	oxşar cəhətlər	fərqli cəhətlər

LAYIHƏ

Tarixi yazanlar

Tarixi yazmaq onu yaratmaq qədər çətin və şərəflidir. Tarix olduğu kimi yazılmalıdır. Sən artıq xalqımızın qəhrəmanlıq dolu tarixini yaradan xalq qəhrəmanlarının, hökmdarların, sərkərdələrin fəaliyyətlərini öyrənmişən. İndi isə hər səhifəsi şan-şərəf dolu, qürur dolu və ibrət dolu tariximizi yazanları öyrənək.

Abbasqulu ağa Bakıxanov 1794-cü ildə Bakı yaxınlığındakı Xilə (indiki Əmircan) kəndində anadan olmuşdur. O, Bakı xanlarından birinin oğludur. O, gəncliyində mükəmməl təhsil almış, ərəb, fars dillərini, ədəbiyyatı, ilahiyatı dərindən öyrənmişdi.

Abbasqulu ağa Bakıxanov

Abbasqulu ağa Bakıxanov sonralar Tiflisə gəlir. O vaxt burada Rusiyanın Qafqaz üzrə baş idarəsi yerləşirdi. Abbasqulu ağa burada hərbi qulluğa girir. Rus dilini yaxşı öyrəndikdən sonra Rusiyanın baş komandanının dəftərxanasında Şərqi dilləri üzrə tərcüməçi təyin edilir. O, rus ordusunda polkovnik rütbəsinədək yüksəlir. Müsəlman olan bir adamın belə yüksək hərbi rütbəyə çatması o dövrdə son dərəcə çətin iş idi.

Abbasqulu ağa Bakıxanov Türkmənçayda Rusiya və Qacarlar arasında danışıqların, eyni zamanda doğma yurdun bölüşdürülməsinin şahidi olmuşdu. Tiflisdə işlədiyi müddətdə o, bir çox rus, gürcü və digər xalqların yazıçıları ilə dostluq etmişdi. Abbasqulu ağa Bakıxanov rus şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin ailəsinin yaxın dostu olmuşdur.

Abbasqulu ağa Bakıxanov görkəmli Azərbaycan tarixçisidir. Onun 1841-ci ildə yazdığı

*"Gülüstan-İrəm"
əsəri nədən
bəhs edir?*

LAYIHƏ

*Abbasqulu ağa Bakıxanov
Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin evində*

“Gülüstani-İrəm” (“Cənnət gülüstani”) əsəri Azərbaycanda tarix elminin inkişafında böyük rol oynadı.

Əsər Azərbaycan və Dağıstan tarixinin qədim zamanlardan başlayaraq 1813-cü ilədək olan dövrünü əhatə edir. Bakıxanov bu əsəri yazmaq üçün yunan, Roma, rus, gürcü, Şərq mənbələrindən istifadə etmişdir. Bakıxanov tarix elminin insanı gözəl əxlaqlı

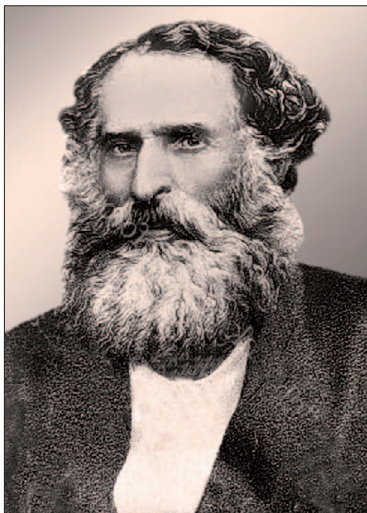
və bilikli etdiyini, gələcək nəsillərə tərəqqi və tənəzzül yollarını anlatdığını yazırdı. Həmçinin bu elmin dünyanın təcrübəsini öyrəndiyini qeyd edirdi.

*Bakıxanovun
bu fikrini hansı
atalar sözü
ilə təsdiq
edərdiniz?*

Bakıxanov astronomiya, coğrafiya və digər elmlərlə də məşğul olmuşdu. O yazırdı: “Mal və dövlət hər halda puç olacaq, ixtiyar və iqtidar əldən gedəcəkdir... Etibar ediləcək və arxalanılacaq bir sərvət varsa, o da elm və ədəbdən ibarətdir”.

LAYIHƏ

Azərbaycan alimləri içərisində **Mirzə Kazım bəyin** də xüsusi yeri var. O, 19-cu yüzilliyin dünyaşöhrətli alimlərindən biridir. Mirzə Kazım bəy uşaqlıqdan mükəmməl təhsil almışdı. Ərəb dilini, Quranı öyrənmişdi. Hələ on yeddi yaşında ikən ərəb dilinin qrammatikasına dair kitab yazmışdı.

Mirzə Kazım bəy

Gənc yaşlarından Rusiyanın müxtəlif universitetlərində fəaliyyət göstərən Mirzə Kazım bəy Azərbaycan və digər Şərqi xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı haqqında elmi əsərlər yazmışdır. Rusiyada Şərqi ölkələri xalqlarının dillərinin qayda-qanunları haqqında ilk əsəri Mirzə Kazım bəy yazmışdı. Beləliklə, o, Rusiyada **yenı bir elm sahəsinin — şərqşünaslığın*** əsasını qoydu.

Mirzə Kazım bəy islam dininə aid əsər də yazmışdır. O dövrün Rusiya mətbuatında əsər belə dəyərləndirilirdi: "Bu əsərə görə həm islam aləmi, həm də bu aləmi tədqiq edən bütün ölkələrin şərqşünasları Kazım bəyə yüksək dərəcədə minnətdardır".

Mirzə Kazım bəyin, demək olar ki, bütün əsərləri ingilis, fransız dillərinə tərcümə olunmuş, Londonda, Parisdə çap edilmişdi. O, bir çox başqa ölkələrin elmlər akademiyaları və elmi cəmiyyətlərinə üzv seçilmişdi. Mirzə Kazım bəy üç dəfə Rusiya Elmlər Akademiyasının yüksək mükafatına layiq görülmüşdü. İngiltərə kraliçası Mirzə Kazım bəyi qızıl medalla mükafatlandırmışdı.

Mirzə Kazım bəyin tarixçi kimi fəaliyyəti də diqqətəlayiqdir. O, ərəb, fars, Azərbaycan, Qafqaz, Mərkəzi Asiya xalqlarının qədim və orta əsr tarixinə aid əsərlər yazmışdır. Böyük alim bu əsərləri ilə Rusiyada tarix elminin inkişafında mühüm rol oynamışdı.

**Şərqşünaslıq* — şərq ölkələrinin tarixini, mədəniyyətini və s. öyrənən elm

*Mirzə Kazım
bəy Mirzə Fətəli
Axundzadə ilə
hansı məsələdə
həmfikir olmuş-
dur?*

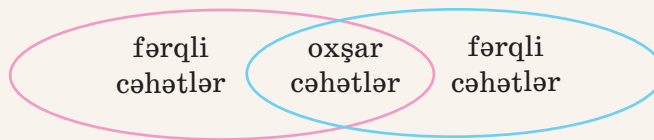
Görkəmli alim ömrü boyu Azərbaycandan uzaqlarda yaşasa da, Vətəni ilə əlaqələrini heç vaxt üzməmişdi. Mirzə Kazım bəy Nizaminin, Abbasqulu ağa Bakıxanovun, Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdi. Ərəb əlifbasının dəyişdirilməsi məsələsində Mirzə Fətəli Axundzadə ilə həmfikir olmuş, onu müdafiə etmişdi. Bundan başqa, dilimizin ilk elmi qrammatikasını Mirzə Kazım bəy yazmışdır.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Gülüstani-İrəm” əsəri hansı ölkələrin tarixinə həsr edilib?
2. Abbasqulu ağa Bakıxanovun tarix elmi haqqında fikirlərini dəyərləndirin.
3. Abbasqulu ağa Bakıxanovun elmə yüksək qiymət verdiyini nə ilə sübut edə bilərsiniz?
4. Mirzə Kazım bəy Rusiyada hansı elmin banisi olmuşdu?
5. Ərəb əlifbasının dəyişdirilməsi məsələsində Mirzə Kazım bəy kimlə həmfikir idi?
6. Abbasqulu ağa Bakıxanov və Mirzə Kazım bəyin fəaliyyətini müqayisə edin.

Abbasqulu ağa Bakıxanov

Mirzə Kazım bəy

Mirzə Fətəli Axundzadə

Belə bir Azərbaycan kinofilmi var – “Dərviş Parisi partladır”. Komediya janrında çəkilmiş bu filmdə Parisdən Qarabağa gəlmiş fransız alimi – Müsyö Jordan haqqında və onun Azərbaycana olan marağından söhbət açılır. Dərman bitkiləri toplayan bu alim Azərbaycanın zəngin təbiətinə valeh olur. Qarabağda bir bəyin evində qonaq olan Müsyö Jordan Azərbaycan xalqının adət-ənənələri ilə də tanış olur. Hadisələrin gedişi elə məqama çatır ki, Müsyö Jordan bəyin qardaşı oğlunu özü ilə Firəngistana, yəni Fransaya oxumağa aparmaq istəyir. Lakin oğlanın qohumları buna qarşı çıxırlar. Gənc oğlan təhsil almaq istəyindən vaz keçmədikdə, cahil qohumlar cadugərə müraciət edirlər.

Mirzə Fətəli Axundzadə

Dərviş Məstəli şah adlı cadugər çoxlu pul əvəzində, guya, Parisi “partladır”. Elə bu zaman Parisdən Müsyö Jordana məktub gəlir ki, Parisdə çevriliş baş vermişdir. Təsadüf nəticəsində bu çevrilişlə dərvişin “partlayışı” eyni vaxtda baş verir. Beləliklə, alim məyus halda öz ölkəsinə geri qayıtmalı olur. Gənc oğlan isə arzusuna çata bilmir.

Bu film Mirzə Fətəli Axundzadənin “Hekayəti Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah” əsəri əsasında çəkilmişdir. Göründüyü kimi, əsərdə Qərbin elmə marağı qarşısında Şərqi cəhaləti yumor diliylə tənqid olunur. Tənqid və gülüşü özündə birləşdirən komediya əsərlərinin Azərbaycanda ilk yaradıcısı Mirzə Fətəli Axundzadə olmuşdur.

Mirzə Fətəli Axundzadə **1812-ci ildə** Şəkidə anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarında Fətəli Gəncədə molla yanında sağirdir. Ərəb dilini mükəmməl öyrənən Fətəlinin oxumağa, öyrənməyə

Sizcə, Mirzə Fətəli Axundzadənin Azərbaycan ədəbiyyatında nə kimi rolu olmuşdu?

həvəsi günü-gündən artırdı. Bu səbəbdən də o, Azərbaycanın görkəmli şairi **Mirzə Şəfi Vazehin** şagirdi olur. Mirzə Şəfi Vazeh ona fars dilini öyrətməklə yanaşı, Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatından dərslər keçirdi. Daha sonra Fətəli Nuxa (Şəki) **qəza məktəbində*** oxuyur. Qəza məktəbində Fətəli rus dilini öyrənir, cəmi bir ildən sonra isə rus dilindən Azərbaycan, fars və ərəb dillərinə mükəmməl tərcümələr edir.

Sonralar Fətəli Tiflis şəhərinə göndərilir. Rusiyanın Qafqaz üzrə baş idarəsində tərcüməçi vəzifəsində fəaliyyət göstərir. Tezliklə ona hərbi rütbə də verilir.

Mirzə Fətəli Axundzadə Tiflisdə müəllimliklə də məşğul olur. O, Tiflis qəza məktəbində Azərbaycan və fars dillərindən dərs deyir. Dövrünün savadlı insanlarından biri olduğu üçün ona “Mirzə” deyə müraciət etməyə başlayırlar.

Mirzə Fətəli Axundzadə Şərqdə ilk dəfə dram janrında əsərlər yaratmışdır. O, yazdığı komediyalarla Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoydu. Cəmiyyətdə hökm sürən çirkin xüsusiyyətlər Mirzə Fətəlinin tənqid atəsinə tuş gəlirdi. Onun əsərləri həm güldürür, həm də düşündürür. Azərbaycanda teatrın əsası **1873-cü** ildə məhz Mirzə Fətəli Axundzadənin “**Sərgüzəşti-vəziri xani Lənkəran**” (Lənkəran xanının vəzirinin sərgüzəştləri) komediyası ilə qoyulmuşdur.

Mirzə Fətəli Axundzadənin daha hansı əsərlərini tanıyırsınız?

Mirzə Fətəli həm də İslam dünyasının ilk əlifba islahatçısıdır. O, latın əlifbası əsasında yeni bir Azərbaycan əlifbası tərtib etmişdi. Bu əlifbanı öyrənmək asan idi. Ərəb əlifbasının tərəfdarları bu əlifbanın qəbul edilməsinə yol vermədilər. Mirzə Fətəli Axundzadə belə düşünürdü ki, bu əlifbanın çətinlikləri xalqın savadlanmasını ləngidir.

***Qəza məktəbi** — 19-cu əsrlərdə inzibati bölgü vahidi olan qəzalarda yaradılan ibtidai məktəb

LAYIHƏ

Mirzə Fətəli Axundzadənin “Hacı Qara” əsərindən bir səhnə

Mirzə Fətəli Axundzadə daim öz xalqını azadlığa çıxarmaq üçün yollar axtarırdı. O, azadlığa gedən yolu xalqının maariflənməsində, yəni oxuyub savadlanmasında görürdü. Bunun üçün hələ o zaman xalqının övladları qarşısında Mirzə Fətəli aşağıdakı vəzifələri qoyurdu:

Mirzə Fətəli Axundzadə nə üçün ərəb əlifbasının əvəz olunmasını istəyirdi?

- xalqın övladları savadlanmalı, onun içərisində elmli adamlar çox olmalıdır;
- xalqın azadlığı üçün canını və malını qurban verəcək vətəndaşlar yetişdirilməlidir;
- xalq həmrəy olub, azadlıq əldə etmək məqsədilə birləşməlidir;
- xalq azadlığını əldə etdikdən sonra onu qoruyub saxlaması bacarmalıdır.

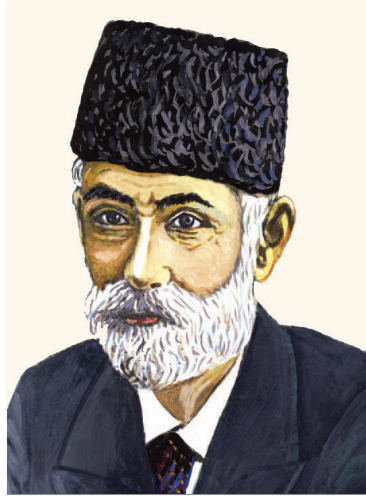
Mirzə Fətəli Axundzadənin Bakıdakı heykəli

Xalqımızın dahi oğlu Mirzə Fətəli Axundzadə Tiflisdə vəfat etmiş və burada dəfn edilmişdir. Mirzə Fətəli Axundzadənin adı əbədiləşdirilmiş, Şəkidə və Tiflisdə onun ev-muzeyi yaradılmışdır.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığında onun aldığı təhsilin nə kimi rolu oldu?
2. Nəyə görə Mirzə Fətəli Axundzadəyə “Mirzə” deyirdilər?
3. Mirzə Fətəli Axundzadənin tənqid etdiyi problemləri dəftərinizə yazın və onlar haqqında danışın.
4. Mirzə Fətəli Axundzadə xalqımızın azadlığa qovuşmasını nədə görürdü?

19-cu yüzilliyin ikinci yarısında Azərbaycanın mədəni həyatında canlanma baş verdi. Şimali Azərbaycanda yenitipli məktəblər açıldı. **Milli teatr və mətbuatın** əsası qoyuldu. Bu canlanma iqtisadiyyatın inkişafı ilə sıx bağlı idi. Bakı, Nuxa (Şəki), Gəncə, Naxçıvan və başqa şəhərlərdə zavod və fabriklər açılır, əkinçilikdə yeni texnika tətbiq olunurdu. Şəhərlər iqtisadi mərkəzə çevrilir, oxumuş və elmi insanlara tələbat artırdı. Bu canlanmanı gören çar Rusiyası Azərbaycanda mədəniyyətin və təhsilin inkişafının qarşısını almağa çalışırdı. Şimali Azərbaycanda ruslaşdırma siyasəti aparan çar hökuməti yenə də Azərbaycan dilini sıxışdırır, anadilli məktəblərin, mətbuat orqanlarının açılmasına mane olurdu.

Həsən bəy Zərdabi

Bu maneələr azərbaycanlı ziyalıları narahat edirdi. Onlar xalqın maariflənməsi üçün yollar axtarırdı. Ziyalılar vətənin azadlığa qovuşmasının əsas yolunu xalqın savadlanmasında, dünyagörüşünün artmasında görürdülər. Belə ziyalılardan biri də **Həsən bəy Zərdabi** idi. O, dövrünün ağıllı, uzaqgörən, maarifpərvər ziyalısı idi.

Həsən bəy Zərdabda anadan olmuş, ilk təhsilini Tiflis qəza məktəbində almışdı. Ali təhsilini Moskva Universitetində alan Həsən bəy Zərdabi vətənə qayıtdıqdan sonra müəllimlik etməyə başlayır. Təbiət fənnini tədris edən Həsən bəy Zərdabi azad fikirlərinə görə təzyiqlərə məruz qalır. O, işdən çıxmalı olur.

Sonrakı fəaliyyətində Azərbaycanın mədəni həyatında böyük rol oynayan Həsən bəy Zərdabi xalqın maariflənməsi üçün yollar düşünürdü. Rus dilində çap olunan qəzet və jurnalların bu dili bilməyən sadə xalq kütlələrinə heç bir faydası olmadığı üçün

“Əkinçi” qəzeti

Həsən bəy Zərdabi **ana dilində** mətbuatın yaradılmasına səy göstərirdi. Həmin dövrdə Azərbaycan dilində qəzet çap etmək səyi çox cəsarətli fikir idi.

Çar hökumətinin maneələrini dəf edərək Həsən bəy Zərdabi **1875-ci il iyulun 22-də “Əkinçi” adlı milli qəzetin** çap olunmasına nail oldu. Beləliklə, Azərbaycan milli mətbuatının əsası qoyuldu.

Qəzetin “Əkinçi” adlanması təsadüfi deyildi. Onun səhifələrində kənd təsərrüfatına aid məqalələr, kəndlilərin təsərrüfat həyatına faydalı olan məlumatlar çap olunurdu.

Həsən bəy mətbuatın vasitəsilə xalqımıza milli ənənələri qorumağı, milli oyanışı və milli birliyi təbliğ edirdi. “Əkinçi”nin ana dilində nəşr edilməsi həm də dilimizin qorunmasına xidmət göstərirdi.

Qəzetin Azərbaycan dilində çap olunması çar hökumətini narahat edirdi, çünki bu Azərbaycan xalqının milli şüurunun oyanmasına təsir göstərirdi. Siyasi məsələlərlə bağlı məqalələrin dərc edilməsi və Rusiya—Osmanlı müharibəsinin başlanması 1877-ci ildə “Əkinçi” qəzetinin bağlanması səbəb oldu. Bütün təqiblərə baxmayaraq, Həsən bəy Zərdabi xalqın savadlanması uğrunda fəaliyyətini dayandırmadı. O, başqa qəzetlərdə elmin, təhsilin inkişaf yolları haqqında fikirlərini bəyan edirdi.

Sonralar Azərbaycan dilində digər qəzetlər və jurnallar çap olundu. Bu gün ana dilimizdə yüzlərlə qəzet və jurnal vardır,

*Niyə məhz
iyulun 22-si
Milli Mətbuat
günü kimi
qeyd edilir?*

lakin Azərbaycan mətbuatının tarixi məhz “Əkinçi”dən—1875-ci ildən başlayır. Hər il iyul ayının 22-də milli mətbuatımız öz ad gününü qeyd edir. Uzun illər öncə məhz həmin gün ilk qəzetimiz olan “Əkinçi” dünyaya gəldi. Bu günü

Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Sona xanım, Hənifə xanım Məlikova, Həsən bəy Zərdabi və Əlimərdan bəy Topçubaşov qız məktəbinin şagirdləri arasında

mətbuat işçiləri peşə bayramı kimi qeyd edirlər. “Əkinçi” qəzetinin toxumları milli azadlıq hərəkatının başlanğıcı idi. Məhz bu hərəkat sonralar Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyinin bərpasına səbəb oldu.

Həsən bəy Zərdabi *məsləkdaşlarına**, xüsusilə Mirzə Fətəli Axundzadəyə yazdığı məktublarda maarifi, təhsili millətin tərəqqisinin başlıca şərti hesab edirdi. O, 1896-cı ildə Bakı qubernatoruna məktubla müraciət edərək qızlar üçün məktəb açmağa vəsait ayrılmasını xahiş etmişdi. Amma qubernator bu xahişi rədd etdi. Sonralar böyük xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev onun bu arzusunu həyata keçirdi.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Mətnə əsasən Rusiyanın Azərbaycanda yeritdiyi siyasəti izah edin.
2. “Əkinçi” qəzetinin çap olunmasının Azərbaycan xalqının maariflənməsində rolu nədən ibarətdir?
3. “Əkinçi” qəzetinin çap olunması nəyə görə çar hökumətini narahat edirdi?
4. “Vətəni sevməyən insan olmaz” adlı esse yazın.
5. Həsən bəy Zərdabinin fəaliyyətini dəftərinizdə sxem şəklində yazın.

**Məsləkdaş* — bir məsləkdə, fikirdə olanlar

Böyük Azərbaycan xeyriyyəçisi

Hacı Zeynalabdin Tağıyev

Nəyə görə Hacı Zeynalabdin Tağıyev Bakıya suyun Kürdən gətirilməsi fikrinə qarşı çıxdı?

20-ci yüzilliyin əvvəllərində Bakıda neft hasilatı artdıqca zavod və fabriklərin də sayı artırdı. Bu da şəhərdə əhalinin çoxalmasına səbəb olmuşdu. Şəhər böyümüşdü. Buradakı 3 kəhriz və su quyuları əhalinin suya olan ehtiyacını ödəmirdi. Küçə və meydanlarda, bazarlarda adicə içməli suyu satırdılar. Su yaxşı təmizlənmədiyindən şəhərdə tez-tez yoluxucu xəstəliklər yayılırdı. Su qıtlığı Bakının əsas problemlərindən biri idi. Həmişə doğma xalqının qayğısını çəkən xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin belə bir vəziyyətlə razılaşa bilmirdi. O, Bakıya su kəməri çəkilməsi məsələsini təklif edənlərdən biri

oldu. Bəziləri Bakıya suyun Salyan istiqamətindən — Kürdən gətirilməsini təklif edirdilər. O vaxt Kür çayı hələ çox təmiz idi: zavod və fabriklərin tullantıları ilə zəhərlənməmişdi. Buna baxmayaraq, gələcəyi yaxşı görən H.Z.Tağıyev Kür suyunun Bakıya gətirilməsinə qəti etiraz etdi. O, Bakıya saf bulaq suyu çəkdirmək qərarına gəldi. Bu məqsədlə öz vəsaiti hesabına xarici ölkələrdən Azərbaycana mühəndislər və təcrübəli mütəxəssislər dəvət etdi. Beləliklə, Bakıya Şahdağın ətəklərindən — Şollardan su çəkilməsi qət olundu. O zaman üçün son dərəcə çətin olan bu iş ancaq **1917-ci ilin** əvvəllərində başa çatdı və Bakıya Şollar suyu çəkildi.

H.Z.Tağıyev tanınmış neft milyonçusu idi. O, Bakıda anadan olmuşdur. Atası Tağı kişi çox kasıb bir adam idi. İçərişəhərdə çəkməçi işləyirdi. O, Zeynalabdin bənna yanına şagird qoydu.

LAYIHƏ

Zeynalabdin bənnalıq sənətinə yiyələndi və müstəqil usta kimi işləməyə başladı.

Bir qədər pul yığdıqdan sonra dükan açıb ticarətlə məşğul olmağa başladı. Sonra o, ağ neft istehsal edən kiçik bir zavod aldı. Bu işdəki uğurları onda neft işinə həvəsi daha da artırdı. Bibiheybətdə aldığı torpaq sahəsində neft quyusu qazdırmağa başlamışdı.

Onun səyi, nəhayət ki, öz bəhrəsini verdi, çoxdan gözlədiyi neft fontan vurdu. Tağıyev çox keçmədən Bakının ən varlı adamlarından biri oldu. Qazdırdığı quyular neft verdikcə onun var-dövləti də artdı. Tağıyevin Bibiheybətdə və Balaxanıda neftli torpağı, neft məhsulları daşımaq üçün gəmiləri, Rusiyanın bir neçə şəhərində anbarları, zavodları, Xəzər dənizi və Kür çayı sahillərində böyük **balıq vətəgələri** var idi.

*Bakıda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin evi
(indiki Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi)*

***Balıq vətəgələri** — çay, göl və dəniz balıqlarını ovlamaq, onları saxlamaq, çoxaltmaq üçün məntəqə, müəssisə

Hacı Zeynalabdin Tağıyev həyat yoldaşı Sona xanım və övladları ilə

*"Xeyriyyəçi"
kimə deyilir?*

Tağıyev öz vəzifəsini təkcə pul qazanmaqla bitmiş hesab etmirdi. O bu puldan, topladığı sərvətdən öz xalqının xeyrinə ağılla istifadə edirdi. Heç bir təmənnə ummadan xalqın xeyrinə çoxlu işlər gördüyünə görə ona "xeyriyyəçi" deyirlər. Öz xeyriyyəçilik fəaliyyətinə görə Tağıyev o zaman yalnız Azərbaycanda deyil, demək olar ki, bütün dünyada seçilən adamlardan biri idi.

H.Z.Tağıyev doğma xalqının övladlarına, istedadlı gənclərinə savad vermək üçün əlindən gələn köməyi etməyə çalışırdı. O, istedadlı olan yetim və yoxsul uşaqlara müntəzəm olaraq qayğı göstərirdi. Hacı Zeynalabdin Tağıyev Mərdəkan qəsəbəsində yoxsul uşaqları üçün internat-məktəb tikdirmişdi. Maddi imkanları məhdudd olan azərbaycanlı gənclərin təhsilinin qayğısına qalması özünün mənəvi borcu bilirdi. Onun maddi yardımını ilə təhsil alanların arasında çoxlu görkəmli Azərbaycan ziyalıları var idi.

Zeynalabdin Tağıyev çar hökumətinin bütün maneələrinə baxmayaraq, Bakıda böyük **toxuculuq fabriki** açmışdı. Nəticədə, bir çox adam işlə təmin edildi. O zaman bu fabrik Azərbaycanda yeganə idi.

LAYIHƏ

1901-ci ildə Bakıda Tağıyevin vəsaiti hesabına tikilən **qızlar məktəbi** açıldı. Bu bina İstiqlaliyyət küçəsində indi də mövcuddur. Məktəbin açılmasına nail olmaq üçün Hacı Zeynalabdin Tağıyev müxtəlif maneələri aradan qaldırmalı olmuşdu.

Sizcə, bu dövrdə qızların təhsil alması üçün məktəblərin açılması hansı müsbət nəticələrə səbəb oldu?

H.Z.Tağıyev özünün açdığı bu məktəbdə azərbaycanlı qızların savadlanmasına, dünyəvi elmlərlə, əcnəbi dillərlə yanaşı, Azərbaycan dilinin öyrənilməsinə də xüsusi fikir verirdi.

Sonralar Tiflisdə də belə bir məktəbin açılmasına Tağıyev öz köməkliyini göstərmişdi. Bu məktəblərin təsiri altında sonralar Qazax, Quba, Lənkəran, Dərbənd, Naxçıvan şəhərlərində də müsəlman qızları üçün məktəblər açıldı.

19-cu yüzillikdə Azərbaycanda **teatr** yaradıldı, lakin teatrın inkişafında çətinliklər vardı. Bunlardan ən başlıcası teatr binasının olmaması idi. Hacı Zeynalabdin Tağıyev Bakının mərkəzində öz torpaq sahəsində gözəl bir teatr binası tikdirdi. Sonralar **ilk Azərbaycan operası “Leyli və Məcnun”** məhz bu teatrda tamaşaya qoyuldu.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev sahibkar kimi də, birinci növbədə, öz xalqının xeyrini düşünürdü.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Azərbaycanda teatr hansı əsərin səhnələşdirilməsi ilə yaranmışdır?
2. Tağıyevin əhalinin yoxsul təbəqəsi üçün gördüyü işləri necə qiymətləndirirsiniz?
3. “Mən xeyriyyəçi olsaydım...” mövzusunda esse yazın.
4. “Bir oğlanın təhsil alması bir insanın savadlı olmasıdır. Bir qızın təhsil alması isə bir ailənin savadlı olması deməkdir” ifadəsini açıqlayın.
5. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin gördüyü xeyriyyəçilik tədbirlərinə və sahibkarlıq fəaliyyətinə aid cədvəli tamamlayın.

Xeyriyyəçilik	Sahibkarlıq

Cəlil Məmmədquluzadə — “Molla Nəsrəddin”

Cəlil Məmmədquluzadə

İlq bir yaz səhəri idi. Əlində əsa, başında şlyapa olan, səliqə ilə geyinmiş bir kişi meydana doğru irəliləyirdi. Kişi meydanın mərkəzinə doğru addımlamağa başladı. Beş-on metr getmişdi ki, bir uşağın — “Molla Nəsrəddin”, “Molla Nəsrəddin”, təzə jurnal, təzə jurnal, alın, lap az qalıb!” — deyə qışqırdığını eşitdi və o tərəfə baxdı. Uşaq şəkilli bir jurnalı başı üstündə yel-ləderək cəld addımlarla meydanı dolaşırdı. O, uşağa çatan kimi cibindən pul çıxarıb jurnalından birini aldı. Jurnalın üz qabığındakı şəkil diqqətini daha çox cəlb etdi. Şə-kildə çoxlu yatmış adam təsvir edilmişdi.

Bu adamların bəziləri artıq oyanıb gərnəşirdilər. Çoxu isə dərin yuxuda idi. Bir molla ayaq üstə dayanmışdı. O bu adamlara müraciətlə deyirdi: *“Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım!..”* Bu jurnal məşhur “Molla Nəsrəddin” jurnalı idi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının ilk nömrəsi **1906-cı il aprel ayının 7-də** çapdan çıxmışdır. **Jurnalın redaktoru*** böyük Azərbaycan yazıçısı **Cəlil Məmmədquluzadə** idi.

Cəlil Məmmədquluzadə 1869-cu ildə Naxçıvanda anadan olmuş, ilk təhsilini də

“Molla Nəsrəddin” jurnalı

***Jurnalın redaktoru** — qəzet və jurnala rəhbərlik edən adam

burada almışdı. **Qori*** Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra o, bir müddət Naxçıvanın Baş Noraşen və Nehrəm kəndlərində müəllimlik etmişdi. Doğma xalqının güzəranı, dərdləri ilə yaxından tanış olan Cəlil Məmmədquluzadə onun halına ürək-dən yanırdı. Xalqına kömək etmək üçün yollar və vasitələr axtarırdı. Ədibin “Danabaş kəndinin əhvalatları” povesti, “Poçt qutusu”, “Usta Zeynal” hekayələri, “Ölülər”, “Anamın kitabı”, “Dəli yığıncağı” dramlarında Azərbaycan xalqının milli-mənəvi oyanışı və dirçəlişi məsələləri öz əksini tapmışdır.

Bundan başqa, o özü kimi maarifpərvər ziyalıları ətrafına toplayıb jurnal nəşr etməyi qərara aldı. Bu, Azərbaycan xalqını oyanışa, elmə, biliyə səsləyən “Molla Nəsrəddin” jurnalı idi. Bu jurnal Tiflisdə, Təbrizdə və Bakıda nəşr edilmişdi. “Molla Nəsrəddin” güldürə-güldürə düşündürən bir jurnal idi.

Cəlil Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin” adını özünə təxəllüs götürmüşdü. Bu adın özünün də böyük mənası, əhəmiyyəti vardı. Molla Nəsrəddin qədim dövrlərdən bəri Şərqdə müdriklik, hazırcavablıq nümunəsi, gülüş rəmzi idi.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı qadın azadlığı məsələlərinə xüsusi fikir verir, qadınların müdafiəçisi kimi çıxış edirdi. O, qızların təhsilinin qayğısına qalırdı. Onların savadlanmasına çalışırdı.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı doğma dilimizə qəsd edənləri, onu yad sözlərlə zəhərləyənləri həmişə tənqid etmişdir. Jurnalın nömrələrinin birində verilmiş şəkildə bir neçə nəfər bir azərbaycanlıyı yerə yıxıb zorla özgə dilləri onun ağzına soxmağa çalışır. Şəklin altında yazılmışdır: “Ay qardaşlar, mən

***Qori** — Gürcüstanda şəhər

Rusiyanın
işğalından
sonra ana
dilimiz hansı
təqiblərə
məruz qalırdı?

dilsiz yaranmamışam. Öz dilim var, niyə özgə dilləri soxursunuz ağzıma?”

“Molla Nəsrəddin” Azərbaycanda, eləcə də bütün qonşu ölkələrdə nəşr olunan **ilk satira jurnalı** idi. Çox keçmədən onun təsiri ilə bəzi türk-müsəlman ölkələrində də köhnəliyi, geriliyi və cəhələri tənqid edən jurnallar çıxmağa başladı.

Bütün müsəlman ölkələri içərisində ilk satira jurnalı bizim Vətənimizdə — Azərbaycanımızda nəşr olunmuşdur. Onu xalqımızın böyük oğlu Cəlil Məmmədquluzadə nəşr etdirmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadə 1932-ci ildə Bakıda dünyasını dəyişmişdir.

“Molla Nəsrəddin”
jurnalından

Qatarın üzərində yeni üsullu məktəb, onun yolunu kəsən iki nəfərin üstündə “köhnə üsul, köhnə elm, köhnə adət”, şəklin altında isə “Qoymarıq qabağa gedəsən” yazılmışdır.

Karikaturada fikir ondan ibarətdir ki, yeniliyə can atmaq meyilləri artıq o qədər güclüdür ki, köhnə adət-ənənə onların qarşısında dayana bilməz.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Tənqid nədir? Fikrinizi əsaslandırın.
2. “Molla Nəsrəddin” jurnalı hansı problemləri qaldırırdı?
3. “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Əkinçi” qəzetindən neçə il sonra çap olunmuşdur?
4. “Güldürməklə düşündürmək” ifadəsini necə başa düşürsünüz?
5. Jurnalın “Molla Nəsrəddin” adlandırılması ilə bağlı mülahizələr irəli sürün.

Mirzə Ələkbər Sabir

“Molla Nəsrəddin” jurnalında Azərbaycanın görkəmli ziyalıları — şairlər, yazıçılar, jurnalistlər çalışmış, məqalələr yazmışlar. Onlardan biri də **Mirzə Ələkbər Sabir**dir.

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycanın dahi şairlərindən biridir. O, 1862-ci ildə Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur.

...“Molla Nəsrəddin” jurnalı təzəcə nəşrə başlamışdı. Jurnalın redaksiyasına çoxlu məktublar gəlirdi. Bir məktubdakı şeir Cəlil Məmmədquluzadənin çox xoşuna gəldi. Bu, Sabirin “Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!” adlı məşhur şeiri idi. “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc etdirdiyi şeirləri ilə Sabir qüdrətli bir şair kimi oxucuların diqqətini cəlb edirdi. Onun yaradıcılığına olan maraq şeirdən-şeyrə artdı. Bu da səbəbsiz deyildi. Axı Sabir ancaq özünü düşünənləri, öz xeyri üçün bütün xalqı, dünyanı belə qurban verməyə hazır olanları öldürücü tənqid atəsinə tuturdu.

M.Ə.Sabir belə düşüncənin xalqımızı geri saldığını, onun inkişafına zərbə vurduğunu söyləyirdi. O, xalqı tarixi hadisələrdən dərs almağa, nəticə çıxarmağa çağırırdı.

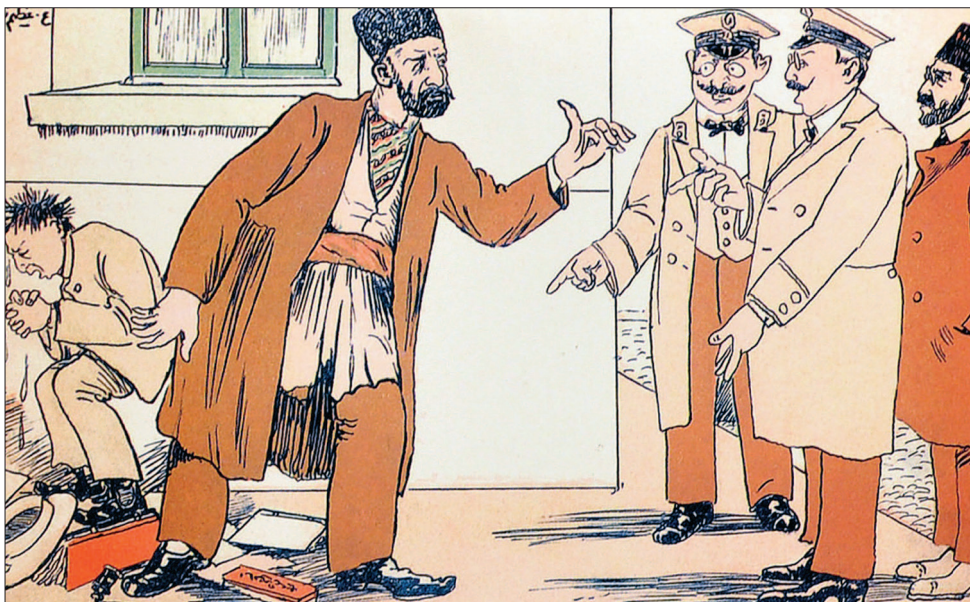
Mirzə Ələkbər Sabir şeirlərində nələri tənqid edirdi?

Şair “Oxutmuram, əl çəkin!” şeirində də cahili onun özünün dili ilə tənqid edir. Təhsilin, elmin səmərəsini başa düşməyən ata qabiliyyətli, oxumağa çalışan oğlunu məktəbə qoymur ki, dinə ziyandır.

*Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Gərçi bu bədbəxt özü elmə həvəskardır,
Kəsbi-kəmal etməyə səyi dəxi vardır,
Dinə zərərdir, zərər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!*

Mirzə Ələkbər Sabir

“Oxutmuram, əl çəkin!”

*Bəs ki, uşaqdır hələ, yaxşı-yaman sanmayı,
Elmin əbəs olduğun anlamayı, qanmayı,
Sair uşaqlar kimi hər sözə aldanmayı,
Eyləyir ömrün hədə, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!*

Sabir Vətəni satan, xalqa xəyanət edən dövlət xadimlərinə öz şeyri ilə elə damğa vurmuşdur ki, bu, illər keçsə də, unudulmur və unudulmayacaqdır. Məsələn, şair Qacarlar hökmdarı Məmmədli şahın ölkəyə, xalqa xəyanətini belə damğalamışdır:

*Açmışam **Reydə*** geniş bir mağaza,
Çox ucuz qiymətə hər şey satıram,
Ay alan! Məmləkəti-Rey satıram!*

***Rey** — İranda şəhər

LAYIHƏ

Sabirin böyük arzularından biri də gənc nəsle yaxşı təlim-tərbiyə vermək idi. Axı o həm də müəllim idi. Şair azərbaycanlı uşaqların dünyanın başqa ölkələrindəki uşaqlardan geri qalmasına dözə bilmirdi. Böyük şair Şamaxıda məktəb də açmışdı. Məktəbə “Ümid” adı vermişdi. Bu məktəb dövrünün ən yaxşı təhsil ocaqlarından biri idi. Burada dərs yeni üsulla keçilirdi. Şagirdlərə dünya haqqında, həyat barədə doğru-düzgün məlumatlar verilirdi. Uşaqlar elmlər haqqında həqiqi biliklərə yiyələnirdilər. Lakin nadanların fitnə-fəsadı ilə məktəbi bağladılar.

Ay alan!

Məmləkəti-Rey satıram...

Cahillər, nadanlar tərəfindən təqib olunan Sabir Bakıya gəldi. Balaxanı məktəbində müəllim işlədi. Şairin dillər əzbəri olan “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Cütçü” və başqa şeirləri müəllimlik illərinin yadigarıdır. Mirzə Ələkbər Sabir 1911-ci ildə Şamaxıda vəfat etmişdir.

Sabir bu gün də bütün xalqımız, o cümlədən uşaqlar tərəfindən ən çox sevilən şairlərdən biridir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Mirzə Ələkbər Sabirin həyatı haqqında kiçik esse yazın.
2. Mirzə Ələkbər Sabirin tənqid etdiyi problemləri müzakirə edin.
3. Mirzə Ələkbər Sabirlə Cəlil Məmmədquluzadənin fəaliyyətindəki oxşar cəhətləri dəftərinizə yazın.
4. Mirzə Ələkbər Sabirin şeirlərində hansı tarixi hadisələr öz əksini tapır?
5. Mirzə Ələkbər Sabirin şeirlərindən birinə aid illüstrasiya çəkin.

20-ci yüzilliyin əvvəllərində Təbrizdə üsyan qalxmışdı. Xalq *konstitusiya** qəbul olunmasını tələb edirdi. Cənubi Azərbaycanın da daxil olduğu Qacarlar dövləti xarici ölkələrdən yarıməsli vəziyyətdə idi. Ölkə ərazisində xarici dövlətlərin qoşunları var idi. Dövlətin təpədən-dırnağa qədər silahlanmış qoşunu Təbrizə yeridi. Təbrizin igidləri — *fədailər** 40 minlik şah qoşunu ilə ölüm-dirim mübarizəsinə qalxmışdılar. Bu, xalqın azadlıq mübarizəsi idi. Hər cür silahlara malik olan və çox güclü silahlanmış şah qoşunları əvvəlcə üstünlüyü ələ ala bildilər. Şəhərin hər yerində ağ bayraqlar qaldırılmağa başlanmışdı.

Bircə Təbrizin Əmirəqız məhəlləsində hələ də qızgın döyüşlər gedirdi. Bu döyüşlərə **Səttar xan** başçılıq edirdi. Üsyançılar silahlı şah qoşunlarına qarşı ölüm-dirim mübarizəsində qəhrəmancasına vuruşur, təslim olmağı ağıllarına belə gətirmirdilər.

Əhali heyretə gəlmişdi: böyük bir qoşun 50–60 nəfər fədaiyə qarşı hücumda heç bir nəticə əldə edə bilmirdi. Fədailər nəinki özlərini müdafiə edə bildilər, hətta Səttar xanın başçılıq etdiyi kiçik dəstə başqa bir qəhrəmanlıq da göstərdi: onlar Əmirəqız məhəlləsindən başlayaraq şəhərin mərkəzinə qədər bütün küçələrdə damların və darvazaların üzərindən asılmış ağ bayraqları güllə ilə vurub saldılar. Bu gözlənilməz hadisədən əhali həm heyretə gəldi, həm də ruhlandı. Səttar xanın dəstəsinin vurub saldığı ağ bayraqlar əvəzinə, qırmızı bayraqlar qaldırıldı. Qırmızı bayraqları görüb ruhlanmış adamlar meydana toplaşdılar. Şah qoşunlarını şəhərdən qovub çıxarmaq qərara alındı. Bu vuruşmalarda göstərdikləri igidlikləri ilə seçilən Səttar xan, Bağır xan və başqaları üsyanın rəhbərləri oldular. Səttar xanı “**Sərdari milli**” (millətin başçısı), Bağır xanı isə “**Salari milli**” (millətin sərkə-

*Xatırlayın:
Daha hansı
azadlıq hərəkətində qırmızı
bayraq qaldırılmışdı?*

**Konstitusiya* — əsas qanun

**Fədai* — özünü qurban verən, fəda edən

dəsi) adlandırmağa başladılar. Üsyançıların hərbi qüvvələrini nizama salmaq və möhkəmləndirmək üçün hərbi şura yaradıldı. Şuraya Səttar xan və Bağır xan başçılıq edirdilər. Təbriz alınmaz qalaya çevrilmişdi. Bunu gören şah özünün, az qala, bütün hərbi qüvvələrini Təbrizə yeritdi.

1909-cu ilin əvvəllərində şah qoşunları Təbrizi mühasirəyə aldı. Təbrizlilər qəhrəmanlıqla vuruşurdular. Qadınlar da kişilərlə bir yerdə döyüşürdülər. Bir il keçdikdən sonra şah hökumətinin dəvəti ilə Səttar xan və Bağır xan 100 nəfərlik fədai dəstəsi ilə **Tehrana*** gəldi. Hökumət xalqdan qorxaraq açıq vuruşma yolu ilə onları tərk-silah etməyə cəsarət göstərmədi. Buna görə də onlar hiyləyə əl atdılar. Gecəyarısı yuxuda olan Səttar xanın və fədailərin üzərinə basqın etdilər. Döyüş zamanı Səttar xan ağır yaralandı.

Səttar xan

Ədalət və azadlıq uğrunda mübarizə aparan şanlı qəhrəmanlar sırasında Səttar xan xüsusi yer tutur. Xalqımız Səttar xana dastan və nəğmələr qoşmuşdur. Onun şərəfinə bədii əsərlər — roman və şeirlər yazılmışdır. Təbrizdə Səttar xana abidə qoyulmuşdur. Şəhərin küçələrindən birinə onun adı verilmişdir. Səttar xanın əziz xatirəsi, yenilməz mübarizə ruhu xalqımızın qəlbində əbədi yaşayır. Azərbaycan xalqı və müqəddəs Vətənimiz yaşadığıca onun adı iftixarla yad ediləcək.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. 20-ci yüzilliyin əvvəllərində Təbrizdə üsyanın səbəbi nə idi?
2. Təbriz əhalisinin mübarizəsində Səttar xanın rolu nədən ibarət idi?
3. Səttar xanın Babəklə oxşar və fərqli cəhətlərini dəftərinizdə yazın.
4. Təbriz üsyanının azadlıq mübarizəsi olduğunu əsaslandırın.

***Tehrən** — İranın paytaxtı

20-ci əsrin əvvəlləri xalqımızın tarixində Azadlıq hərəkatının güclənməsi ilə əlamətdardır. Bunun qarşısını almaq istəyən çar Rusiyası vaxtı ilə bura köçürdüyü ermənilərdən istifadə etdi.

Sizcə, erməni dəstələrinin havadarları kim idi?

Ermənilər öz havadarlarının dəstəyi ilə vətənimizin müxtəlif bölgələrində dəhşətli qırğınlar törətdilər.

İrəvan, Naxçıvan, Zəngəzur, Göyçə ərazilərində baş vermiş qırğınlarda yüzlərlə, minlərlə azərbaycanlı işgəncələrə məruz qaldı, öldürüldü. Bu hadisələrin başında Andranik adlı erməni cəlladı dururdu. O, Anadolu (indiki Türkiyə) və Azərbaycanda dinc əhaliyə qarşı qırğınlar törətmişdi. Erməni millətçilərinin və onların **terrorçu*** qruplarının məkrli siyasətinin başında duran Andranik tez bir

Andranik və digər erməni quldurlarının vəhşiliklərinin məqsədi nə idi?

zamanda quldur dəstəsi toplamışdı. O, mənfur erməni siyasətinin digər rəhbərlərindən gələn tapşırıqları həyata keçirməyə başlamışdı.

Andranikin dəstələri Zəngəzurun qərb torpaqlarını işğal etmişdi. Onun quldur dəstələri yaxşı silahlanmışdı. Azərbaycanlı kəndlilər isə baltadan, yabadan, dəyənəkdən, daşdan istifadə edərək müdafiəyə qalxmışdılar. Azərbaycan kəndlərinə soxulan ermənilər əhaliyə işgəncələr verir, məscidlərə toplayıb insanları yandırır, öldürülmüş uşaqları, qadınları, qocaları ağaclardan asırdılar ki, qorxu və vahimə hər yerə yayılsın. Ermənilərin törətdiyi vəhşiliklərin sonu görünmürdü.

Ermənilərə qarşı müharibədə xalqımızın öndə gedən şəxsiyyətləri böyük rol oynamışlar. Onlardan biri **Sultan bəy Sultanov** olmuşdur. Ermənilərlə mübarizədə Sultan bəy misilsiz igidliklər göstərmişdir. Bütün Zəngəzur qəzasının müsəlman əhalisini ayağa

***Terrorçu** — qorxu, vahimə törədən cinayətkar

LAYIHƏ

qaldırmış, silah toplamış və əhaliyə paylamışdı. Xalqın varlı adamlarına silah aldırılmış, yerli camaatdan qoşun yaradıb, onlara hazırlıq keçmişdi. Dinc vaxtlarda sərhədlərin təhlükəsizliyi üçün ermənilərin yaşadığı kəndlərə yaxın yerdə mühafizə məntəqələri yaratmışdı. Qoşunda güclü nizam-intizam yaratmaqla Sultan bəy bir çox qələbələr qazanmışdı.

Andranik Sultan bəyin qorxusundan Qarabağa keçə bilmirdi. Dəfələrlə hiyləyə əl atsa da, onun məkrli məqsədi baş tutmamışdı. Hətta məktubla müraciət edərək, guya, Dərbəndə getmək, orada rus qoşunlarını Qafqaza buraxmamaq üçün Qarabağa keçmək arzusunu bildirmiş və bunun əvəzində qızıl verməyi vəd etmişdi. Sultan bəy düşməne belə bir cavab göndərmişdi: “Türk hərbi adı “Paşa” sizə yaraşan ad deyil. O ad türklərə məxsusdur. Siz isə eşitdiyimə görə ermənisiz. Onu da bilməlisiniz ki, bu yurdun övladları qeyrətlərini pula satmayıblar”.

Sultan bəy Sultanov

Sultan bəy Rusiyada hərbi akademiya təhsil almışdı. O, mükəmməl hərbi biliyə malik idi. Zəngəzurda erməni qoşunlarının məğlub edilməsində “Dağlarda tufan”, “Zərbə dalınca zərbə”, “Qəflətən hücum”, “Nəşəkilli mühasirə” və başqa taktikalardan böyük ustalıqla istifadə etmişdi.

Bir gün ermənilərin Şuşaya gedən silah-sursat karvanı azərbaycanlı könüllülər tərəfindən yaxalanır. Bütün silahlar ələ keçirilir. Gecəyarısı Andranikə xəbər çatdırılır ki, Qarabağa göndərilən

Andranikin quldur dəstəsi bu dağlarda məğlub edilmişdi. (Laçın)

silah yüklü karvan Sultan bəyin dəstəsinin əlinə keçib. O, ordu-suna geri çəkilmək əmri verir, lakin gec idi. Erməni ordusu geri dönüb Zabıx adlı dərədən qayıtmaq istərkən Sultan bəyin dəstələri erməni qoşununu mühasirəyə alıb dərəni qabaqdan və arxadan kəsdilər. Düşmənlər qəflətən hər tərəfdən hücumə məruz qaldılar. Birgünlük qanlı döyüşdə düşmənin təxminən 5 minlik qoşunu məhv edildi. Silahsız insanları: qocaları, qadınları və körpələri vəhşicəsinə qətlə yetirən **daşnaklar*** cəzalandırıldı. Həmin gündən Zabıx dərəsi xalq arasında “Qanlı dərə” adlandırıldı.

Döyüşdə, demək olar ki, Andranik bütün qoşununu itirir. Çıxış yolu tapmadıqda bir keşişi öldürür və onun paltarını geyinir. İki kiçik uşağı da yanına alaraq, guya, onları döyüş meydanından çıxarmaq bəhanəsi ilə qaçır. O, yaxşı bilirdi ki, azərbaycanlılar uşaqlara, qocalara və qadınlara toxunmurlar.

***Daşnaklar** — ermənilərin terrorçu təşkilatının üzvləri

LAYIHƏ

Zabıx dərəsindəki qələbənin xəbəri bütün azərbaycanlılar yaşayan kəndlərdə böyük ruhyüksəkliyinə səbəb olmuşdu. Sultan bəyin dəstəsinə qoşulanların sayı daha da artmışdı.

Zabıx döyüşündən sonra daha da azğınlaşan Andranik və onun tör-töküntüləri Azərbaycanın Zəngəzur bölgəsində daim sabitliyi pozur, vəhşiliklərindən əl çəkmirdilər. Onun hazırladığı Qarabağ və Gəncəni tutmaq, sonra isə Bakıdakı daşnak hərbi hissələri ilə birləşərək Şimali Azərbaycanda erməni dövlətini qurmaq planı Sultan bəyin və onun silahdaşlarının qəhrəmanlığı nəticəsində baş tutmadı.

Sultan bəyin qardaşı Xosrov bəy Azərbaycan hökumətinin Qarabağda nümayəndəsi idi. O, 1919-cu ilin yanvarında Qarabağın general-qubernatoru təyin olunmuşdu. Həmin ilin 21 martında erməni-daşnak hərbi dəstələri Qarabağa yeganə keçid olan Əsgəran keçidini zəbt etdilər. Amma daşnak hərbi dəstələri Xosrov bəyin başçılıq etdiyi Azərbaycan əsgərləri tərəfindən darmadağın edildi.

Xosrov bəy Sultanov

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. 20-ci əsrin əvvəlində və sonlarında baş vermiş erməni vəhşiliklərini müqayisə edin.
2. Andranik kim idi? Onun məqsədi nə idi?
3. Sultan bəyin hərbi məharətlərini sadalayın.
4. “Döyüş taktikası” ifadəsini müzakirə edin.
5. Xalqımızın ermənilərə qarşı döyüşən daha hansı qəhrəmanlarını tanıyırsınız?

LAYİHƏ

1918-ci ilin mart ayı idi. Bakı küçələrində narahatlıq hökm sürürdü. Küçələrdə, binaların qarşısında dəstə-dəstə toplaşmış adamlar şəhərdə yaranmış vəziyyəti müzakirə edirdilər. Hamı narahat və kədərli idi. Sanki baş verəcək dəhşətli hadisələri duymuşdular. Ağsaçlı, nurani bir kişi deyirdi:

— Şəhərdə vəziyyət qorxuludur. Çörəyimizi yeyib, suyumuzu içən, yaxşı günümüzdə bizə dost deyib, pis günümüzdə bizə xəyanət edən ermənilər yenə fəallaşıblar. Şəhər hökumətinin — **Bakı Sovetinin*** başçısı da erməni Şaumyandır.

Başqa birisi isə söhbətə qoşuldu və qayğılı-qayğılı əlavə etdi:

— Şaumyanın göstərişi ilə Bakı Soveti müsəlman əsgər və zabitlərini tərk-silah etməyə başlayıb. Bizimkilərin silahlarını əllərindən alırlar, erməniləri isə silahlandırırlar. Cəbhədən qayıdan rus əsgərləri burada saxlanılır. Şəhərdə silahlı daşnak dəstələrinin sayı günü-gündən artır. Ermənilər yalandan belə bir məlumat yayıblar ki, guya, biz müsəlmanlar ruslara qarşı vuruşmaq istəyirik. Vəziyyətimiz yaxşı olmayacaq. Deyəsən, bu əclaflar bizi qırmaq istəyir. Əgər öz hökumətimiz, milli dövlətimiz olmasa, bizi kimsə qorumayacaq.

Elə bu vaxt uzaqdan atəş səsi eşidildi. Sanki bu bir işarə idi. Bütün şəhəri atəş səsləri bürüdü. Silahlı və çoxsaylı erməni daşnakları müsəlman məhəllələrinə hücumə başladılar. Onlara dənizdən gəmilərlə şəhəri atəşə tutan matroslar da qoşulmuşdu. Onlar ermənilərin yalanına — İçərişəhərdə müsəlmanların rusları qırmalarına inanmışdılar. Tezliklə bunun növbəti “erməni yalanı” olduğunu bildikdən sonra ruslar atəşi dayandırdılar.

Quduzlaşmış ermənilər isə qırğını davam etdirirdilər. Ermənilər “Müsəlmanları qırın, onların kökünü kəsin, heç birini sağ buraxmayın”, — deyə bağırır, heç kəsə rəhm etmirdilər. Evlərə girir, dinc, günahsız əhalini güllələyirdilər. Kişiləri, qadınları və qocaları diri-diri yandırirdilər. Körpələri süngüyə keçirir-

***Bakı Soveti** — hakimiyyət orqanı

Müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti binasının — “İsmailiyyə”nin (Hazırda AMEA-nın Rəyasət Heyətinin binası) Mart soyqırımından sonrakı

dilər. Azğınlaşmış ermənilər müqəddəs kitabımız olan “Qurani-Kərim”i toplayıb tonqallar qalayır, müsəlmanların əl-qolunu bağlayaraq diri-diri bu tonqallara atırdılar. Şəhərin mərkəzində Hacı Zeynalabdin Tağıyevin tikdirdiyi teatr binası, ziyalıların tez-tez toplaşdığı “**İsmailiyyə**” adlı bina yandırıldı. “**Təzə Pir**” məscidinin minarəsi top atəşi ilə dağıdıldı.

*Nə üçün
ermənilər
matrosları
aldatmışdılar?
Məqsəd
nə idi?*

Bakıda Azərbaycan türklərinə və bütün müsəlmanlara qarşı **soyqırımı*** martın 30-dan aprelin 2-nə qədər davam etdirildi. Burada 12 mindən çox günahsız, dinc müsəlman əhali, o cümlədən uşaqlar, qadınlar, qocalar qətlə yetirildi.

1918-ci il mart soyqırımı yalnız Bakıda olmamışdı. Vətənimizin **Şamaxı, Quba, Lənkəran, Salyan, Neftçala, Hacıqabul, Kürdəmir, Göyçay** və digər bölgələrində də müsəlman əhalisinə, hətta yəhudilərə qarşı da qırğınlar təşkil olunmuşdu.

...Qubada şaxtalı qış günlərindən biri idi. Qudyalçayın sahili ilə üzüyuxarı, kütləvi məzarlığa doğru iki nəfər addımlayırdı. Biri qoca qarı, digəri isə onun nəvəsi olan cavan bir oğlan idi. Nəvəsinin qolundan tutan qarı çətinliklə yeri yirdi. Soyuq külək-

***Soyqırımı** — bir milləti, xalqı məhv etmək

“Kaspi” qəzetinin Nikolayevski (indiki İstiqlaliyyət) küçəsində yerləşən binası Mart hadisələrində baş vermiş yanğından sonra

dən qorunmaq üçün örpəyi ilə üzünü şaxtadan qorumağa çalışırdı. Məzarlığa yaxınlaşdıqca qarı bir neçə dəfə dayanıb nəfəsini dərdi. O, fikrə daldı. O zaman onun 6 yaşı var idi. Yaz ayı idi. Birdən hay-küy, fəryad səsləri qopdu. Dedilər ermənilər gəlib, camaatı qırır, evləri yandırır. Birdən qapı zərblə açıldı. Silahsız atasını tüfəngli ermənilər həyəətə çıxardılar. Ermənilərin evi qarət etmək üçün geri dönməsindən istifadə edən ata qızını təndirxanada gizləməyə macal tapdı. Sonra ermənilər atanı güllələdilər. Ana və qucağındakı balaca qızı evdən çıxardılar. Ermənilərdən biri balaca qızın sinəsindəki medalyona baxıb soruşdu: “Qızıldır?” Sonra öz-özünə donquldandı: “Yox ara, bu misdi ki”. Evi yandıran ermənilər ananı və balaca qızı döyə-döyə apardılar. 6 yaşlı qız bir daha anasını və balaca bacısını görə bilmədi.

Qarı kədərli xəyaldan ayrıldı. Artıq məzarlığa çatmışdılar. Məzarlıq başdan-başa insan skeletləri ilə dolu idi. Sümüklər sübut edirdi ki, buradakı insanlar çox dəhşətli işgəncələrlə qətlə yetiriliblər. Skeletlərdən birinin qolları arasına kiçik skeletin sığındığını görmək mümkün idi. Bəlkə də, onlar ana və körpəsinin skeletləri idi. Qarı bu skeletlərə yaxınlaşdı. Uşaq skeletinin boynunda medalyon var idi. Qarı mis medalyona baxdı.

Sonra ağlamağa başladı və pıçıltı ilə dedi: “Bu, bacımın medalyonudur”. Qarı 90 il əvvəl itirdiyi və bir daha görə bilmədiyi anasının və bacısının məzarını tapmışdı. Bu dəhşətə dözməyən nənə ertəsi gün vəfat etdi. Bu, Quba soyqırımının qurbanlarından birinin acı hekayəti idi.

1918-ci il mart qırğını xalqımıza qarşı soyqırımı idi. Bunu unutmağa heç kəsin haqqı yoxdur!

1998-ci il martın 26-da ulu öndər

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırımları tarixin yaddaşında saxlamaq üçün xüsusi fərman verdi. Bu fərmanla **31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımı günü** elan edildi.

Qubadakı soyqırımı qurbanlarının məzarlığının qalıqları

*Ulu öndər
Heydər Əliyevin
xüsusi fərmanı-
nın məqsədi
nə idi?*

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Əgər müstəqil dövlətimiz olsaydı, Mart soyqırımı baş verə bilərdimi?
2. Quba məzarlığında aşkar edilən sümüklər nəyi sübut edir?
3. 1918-ci il Mart soyqırımı haqqında hekayə qurun.
4. Əlavə məlumat əsasında ermənilərin mədəniyyət və dini abidələrə qarşı vəhşilikləri haqqında təqdimat hazırlayın.

LAYİHƏ

*Sizcə, erməni
dəstələrinin
havadarları
kim idi?*

Hər bir xalqın, hər bir millətin ən böyük sərvəti onun müstəqilliyi, azadlığıdır. Müstəqil dövlətə malik olmağıdır. Müstəqillik hədiyyə edilmir. Onu kimsə bəxş etmir. Müstəqilliyə gedən yol böyük mübarizələrdən keçir. Onu qazanmaq və qoruyub saxlamaq qurbanlar tələb edir. Gülistan və Türkmənçay müqavilələrindən sonra müstəqil dövlətçiliyini itirən xalqımız yüz ildən artıq müstəmləkə şəraitində yaşadı. Müstəqil dövləti olmadan yaşadı. Mədəniyyətimiz, dilimiz və dinimiz sıxışdırıldı. Nəzarət altına alındı. Vətənimiz bölündü, parçalandı. Torpaqlarımıza ermənilər və başqa yadellilər köçürülüb gətirildi.

1917-ci ilin fevralında Rusiyada çar hakimiyyəti devrildi. Tezliklə burada Sovet dövləti quruldu. Bolşeviklər vətənimizi yenidən Rusiyanın tabeliyində saxlamaq istəyirdilər. Torpaqlarımıza və sərvətlərimizə sahib olmağa çalışdılar. Güclü dövlət qurmaq üçün bolşeviklərə böyük neft ehtiyatı lazım idi. Ona görə də “qara qızılı” qarət edilərək Rusiyaya daşınırdı. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün **bolşeviklər*** xalqımızın əbədi düşməni olan ermənilərdən istifadə edirdilər. Xalqımıza qarşı soyqırımı təşkil edildi. Aydın oldu ki, müstəqillik yalnız sərvət, dəyər deyil. Müstəqil dövlət bir xalqın varlığının qorunmasının, təhlükəsizliyinin təminatıdır.

*Bu fikirləri
öz mülahizə-
lərinizlə təsdiq
edə
bilərsinizmi?*

1918-ci il mayın 28-də xalqımız müstəqil dövlətçiliyini bərpa etdi, Tiflisdə **“İstiqlal bəyannaməsi”** elan edildi. Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi bu sənəddə Azərbaycanın istiqlalı, yəni azadlığı bəyan edilirdi. Bu azadlıq xalqımızın uzunsürən mübarizəsinin, **Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyli** və digər görkəmli ziyalılarımızın və siyasi xadimlərimizin təfəkkürünün bəhrəsi idi.

***Bolşeviklər** — Rusiyada çar devrildikdən sonra hakimiyyətə gələn siyasi təşkilatın üzvləri

LAYIHƏ

“İstiqlal bəyannaməsi”ndə Azərbaycan müstəqil dövlət elan edilirdi. Vətənimizin Xalq Cümhuriyyəti, yəni **respublika*** şəklində idarə olunacağı ifadə edilirdi. Bu o demək idi ki, dövlət və hökumət xalqın seçdiyi nümayəndələr tərəfindən idarə ediləcəkdi. Elə buna görə də müstəqil Azərbaycan dövləti **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti** adlanırdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün türk-islam dünyasında ilk demokratik respublika idi.

Parlament (Milli Məclis) seçkilərinə qədər Azərbaycanı **Milli Şura*** və Müvəqqəti Hökumət idarə etməli idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk hökumət başçısı **Fətəli xan Xoyski** oldu. Hökumətin ilk tədbirlərindən biri müstəqilliyimizin elan olunmasını dünya ölkələrinə bildirmək oldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk paytaxtı Gəncə şəhəri oldu. Çünki ölkəmizin ən böyük siyasi və mədəni mərkəzi olan Bakı şəhəri Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi bolşevik-daşnak hökumətinin əlində idi. Yeni yaranmış dövlətimizin ordusu yox idi. Ordusuz isə müstəqilliyimizi və xalqımızın azadlığını qorumaq çətin idi. Odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti **Osmanlı dövləti** ilə sülh və dostluq müqaviləsi bağladı. Bu müqaviləyə əsasən qardaş Osmanlı dövləti xalqımıza hərbi yardım göstərməli idi.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması Bakını ələ keçirmiş sovet-daşnak hökumətini

Məhəmməd Əmin
Rəsulzadə

Fətəli xan Xoyski

Əlimərdan bəy
Topçubaşov

***Respublika** — xalq tərəfindən müəyyən müddətə seçilən dövlət idarə forması

***Milli Şura** — qanunverici hakimiyyət orqanı

Bakıda türk əsgərlərinin şərəfinə ucaldılmış abidə

qorxuya salırdı. Xalqımıza qarşı Mart soyqırımının təşkilatçısı olan Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi bu hökumət, əslində, erməni-daşnak hökuməti idi. Bu hökumət “sovet” adı ilə əsl sifətini gizlədirdi.

Soyqırımı siyasətini davam etdirən bolşevik-daşnak hərbi birləşmələri müstəqil Azərbaycan dövlətini — Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini aradan qaldırmaq üçün Gəncə üzərinə hərbi yürüşə başladı. Şəhərlərimiz, kəndlərimiz zəbt edilir, əhali qətl və qarətə məruz qalırdı. 1918-ci ilin yayında **Göyçay** yaxınlığında həlledici döyüş oldu. Nuru Paşanın başçılıq etdiyi türk qoşunu

*Bakının azad
edilməsinin
nəticəsi
nə oldu?*

və Azərbaycan könüllülərinin birləşmiş qüvvələri daşnak-bolşevik işğalçıları ağır məğlubiyyətə uğratdılar. Bakının azad edilməsi uğrunda qələbə yürüşü davam etdirildi. Xalqımızın şərəfli tarixinin parlaq səhifələrini təşkil

edən qələbə yürüşü nəticəsində **1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı azad edildi**. Azərbaycan hökuməti **paytaxt – Bakıya köçdü**.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün çətinliklərə baxmayaraq, mühüm qərarlar qəbul etdi.

Azərbaycan (türk) dili dövlət dili elan edildi. Milli Ordu yaradıldı.

1918-ci il noyabrın 9-da üçrəngli — mavi, qırmızı və yaşıl zolaqlı bayrağımız Dövlət bayrağı kimi qəbul edildi. Bu gün biz bu tarixi Dövlət Bayrağı Günü kimi qeyd edirik.

*Azərbaycan Xalq
Cümhuriyyətinin bayrağı*

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin açılışı

1918-ci il dekabrın 7-də geniş tərkibli Azərbaycan **parlament**^{*} fəaliyyətə başladı. Parlamentin birinci iclasını xalqımızın vətənpərvər oğlu Məhəmməd Əmin Rəsulzadə açdı. O, çıxışına üçrəngli bayrağımızı göstərərək başladı: “Həyatın xoşbəxtliyi azadlıqdır. Bu azadlıq bayrağı daima başımızın üzərində dalğalanacaqdır. Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!”

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımıza bəxş etdiyi mədəni nailiyyətlərdən biri də Bakı Dövlət Universitetinin yaradılmasıdır. Ölkəmizin yenitipli ilk ali məktəbi olan bu universitet **1919-cu ildə** açılmışdır. Bir çox ali məktəblər, həmçinin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Bakı Dövlət Universitetinin əsasında yaranmışdır. Universitet dünyaşöhrətli alimlər, mütəxəssislər yetişdirmişdir. Xalqımızın dahi oğlu Heydər Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin dünyaşöhrətli məzunudur. Universitetdə yalnız ölkəmizin vətəndaşları deyil, həmçinin xarici ölkələrin vətəndaşları da təhsil alırlar. Xalqımız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı olan Bakı Dövlət Universiteti ilə fəxr edir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

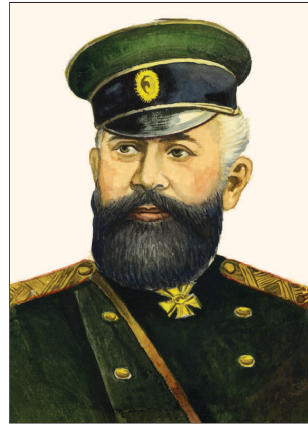
1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından kimləri tanıyırsınız?
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk paytaxtı hansı şəhər oldu?
3. “Bakının azad edilməsi” mövzusunda hekayə qurun.
4. Bakı Dövlət Universitetinin açılmasının əhəmiyyətini misallarla sübut edin.
5. “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!” ifadəsini yoldaşlarınızla müzakirə edin.
6. Səbəb-nəticə əlaqəsinə aid cədvəli tamamlayın.

Səbəb	Nəticə
	<i>Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə Osmanlı dövlətinin sülh dostluq müqaviləsinin bağlanması</i>
	<i>Bakının azad edilməsi</i>

^{*}**Parlament** — qanunverici hakimiyyət orqanı

Azərbaycan ordusunu yaradanlar

1914-cü ilin yayında Birinci Dünya müharibəsi başlandı və dörd il davam etdi. Bu müharibədə dünyanın 30-dan çox dövləti iştirak edirdi. Tarixdə birinci dəfə idi ki, dünyanın bu qədər çox dövləti bir-biri ilə müharibəyə qoşulmuşdu. Ona görə də bu müharibə **Birinci Dünya müharibəsi** adlanırdı. Soydaşımız Səməd bəy Mehmandarov Birinci Dünya müharibəsində göstərdiyi komandirlik bacarığı, igidlik və mərdliyə görə bir neçə dəfə qızıl silahla, müxtəlif ordenlərlə mükafatlandırılmışdı. O həm də bir çox xarici dövlətlərin — İngiltərənin, Fransanın, Rumıniyanın yüksək hərbi mükafatları ilə təltif edilmişdi.

Səməd bəy
Mehmandarov
(rəssam Abdulla
Ələkbərov)

Səməd bəy Mehmandarov 1855-ci ildə Lənkəranda anadan olmuşdur. O, Bakıda *gimnaziyanı** əla qiymətlərlə bitirmiş, hərbi işə böyük həvəsi olduğu üçün Peterburqa gedib topçuluq məktəbinə daxil olmuşdu. Orduda xidmət etdiyi zaman öz qətiyyəti, cəsarəti və mehribanlığı ilə böyük hörmət qazanmışdı.

1918-ci ildən general Mehmandarovun həyatında yeni bir dövr başlandı, o, vətənə qayıtdı, doğma xalqına, müstəqil milli dövlətinə xidmət etməyə başladı. O, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi naziri vəzifəsinə təyin olundu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə milli ordumuzu yaradanlardan biri də general

Əli ağa Şıxlinski idi. Topçuluğa dair yazdığı əsərlər, etdiyi kəşflər onu dünyaya tanıtmışdı. Əli ağa Şıxlinski xatirələrində yazırdı ki, tanış olduğum bir avstriyalı topçu zabiti məndən soruşdu:

Səməd bəy
Mehmandarov
hansı
xüsusiyyətlə-
rinə görə hö-
rmət edirdilər?

*Gimnaziya — orta məktəb

LAYIHƏ

Əli ağa Şıxlinski
(rəssam Abdulla
Ələkbərov)

— Siz məşhur Şıxlinskiyin qohumusunuzmu? Cavabında dedim ki, həmin Şıxlinski mən özüməm. Onda o, əlini uzadıb dedi:

— Sizi bizim topçularımız yaxşı tanıyırlar. Topçuluq elmindəki yeniliklərinizə də yaxından bələddirlər.

Əli ağa Şıxlinski **1863-sü ildə** Qazax bölgəsində anadan olmuşdur. Şıxlinskiylər nəslisi Azərbaycanda tanınmış bir nəsil idi. Əli ağa Tiflisdə hərbi gimnaziyanı əla qiymətlərlə bitirmişdi. Sonralar Peterburqda topçuluq məktəbində oxuyanda da Əli ağa Şıxlinski əlaçı şagird idi. Təhsildə olduğu kimi, o, ön cəbhədə də, döyüş meydanlarında da həmişə birinci olardı. Buna görə də o, komandirlər və əsgərlər arasında böyük hörmət və məhəbbət qazanmışdı.

*Əgər ordumuz olsaydı,
Mart soyqırımını baş verə
bilərdimi?*

1919-cu il aprel ayının əvvəllərində Bakıda camaat arasında belə bir xəbər yayıldı: “Ordumuz sabah paytaxta gəlir”. Ordunun gəlişi münasibətilə şəhəri bəzəməyə başladılar. Binaların üstündə, divarlarında, darvazaların, qapıların üzərində üçrəngli bayrağımız dalğalanırdı. Qırmızı və ağ parçalar üzərində iri hərflərlə “Yaşasın Azərbaycan!”, “Yaşasın azadlıq!”, “Var olsun millət!” şüarları həkk olunmuşdu. Nəhayət, əsgərlər göründü. Hərbi addım səsləri hər tərəfə yayılırdı. Piyadaların dalınca digər hərbi hissələr, onların arxasınca isə süvarilər gəlirdilər. Qədim Azərbaycan adəti üzrə atlıları zurna-balaban ifaçıları müşayiət edirdi.

Dövlət himnimizin sədaları altında əsgərlərin nizamlı dəstələri qürurla addımlayaraq küçələrdən keçirdilər. Bayraq, himn, milli ordu — bunlar doğma Vətənimizin azadlığından, müstəqilliyindən xəbər verirdi. Bu isə adamların qəlbini fərəh və qürurla doldururdu. Hamı bir-birini təbrik edirdi, çünki artıq xalqımızı qoruyan bir ordu var idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ordusu

1920-ci ilin yanvarında 30 mini piyada, 10 mini isə süvari olmaqla 40 min nəfərlik nizami ordumuz vardı.

Azərbaycan ordusu gücünü döyüş meydanlarında da göstərdi. 1920-ci ilin Novruz bayramı gecəsi ermənilər Qarabağda qiyam qaldıraraq Əsgəran keçidini tutdular. Qiyamçılara kömək üçün Ermənistandan nizami ordu göndərilmişdi. Aprelin 3-də Azərbaycan ordusu hücumla keçdi. General **Həbib bəy Səlimovun** başçılığı ilə ordumuz Qarabağda baş vermiş erməni-daşnak qiyamını yatırdı. Bu gün müstəqil Azərbaycanımızın Milli Ordusu bütün Cənubi

Həbib bəy Səlimov

Qafqazda ən güclü ordudur. Xalqımız hər il Milli Ordumuzun yarandığı 26 iyun gününü böyük bayram təntənələri ilə qeyd edir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Azərbaycan ordusunun ilk qələbələri hansılar idi?
2. Milli Ordunun yaradılmasının əhəmiyyəti haqqında danışın.
3. Səməd bəy Mehmandarov və Əli ağa Şıxlınskinin fəaliyyətlərini müqayisə edin.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Azərbaycan Respublikasının ordusunu müqayisə edin.
5. "Azərbaycan Milli Ordusunun Bakıya gəlişi" adlı esse yazın.

İnqilab, yoxsa işğal?

*Ərazi nədir
və ərazisiz
dövlət ola
bilərmiz?*

1918–1920-ci illərdə mövcud olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Milli Hökuməti az ömür sürməsinə baxmayaraq, böyük işlər gördü. Qədim dövlətçilik ənənələrimiz bərpa olundu. “Azərbaycan” adı ərazi anlayışından yenidən müstəqil dövlət anlayışına çevrildi. Xalqımız müstəqillik adlı şirin meyvəni dada bildi. Şərqdə ilk dəfə və bəzi Avropa ölkələrindən daha əvvəl qadınlara seçki hüququ verildi. Ərazi bütövlüyümüz təmin edildi. Erməni-daşnak quldurları tərəfindən işğal edilmiş torpaqlarımız azad edildi.

Qısa bir vaxt ərzində dünyanın bir sıra ölkələri Azərbaycanın müstəqilliyini tanıdılar. Artıq imzalar içərisində xalqımızın da imzası var idi. Bayraqlar arasında bizim də bayrağımız dalğalanırdı. Xalqımız gələcəyə olan inam və ümidlə yaşayırdı.

Rusiyada çar hökumətini əvəz etmiş bolşevik-sovet hökuməti Azərbaycanın müstəqilliyi ilə barışmır, zəngin sərvətləri olan ölkəmizi, ilk növbədə, Bakı neftini itirmək istəmirdi. Bolşevik Rusiyası Azərbaycanı işğal etmək planı hazırladı. Bu işğal planında yenə də ermənilər önəmli rol oynadılar və Sovet Rusiyasından Dağlıq Qarabağın onlara verilməsi vədini alaraq növbəti dəfə xalqımıza xəyanət etdilər. Onlar 1920-ci ilin martında Qarabağda qiyam qaldırdılar. Azərbaycan ordusunun qüvvələri qiyamı yatırmaq üçün göndərildi. Ona görə də ölkənin şimal sərhədləri müdafiəsiz qaldı. Bundan istifadə edən Sovet Rusiyasının 11-ci Ordusu Azərbaycan sərhədlərini pozdu. **1920-ci il aprelin 27-də** torpaqlarımıza daxil olan bu ordunun məqsədi bütün Azərbaycanı işğal etmək idi, lakin işğalçılar əsl məqsədlərini gizlədir, guya, **inqilab*** etmiş Azərbaycan xalqına köməyə gəldiklərini bildirirdilər. Əslində isə bu, inqilab deyil, Azərbaycanın növbəti dəfə işğal olunması idi. Sovet Rusiyasının rəhbərləri Azərbaycan

***İnqilab** — dövlət quruluşunun dəyişdirilməsi, əsaslı dəyişiklik

Xalq Cümhuriyyətinin parlamentinə hakimiyyəti təslim etmək tələbini verdilər. Parlament qan tökülməməsi üçün hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil verməyi qərara aldı. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunması, milli ordunun saxlanması və digər şərtlərlə Milli hökumətimiz təslim oldu. Tezliklə bütün Azərbaycan işğal edildi. Müstəqil dövlətçiliyimiz yenidən itirildi.

Sovet Rusiyası ilə çar Rusiyasının məqsədindəki oxşarlıq nədən ibarətdir?

Azərbaycanın müxtəlif yerlərində milli qüvvələr bu işğalla barışmaq istəmirdilər. Onlar azadlıq uğrunda silahlı üsyanlar təşkil etdilər. Bu üsyanlardan biri də Gəncədə **1920-ci ilin mayında** milli ordunun zabitləri tərəfindən təşkil edildi.

Üsyançılar qısa müddətdə şəhərin azərbaycanlılar məhəlləsindəki sovet qoşun hissələrini nəzarət altına gətirdilər. Hərbi anbar, şəhər həbsxanası, dəmiryolu stansiyası, fəvqəladə komissarlığın binası ələ keçirildi. Bolşeviklərin üsyançılar üzərinə hücumu uğursuzluqla başa çatdı. Üsyançıların əks-hücumları bolşevik qüvvələrini ağır vəziyyətə saldı. 11-ci Ordu komandanlığı Gəncəyə əlavə qüvvələr gətirdi. Bu qüvvələrin çoxu şəhərin şimalında yerləşdirildi və əsas hücum buradan başladı. Şəhəri tərk etmək imkanları olmayan üsyançılar, habelə dinc əhali mühasirəyə alınaraq kütləvi şəkildə məhv edildi.

Gəncə üsyanının rəhbəri Cahangir bəy Kazımbəyov

Gəncədə baş vermiş üsyanın səbəbi nə idi?

Üsyan yatırıldıqdan sonra Azərbaycan Milli Ordusunun bir çox generalları və digər rütbəli hərbiçiləri ilə yanaşı, xalqımızın görkəmli dövlət xadimləri, ziyalıları bolşeviklər tərəfindən güllələndi.

LAYİHƏ

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Hansı vədlər əsasında ermənilər Sovet Rusiyasına kömək etdilər?
2. Mətn və şəkil əsasında “Azərbaycanın işğalı” mövzusunda hekayə hazırlayın.
3. Parlament nə üçün hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil verməyi qərara aldı?
4. Gəncə xanlığının işğalından neçə il sonra burada üsyan baş verdi?
5. Gəncə üsyanı nə üçün məğlub oldu?
6. Əgər siz parlamentin üzvü olsaydınız, nə təklif edərdiniz? Səbəb və nəticələrə aid cədvəli tamamlayın.

Səbəb	Nəticə
<i>11-ci Sovet Ordusunun hücumu</i>	
	<i>1920-ci ilin mayında Gəncədə üsyan baş verməsi</i>

Qardaş köməyi

“Qardaş qardaşa borc verməz — əl tutar”.

Nəriman Nərimanov Azərbaycan xalqının böyük şəxsiyyətlərindən biridir. O, görkəmli dövlət xadimi, yazıçı, həkim idi.

Nəriman Nərimanov 1870-ci ildə Tiflis şəhərində anadan olmuşdur. Müəllimlər Seminariyasını bitirən və Hacı Zeynalabdin Tağıyevin köməyi ilə tibb təhsili alan gənc Nərimanın qəlbindəki xeyirxah və maarif-pərvər duyğular ona dinclik vermirdi. O, xalqının üzləşdiyi çətinliklərdən çıxış yolu axtarırdı. Hələ gənc yaşlarında Bakıda kitabxana açmışdı. Onun arzusu azərbaycanlıların maariflənməsi idi. Nəriman Nərimanov bu istiqamətdə geniş fəaliyyət göstərirdi.

Nəriman Nərimanov

1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hökuməti quruldu. Bu hökumətin qurulmasında yaxından iştirak edən Nəriman Nərimanov həm də onun rəhbərlərindən biri idi.

Nəriman Nərimanovun kitabxana açmaqda məqsədi nə idi?

1920-ci ildə qardaş türk xalqı ən sıxıntılı zamanını yaşayırdı. Ordusu dağıdılmış, silahları alınmış, sanki əl-qolu bağlanmışdı. Türk azadlıq hərəkatının rəhbəri **Mustafa Kamal** vəziyyətdən çıxış yolu axtarırdı. O, çıxış yolunu qardaş Azərbaycana müraciət etməkdə gördü. Onun xahişi ilə Azərbaycan dövləti Türkiyəyə kömək etdi. Bununla Azərbaycan hökuməti ilə Türkiyə hökuməti arasında ilk rəsmi münasibət quruldu. Nəriman Nərimanov cavab məktubunda yazırdı: “Başqa çıxış yolu yoxdur... Məqsədinizə çatmağınız üçün bütün gücümüzlə yanınızda olacağıq”.

Nəriman Nərimanov vətənə qayıtdıqdan sonra hansı rəhbərləri gördü?

*Mustafa Kamal
Atatürk*

Elə bu dövrdən Nəriman Nərimanov-la Atatürk arasında mənəvi yaxınlıq, dostluq və qardaşlıq əlaqələri yarandı. Azərbaycandan Türkiyəyə tonlarla benzin, digər yanacaq və 500 kq qızıl göndərildi. Bu qızılın bir hissəsinə silah alındı. Digər hissəsi isə dövlət xəzinəsində saxlanıldı.

Nəriman Nərimanov Türkiyənin qazandığı hər qələbəyə sevinir, Mustafa Kamala təbrik məktubları yazaraq köməyini əsirgəməyəcəyini bildirirdi: “Paşam, bizim türk millətində qardaş qardaşa borc verməz. Qardaş hər zaman qardaşının əlindən tutar. Biz qardaşlıq və daima əlinizdən tutacağıq”.

Nəriman Nərimanov fəaliyyətə başlayarkən Azərbaycan artıq İrəvanı və Dərbəndi itirmişdi. Zaqatala, Zəngəzur, Naxçıvan, Qarabağ və Bakının taleyi isə mürəkkəb olaraq qalırdı. **1921-ci ildə** Azərbaycan xalqının düşmənləri, xüsusilə ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistana qatılması barədə qərar qəbul edilməsinə nail oldular, lakin Nəriman Nərimanovun kəskin müqaviməti və onun tələbi ilə bu qərar ləğv olundu. Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində saxlanıldı.

Nəriman Nərimanovun qətiyyəti sayəsində Naxçıvan, Qarabağ, Zaqatala Azərbaycanın tərkibində saxlanıldı, Bakı Azərbaycanın paytaxtı kimi tanındı. Lakin o, Zəngəzurun Azərbaycandan ayrılmasının qarşısını ala bilmədi.

Nəriman Nərimanov milli-mənəvi dəyərləri yüksək qiymətləndirir və qorumağa çalışırdı. O, məscidlərin dağıdılmasının, din xadimlərinin təqib olunmasının qarşısını alırdı.

Nəriman Nərimanovun təşəbbüsü ilə Şərqdə, ilk dəfə olaraq Azərbaycanda **konservatoriya*** açıldı. Bu, Azərbaycan mədəniyyətinə böyük töhfə idi.

**Konservatoriya* — ali musiqi məktəbi

Nəriman Nərimanov gözəl yazıçı idi. O, “Nadir şah” və digər əsərlərin müəllifidir. Xarici dillərdə yazılan bir çox əsərlərdən Azərbaycan dilinə tərcümələr edir, həm də dərsliklər yazırdı. Nəriman Nərimanovun öz xalqı üçün etdikləri Azərbaycan rəhbərliyinə soxulmuş erməni millətçilərinin və digər düşmənlərin xoşuna gəlmirdi. Onlar Nəriman Nərimanovu ləkələmək, onu nüfuzdan salaraq aradan götürməyə çalışırdılar. Millətini çox sevən Nəriman Nərimanovu “millətçi” adlandırıdılar və onu Azərbaycandan uzaqlaşdırdılar.

*Nəriman
Nərimanovun
islam dininə
hörməti nədən
görünürdü?*

Getdikcə Nəriman Nərimanov sovet hökumətinin çar Rusiyanın varisi olduğunu aydın dərk edirdi. Ona görə də **1925-ci ildə** Moskvada hökumət nümayəndələri ilə görüşdən bir neçə saat sonra Nəriman Nərimanov müəmmalı şəkildə dünyasını dəyişdi.

Nəriman Nərimanovla son vida

*Düşmənlərin
məqsədi
nə idi?*

Ölümündən sonra da ermənilər tərəfindən Nəriman Nərimanova qarşı böhtançılıq kampaniyası davam etdirilirdi. Onun yubileyinin keçirilməsinə imkan vermirdilər. Nəhayət, Azərbaycana rəhbərlik edən Heydər Əliyev bütün bu maneələri aradan qaldıraraq Nəriman Nərimanovun 100 illiyinin təntənəli şəkildə keçirilməsinə nail oldu. Ümummilli lider müsahibələrinin birində o illəri belə xatırlayırdı: “Nəriman Nərimanovun 100 illiyi 1970-ci ildə tamam olsa da, yubileyi 1972-ci ildə keçirdik. Bu yubileyi keçirmək üçün iki il mübarizə aparmaq lazım gəldi. Çünki Nəriman Nərimanova “millətçi” damğası vurulmuşdu. Millətçi ruhlu ermənilər belə bir rəy yaradırdılar ki, guya, o, yubileyi keçirilməyə layiq şəxsiyyət deyil”.

Azərbaycan xalqı Nəriman Nərimanovun xatirəsini əbədləşdirmişdir. Bakı şəhərinin rayonlarından biri onun adını daşıyır. Bakıda Nəriman Nərimanovun böyük abidəsi ucalır. Paytaxtımızın ən böyük prospektlərindən birinə Nəriman Nərimanovun adı verilmişdir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Hansı torpaqlar Nəriman Nərimanovun xidmətlərinin nəticəsində Azərbaycanda qaldı?
2. Nəyə görə Nəriman Nərimanova “millətçi” damğası vuruldu?
3. Ermənilərin Qarabağa qarşı olan niyyətlərini Nəriman Nərimanov necə puç etdi?
4. Nəriman Nərimanovla Mustafa Kamalın münasibətlərini izah edin.
5. Sxemi dəftərinizə çəkin və Nəriman Nərimanova aid xüsusiyyətləri yazın.

LAYIHƏ

1982-ci il oktyabrın 26-sı idi. Bakının hava limanında həyəcan və qəribə sükut vardı. Buraya toplaşan hökumət nümayəndələri, elm xadimləri və şəhər sakinləri arasında bir ədəbiyyatçı dərin sükuta dalmışdı. O gözlənilən qonağın qızı Turan Cavid idi. Hamı yerə yenicə enmiş təyyarəyə baxırdı. Bu təyyarə uzaq Sibirin İrkutsk vilayətindən Azərbaycanın böyük şairi **Hüseyn Cavidin** cənazəsinin qalıqlarını Vətənə gətirmişdi. 37-ci ilin qurbanlarından biri olan Hüseyn Cavid artıq xeyli əvvəl bəraət almışdı. Onun simasında minlərlə haqsız hökm qurbanları günahsız elan edilmişdi. İki gün əvvəl böyük şairin 100 yaşı tamam olmuşdu. Hava limanına toplaşanlar şairin cənazəsini həm kədərlə, həm də böyük qürurla qarşıladılar.

*Hava limanında
həyəcan və
sükutun səbəbi
nə idi?*

Vida mərasimi Şirvanşahlar sarayında keçirildi. Heydər Əliyev bu mərasimdə çıxış edərək Hüseyn Cavidlə yanaşı, bütün 37-ci il qurbanlarını yüksək qiymətləndirdi. Əslində, şairin cənazəsinin

1937-ci il qurbanlarını sürgünə aparan qatar

Hüseyn Cavid

Yusif Vəzir Cəmənzəminli

Əhməd Cavad

Azərbaycana gətirilməsi fikri və təşəbbüsü məhz Heydər Əliyevin vətənpərvər addımı idi.

20-ci əsrin 30-cu illəri Azərbaycan xalqının həyatında çox ağır illər idi. Sovet hakimiyyəti qurulmuşdu. Artıq ölkədə yeni qanunlar, yeni qaydalar tətbiq olunurdu. İşğal edilmiş ölkələr Sovet Rusiyasının yeritdiyi siyasət nəticəsində “sovet respublikaları” adı altında birləşdirilmişdi. Müstəqilliyini itirmiş xalqımızın dilini, dinini, mədəniyyətini, adət-ənənəsini, tarixini unutturmağa çalışırdılar. Dövlət dili rus dili elan olunmuşdu. Xalqımızı soykökündən, keçmişindən ayırmaq üçün Türk adlanan adı və dili, daha bir neçə il sonra isə əlifbası dəyişdirilmişdi.

Sovet işğalından sonra həyata keçirilən qırğınlara baxmayaraq, xalqımızın ziyalıları hələ də azadlıq eşqiylə yaşayırdılar. İşğal rejimini qəbul etməyən görkəmli ziyalılarımız kütləvi surətdə məhv edildi. Kütləvi qırğınlar 1937-ci ildə daha kəskin oldu. Elə bir gün olmurdu ki, kiminsə əziz adamı, qohumu, dostu, qonşusu, tanışsı “xalq düşməni” adı ilə damğalanıb həbs olunmasın. Sovet hökuməti xalqın üzərində qorxu, şübhə, vahimə yaratmağa çalışırdı və buna nail ola bilmişdi.

Qəzetlər hər gün “qəsdçi”, “əks-inqilabçı” təşkilatları, sovet hökumətinin yeni düşmənlərinin aşkar edilməsini xəbər verirdi. İnsanlar hər an hökumət məmurları tərəfindən qapının döyüləcəyi qorxusu ilə yaşayırdılar. Vahimə və qorxu insanlarda bir-birinə qarşı inamsızlıq yaratmışdı.

Adamları həbs etmək və cəzalandırmaq üçün müxtəlif bəhanələr hazırlanmışdı. Xü-

susi düşünülmüş damğalar vardı: “xalq düşməni”, “milliyyətçi”, “əks-inqilabçı” və s.

“Türk”, “islam” sözlərini işlətmək, milli ənənələri xatırladacaq fikirlər söyləmək xəyanət hesab olunurdu. Yeni qətlərin törədilməsində mühüm dövlət vəzifələrini tutmuş ermənilərin də rolu böyük idi. Onlar hər fürsətdə azərbaycanlı ziyalıların həbsinə, gül-lələnməsinə bəhanələr yaratmaqla məkrli soyqırımını siyasətini davam etdirirdilər.

29 min günahsız adam həbs edilərək gül-lələnmişdi. Məhv edilən şair və yazıçılar içə-risində **Mikayıl Müşfiq, Tağı Şahbazi, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Yusif Vəzir Çəmən-zəminli, Salman Mümtaz** və başqaları vardı. Qətl qurbanlarının ailə üzvləri, qohum-ları və yaxın dostları da təqib edilirdilər.

*Sizcə, nə
üçün ermənilər
daha çox ziya-
lıların həbsinə
nail olmağa
çalışırdılar?*

Onlar ya həbs edilir, ya da uzaq əyalətlərə sürgün olunurdular. Sovet höku-mətinin o dövrlük başçıları və onların əhatəsində olan ermənilər minlərlə azərbay-canlının öldürülməsində və

sürgün edilməsində müqəssirdirlər.

İllər keçdi. Xalqı faciəyə düşər edənlər ifşa olundular. Haqsız qətl qurbanlarının çoxuna ölümündən sonra bəraət verildi, yəni onların günahsız olduqları bəyan edil-di. Bu bəraətlər onların yaxınlarına təsəlli olsa da, 1937-ci il Azərbaycan tarixində və xalqımızın yaddaşında ən böyük faciələrdən biri kimi qaldı.

Bu gün 1937-ci il qurbanlarının adı əbədi-ləşdirilmişdir. Onların abidələri ucaldılmış,

Mikayıl Müşfiq

Tağı Şahbazi

Salman Mümtaz

Naxçıvanda Hüseyn Cavidin məqbərəsi

ev-muzeyləri açılmış, məktəblərə, küçələrə, mədəniyyət ocaqlarına onların adı verilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində Hüseyn Cavid Naxçıvandakı ev-muzeyinin yanında dəfn edilmişdir. İndi orada Hüseyn Cavidin möhtəşəm məqbərəsi ucalır. Onun adına Bakıda məktəb, küçə və bağ var.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Mətndəki məlumat əsasında, Hüseyn Cavidin nə zaman anadan olduğunu müəyyən edin.
2. Mövzuya başqa necə ad qoyardınız?
3. Sizcə, sovet hökuməti 37-ci il qırğınlarını törətməklə məqsədinə çatdı mı?
4. 37-ci il qırğınları ilə ermənilərin soyqırım siyasəti arasında nə kimi əlaqə var?
5. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin daha hansı hadisələrinə qiymət vermişdir?

Şərqdə ilk operanı kim yazdı?

Səhnədə hamının böyük maraqla izlədiyi əsər oynanılırdı. Bu əsər Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeması əsasında səhnələşdirilmişdi. Lakin səhnədə oynanılan adi tamaşa deyildi. Burada aktyorlar sanki klassik musiqi və muğam vasitəsilə danışır-dılar. Musiqinin sehrli diliylə səhnəyə qoyulmuş bu əsər opera idi. Tamaşaçı-lar ilk dəfə idi ki, operaya baxırdılar.

Peşəkar musiqi sənətimizin yaradıl-masında və inkişafında, milli mədə-niyyətimizin yüksəlişində xalqımızın böyük oğlu Üzeyir Hacıbəylinin misil-siz xidmətləri var.

Üzeyir Hacıbəyli Ağcabədidə anadan olmuşdur. O, hələ kiçik ikən valideynləri Şuşa şəhəri-nə köçmüşdü. Balaca Üzeyir ilk təhsilini Şuşada almışdı.

Gənc Üzeyirin gözəl, məlahətli səsi vardı. Şuşanın ən yaxşı xanəndələrinin onun səsin-dən xoşu gəlirdi. Onlar Üzeyiri həm oxudur, həm də öyrədir-dilər. Çoxları elə bilirdi ki, Üzeyir də böyüyəndə xanəndə olacaq — özü də adlı-sanlı xanəndə.

Yay günlərindən biri idi. Şuşalılar teatra yığışmışdılar. Bu-rada teatr səhnəciyi oynanılırdı. Səhnəcik “Məcnun Leylinin qəbri üstündə” adlanırdı. Xorda 12 yaşlı Üzeyir də oxuyurdu. Tamaşa hamıya güclü təsir göstər-mişdi. Hamını dərinəndən kədərləndirmişdi. Üzeyir bəy sonralar yazırdı ki, bu səhnə mənə o qədər güclü təsir etdi ki, bir neçə ildən sonra Bakıya getmək və operaya bənzər bir şey yaz-maq qərarına gəldim.

Üzeyir Hacıbəyli

Azərbaycan
daha hansı
sahədə
Şərqdə birinci
olmuşdu?

Üzeyirin
musiqi sahə-
sində biliyinin
daha da geniş-
lənməsinə
səbəb nə oldu?

LAYIHƏ

*Üzeyir Hacıbəyli Qori Müəllimlər Seminariyasının tələbələri arasında.
(1-ci cərgədə soldan birinci)*

İki ildən sonra Üzeyir Gürcüstana — Qori şəhərinə getməli oldu. Getdi ki, orada müəllimlər seminariyasında oxusun. O zaman Azərbaycanın bir çox qabaqcıl adamları bu seminariyada təhsil almışdılar.

Qori Müəllimlər Seminariyası Üzeyirin musiqi sahəsində biliyini daha da genişləndirdi. Onun musiqiyə olan məhəbbətini daha da artırdı. Axı seminariyada musiqi dərsləri də keçilirdi.

Seminariyanı bitirdikdən bir neçə il sonra gənc Üzeyir artıq bir bəstəkar kimi tanınmağa başladı. Az vaxtda o, böyük şöhrət qazandı.

Azərbaycanda, bütün türk dünyasında və müsəlman Şərqində ilk operanı Üzeyir Hacıbəyli yaratdı. Bu, böyük bəstəkarın **1908-ci ildə** tamaşaya qoyulan “Leyli və Məcnun” operası idi. Onun sayəsində Azərbaycanımız bütün müsəlman Şərqində opera yazılan birinci ölkə oldu.

Opera Bakıda böyük xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrında tamaşaya qoyuldu. Vətənimizə böyük şöhrət gətirən bu əsəri ilə birlikdə Üzeyir bəy də ucaldı, şöhrətləndi.

Üzeyir Hacıbəyli opera, romans yazmaqla bərabər, həm də Azərbaycan musiqili komediyasının yaradıcısıdır. “O olmasın, bu olsun” (“Məşədi İbad”) musiqili komediyası Üzeyir Hacıbəylinin şöhrətini daha da artırdı. Bu əsərin təkcə musiqisini yox, mətnini də Üzeyir bəy özü yazmışdı.

Üzeyir Hacıbəyli Peterburq Konservatoriyasında oxuduğu vaxt “Arşın mal alan” musiqili komediyasını yazdı. “Arşın mal alan” Üzeyir Hacıbəyli bütən dünyada məşhurlaşdırdı. Sonralar dünya ekranlarına çıxan ilk Azərbaycan filmi də məhz “Arşın mal alan” olmuşdur.

“Arşın mal alan” əksər dillərə də tərcümə olundu. Əsər dünyanın bir çox məşhur şəhərlərində çox böyük uğurla tamaşaya qoyuldu.

...Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasını və xalqımızın azadlığa çıxmasını böyük sevinclə qarşıladı. O, yeni hökumətin “Azərbaycan” adlı qəzetini nəşr etdi. Müstəqil dövlətimizin himninin musiqisini yazdı.

“Koroğlu” operasından səhnə

Üzeyir Hacıbəyli 1921-ci ildə Şərqdə ilk olan — Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının yaradılmasında çox mühüm rol oynadı. O, Bakıda ilk musiqi məktəbini təşkil etmişdi.

Dahi bəstəkar 1937-ci ilin təhlükəsindən necə sağ çıxdı?

Dahi bəstəkarın 1937-ci ildə tamamladığı “Koroğlu” operası böyük uğur qazandı. “Koroğlu” Moskvada — böyük bir imperiyanın paytaxtında da zəfər çaldı. Bu tamaşadan sonra dahi bəstəkarın başı üzərindən qara ölüm təhlükəsi sovuşdu.

Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrinə Üzeyir Hacıbəylinin adı verilmişdir. Üzeyir Hacıbəyli adına Dövlət mükafatı təsis edilmişdir. Onun adına muzey, küçə vardır.

Bakı Musiqi Akademiyasının qarşısında dahi bəstəkarın abidəsi qoyulmuşdur. Ona əsərlər həsr edilmiş, haqqında bədii televiziya filmi çəkilmişdir.

Dahi bəstəkar özünün ölməz musiqi əsərləri ilə, Vətən qarşısında bitib-tükənməyən xidmətləri ilə doğma xalqının ruhunda və qəlbində yaşayır. Doğma el-obası üçün yaşamış dahilərə ən əzəmətli abidə də elə budur!

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Opera haqqında nə bilirsiniz?
2. Üzeyir bəyin musiqiyə olan marağının artmasına səbəb nə olmuşdu?
3. Üzeyir bəylə Məhəmməd Füzulini yaxınlaşdıran nə idi?
4. Üzeyir bəyə “Leyli və Məcnun” operasını tamaşaya qoymaqda kim kömək etmişdir?
5. Mətndəki məlumata əsasən, Üzeyir Hacıbəylinin Qori seminarıyında neçə yaşında təhsilə başlamasını müəyyən edin.

İkinci Dünya müharibəsi və Azərbaycan

1939-cu ildə dünya tarixinin ən böyük müharibələrindən biri başlandı. Tarixdə bu, İkinci Dünya müharibəsi adlanır. Bu, əvvəlki bütün müharibələrdən daha qanlı və dəhşətli müharibə idi. Bu müharibədə dünyanın əksər dövlətləri iştirak etdiyi üçün Dünya müharibəsi adlanır.

Başqa xalqlar kimi, bizim xalqımız da dünyanın gələcəyinə, insanlığa qarşı təhlükə olan faşizm əleyhinə mübarizə aparırdı. Bu mübarizə həm ön, həm də arxa cəbhədə aparılırdı. Xalqımızın 600 mindən çox övladı ön cəbhədə vuruşmuş, onların yarısından çoxu qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Arxa cəbhədə bütün işləri, əsasən, qadınlar, qocalar və yeniyetmələr görürdülər. Onlar cəbhəyə getmiş həyat yoldaşlarının, övladlarının və atalarının yerinə işləyirdilər.

Sizcə, nə üçün bu müharibə belə adlanırdı?

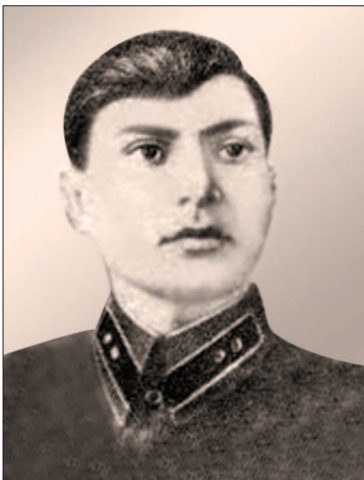
Bakı sovet ordusunun **cəbbəxanasına*** çevrilmişdi. Çoxlu silah, döyüş sursatı və mərmə istehsal edilib cəbhəyə göndərilirdi. Düşmən üzərində qələbəni təmin edən əsas amillərdən biri Bakı nefti idi. Əgər Bakı nefti olmasaydı, sovet təyyarələri, tankları və maşınları yanacaqsız qalardı. Sovet ordusunun əsas yanacaq bazası və cəbbəxanası olan Bakını ələ keçirmək faşistlərin əsas məqsədi idi. Bakını ələ keçirmək üçün xüsusi hərbi plan hazırlanmışdı. Bakını ələ keçirmək müharibədə qalib gəlmək demək idi.

Cəbhəyə çoxlu təyyarə benzini lazım idi. Böyük kimyaçı Yusif Məmmədəliyevin rəhbərliyi altında alimlərimiz onu almağın yeni üsullarını tapdılar. Təyyarə benzini istehsalı üçqat çoxaldı.

Təyyarə benzini istehsalının çoxalmasının səbəbi nə idi?

Azərbaycanlılardan ibarət xüsusi hərbi dəstələr, diviziyalar təşkil edilmişdi. Bu diviziyalar Sovet İttifaqının işğal olunmuş şəhər və kəndlərinin azad edilməsində fəal iştirak etmişdilər. Qafqazdan Berlinə qədər döyüş yolu keçmiş-

***Cəbbəxana** — silah, döyüş sursatı, hərbi texnika və s. hazırlanan, saxlanan yer

İsrəfil Məmmədov

Həzi Aslanov

dilər. 416-cı Azərbaycan diviziyası Berlinə daxil olan ilk qoşun hissələrindən biri idi. Ön cəbhədə Azərbaycan övladları qəhrəmanlıqla vuruşurdular. **İlk azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrəfil Məmmədov** olmuşdur. Onun başçılıq etdiyi kiçik dəstə düşmənin hücumlarının qarşısını almış və müdafiə etdiyi mövqeləri əldən verməmişdi. Bu döyüşdə İsrəfil yetmişdən çox faşist əsgər və zabiti öldürmüşdü.

Həzi Aslanov iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür. Tank qoşunları general-mayoru rütbəsinə qədər yüksəlmiş Həzi Aslanovun döyüş yolu Moskva ətrafındakı vuruşmalardan başlanmışdı. Onun tank bölməsi bir dəstə sovet döyüşçüsünü və sursatla dolu 50 avtomobili düşmən mühasirəsindən məharətlə çıxarmışdı.

İkinci Dünya müharibəsinin həlledici döyüşlərindən biri olan Stalinqrad vuruşmasında Həzi Aslanovun tank alayı xüsusi fərqlənmişdi. Bu alay Stalinqrad cəbhəsinin həlledici mövqelərində vuruşur, döyüş tapşırıqlarını uğurla yerinə yetirirdi. Düşmənin çoxlu tankını, topunu, avtomobilini, əsgər və zabiti məhv etmişdi. Çoxlu əsir almışdı.

Stalinqrad vuruşmasında misilsiz igidliklərinə görə Həzi Aslanova Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildi. Bundan sonra da Həzi Aslanovun tank alayı bir çox şəhəri, qəsəbəni və kəndi azad etdi.

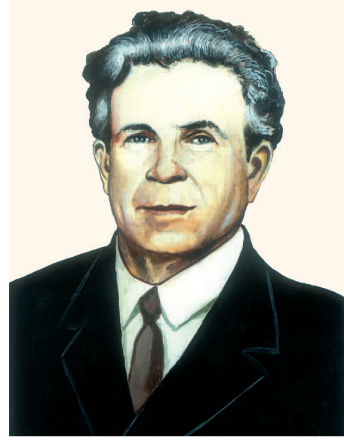
Azərbaycan xalqının bu igid oğlu 1945-ci ilin yanvarında qəhrəmancasına həlak oldu. Göstərdiyi qəhrəmanlıqlarına görə hələ

LAYIHƏ

sağlığında Həzi Aslanova ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilsə də, lakin bu fəxri adın təqdimatı **1991-ci** ildə həyata keçirildi.

Xalqımız Həzi Aslanovun xatirəsini əziz tutur. Onun Bakıda, doğulduğu Lənkeranda abidələri ucaldılmışdır. Onun adına zabitlər evi, küçə, park, mədəniyyət evi, gəmi və s. vardır. Həzi Aslanova bir neçə roman, poema, hekayə, şeir həsr edilmiş, onun haqqında bədii film çəkilmişdir.

Faşistlərin işğal etdiyi ölkələrdə onlara qarşı çoxlu **partizan*** dəstəsi fəaliyyət göstərirdi. Bu dəstələrdə minlərlə azərbaycanlı döyüşçü vardı. İgid partizan Əhmədiyyə Cəbrayilov Fransanın azad edilməsi uğrunda mübarizədə qəhrəmanlıq göstərmişdi. Ona görə də Fransanın ən yüksək hərbi orden və medalları ilə, o cümlədən şəxsi igidliyə görə verilən ən yüksək hərbi medalla təltif olunmuşdur. Bu medalla təltif olunan əsgərlər

Əhmədiyyə Cəbrayilov

416-cı Azərbaycan diviziyası Berlinə qədər döyüş yolu keçmişdir.

***Partizan** — düşmən arxasında müstəqil hərəkət edən silahlı xalq dəstələrinin iştirakçısı

Mehdi Hüseynzadə

hərbi parad zamanı ən öndə — general-lardan irəlidə gedirdilər.

“Mixaylo”nun adı partizanlar arasında şöhrət qazanmışdı. Bu ad Mehdi Hüseynzadənin ləqəbi idi. O, mahir kəşfiyyatçı idi. Alman dilini yaxşı bilirdi. Gah faşist zabiti formasında, gah da kəndli geyimində şəhərləri, kəndləri gəzirdi. Partizanlara lazım olan məlumatları toplayır və partlayışlar törədirdi. Faşistlər Mehдинin öldürülməsi üçün mükafat təyin etmişdi.

Bir dəfə Mehdi kiçik partizan dəstəsi ilə faşist zindanına hücum etmiş və çoxlu əsir azad etmişdi. Mehdi faşistlərlə qeyri-bərabər bir döyüşdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Ona ölümündən sonra ən yüksək ad — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildi.

Mehdi Hüseynzadə haqqında çoxlu kitab yazılıb. Onun qəhrəmanlığından bəhs edən “Uzaq sahillərdə” adlı film çəkilib. Bakının mərkəzi meydanlarından birində onun abidəsi qoyulub, adına qəsəbələr, küçələr, məktəblər və s. var.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Mətn əsasında “Arxa cəbhə” mövzusunda hekayə hazırlayın.
2. İlk azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı kim idi?
3. Mətn əsasında “general Həzi Aslanov” mövzusunda kiçik təqdimat hazırlayın.
4. Həzi Aslanova ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilməsinin təqdimatı həlak olmasından neçə il sonra həyata keçirildi?
5. Mehdi Hüseynzadə və Əhmədiyyə Cəbrayılının döyüş fəaliyyətlərinə aid oxşar və fərqli xüsusiyyətləri müəyyən edin.

Mehdi Hüseynzadə		Əhmədiyyə Cəbrayılın
fərqli cəhət	oxşar cəhət	fərqli cəhət

46.

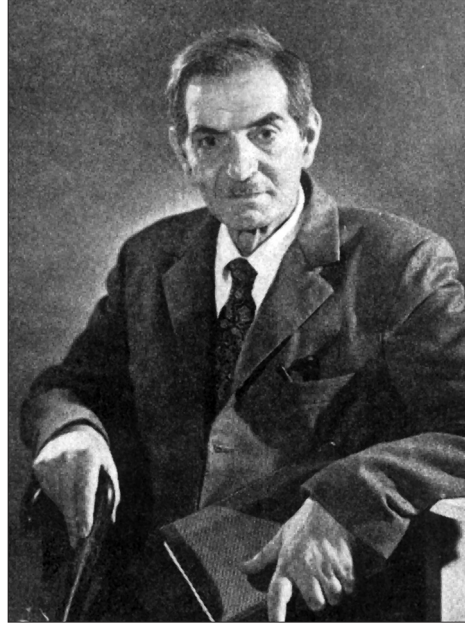
Ustad Şəhriyar

Azərbaycan xalqının yetişdirdiyi böyük şairlərdən biri də **Məhəmmədhüseyn Şəhriyar**dır. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar **1906-cı ildə** Cənubi Azərbaycanda, Təbriz şəhərində doğulub boya-başa çatmışdır. İranda Azərbaycan dilində təhsil verən məktəb olmadığı üçün orada yaşayan bütün soydaşlarımız kimi, Şəhriyar da təhsilini fars dilində almışdı. Şəhriyar çox istedadlı gənc idi. Ədəbiyyatı çox sevirdi.

1931-ci ildə şairin ilk şeirlər kitabı Tehrandə nəşr olundu. Kitab xalqın məhəbbətini qazandı. Şəhriyar ağır, məşəqqətli həyat keçirmişdi. Atası öləndən sonra on nəfərdən ibarət böyük bir ailəni o saxlamalı olmuşdu. Buna görə də şair hələ çox gənc yaşlarından işləmiş və hər cür əzab-əziyyətə qatlaşmışdı. Elə buna görə də Şəhriyar xalqının dərdi-sərinə, ehtiyac və istəklərinə dərinlən bələd olan şair idi. Onun şeirləri xalqın istəyini, arzusunu ifadə edirdi.

Gənc yaşlarından fars dilində gözəl şeirlər yazırdı.

Bir gün anası Şəhriyara deyir: “Oğlum, analar dilsiz uşaqların belə dilindən anlayırlar. Sən şeirlərini hansı dildə yazırsan ki, mən onlardan bir şey anlamıram?” Doğma anasının bu sözləri şairə təsir etdi, o sanki yuxudan ayıldı. Çox keçmədi ki, Şəhriyar özünün dillər əzbəri olan **“Heydərbabaya salam”** əsərini yazdı. Şair deyirdi ki, “Heydərbabaya salam” əsərini yazana

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar

*Şəhriyarın
öz əsərlərini
fars dilində
yazmamasının
səbəbi nə idi?*

qədər elə bil ürəyimdə bir tikan ilişib qalmışdı. Nədən yazsam da, necə yazsam da, ürəyimdən bu tikan çıxmırdı ki, çıxmırdı.

“Heydərbabaya salam” əsəri ustad şairin yaradıcılığında bir dönüş nöqtəsi oldu. Heydərbaba dağ adıdır. Şəhriyarın uşaqlığı Heydərbaba dağının ətəklərində — ata-baba yurdunda keçmişdi.

“Heydərbabaya salam” poeması Şəhriyara böyük şöhrət gətirdi. “Heydərbabaya salam” əsəri dünyanın əksər dillərinə tərcümə olunmuşdur. O, dünya şeir sənətinin zirvəsinə ucalmışdır. Bu əsər, eyni zamanda Cənubi Azərbaycanda anadilli ədəbiyyatın, xüsusilə şeirin inkişafına geniş yol açdı.

Şairin
“Heydərba-
baya salam”
əsəri nədən
bəhs edir?

Şəhriyarı ən çox narahat edən, düşündürən ana Vətənin, doğma xalqının ikiyə parçalanması idi. Şəhriyar Arazı iki qardaş arasında çəkilən pərdəyə bənzədirdi.

Şəhriyar doğma vətəni Azərbaycanı böyük məhəbbətlə sevirdi. Onun “Azərbaycan” şeiri xalqımızı azadlığa, istiqlala, birləşməyə çağırır, xüsusilə cənubda yaşayan həmvətənlərimiz üçün bir mübarizə himni kimi səslənir.

*Könlüm quşu qanad çalmaz, sənsiz bir an, Azərbaycan,
Xoş günlərin getməz müdam* xəyalımdan Azərbaycan!
Səndən uzaq düşsəm də mən eşqin ilə yaşayıram,
Yaralanmış qəlbim kimi, qəlbi viran* Azərbaycan!*

*Övladların nə vaxtadək tərki-vətən olacaqdır,
Əl-əl ver, üsyan eylə, oyan oyan Azərbaycan!
Yetər fəraq* odlarından kül ələndi başımıza,
Dur ayağa, ya azad ol, ya tamam yan, Azərbaycan!*

*Şəhriyarın ürəyi də səninkitək yaralıdır,
Azadlıqdır sənə məlhəm, mənə dərman, Azərbaycan!*

***Müdam** — daim, həmişə, fasiləsiz

***Viran** — uzuq, yıxıq, dağılmış

***Fəraq** — ayrılıq

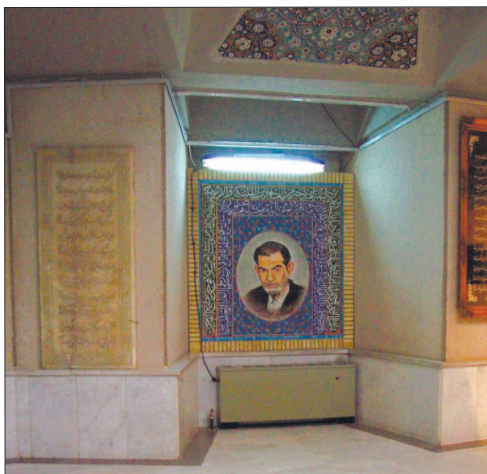
1979-cu ildə Tehrandə Ustad Şəhriyarın arzularına qanad verən Azərbaycan dilində “Varlıq” adlı bir jurnal nəşr olundu. Jurnalın yaradıcısı və baş redaktoru dünyaşöhrətli cərrah, tarixçi, alim doktor Cavad Heyət idi. Şair jurnalın ilk sayını böyük sevinclə qarşılayaraq çox keçmədən özü də onun əməkdaşına çevrildi.

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar uzun sürən xəstəlikdən sonra 1988-ci ilin sentyabr ayında Tehrandə vəfat etmişdir. Məzarı Təbrizdə “Şairlər məqbərəsi”ndədir.

Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın vəfat etdiyi tarix — 18 sentyabr İranda milli şeir və ədəbiyyat günü kimi qeyd olunur.

Cənubi Azərbaycanda hələ də şairin sağlığında 7 mart “Şəhriyar günü” elan olunmuşdu. Təbriz məktəblərindən birinə, Təbriz Universitetinin ədəbiyyat fakültəsinin böyük salonuna şairin adı verilmişdir. Paytaxtımızın mərkəzi küçələrindən biri şairin adını daşıyır.

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar “Varlıq” jurnalının nəşrini nə üçün sevinclə qarşıladı?

Şairlər məqbərəsi. Təbriz

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Şəhriyar hansı hadisədən sonra ana dilində yazmağa başladı?
2. “Heydərbabaya salam” əsəri Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına necə təsir etdi?
3. Şəhriyar “Azərbaycan” şeirində xalqı nəyə çağırır?
4. Doktor Cavad Heyətin öz xalqına etdiyi xidmətə, “Varlıq” jurnalına görə qiymət verməyə çalışın.

LAYIHƏ

Lütfi Zadə

Lütfi
Ələsgərzadə
ilk təhsilini ha-
rada almışdı?

Xalqımız zaman-zaman dünya elminə, ədəbiyyatına və incəsənətinə çox böyük alimlər, şairlər, incəsənət adamları vermişdir. Belə alimlərimizdən biri də **Lütfi Zadədir**. Lütfi Ələsgərzadə 1921-ci ildə Bakıda anadan olmuş və ilk təhsilini də burada almışdır. 1931-ci ildə Lütfigilin ailəsi İrana köçür. Tehran Universitetinin elektrik mühəndisliyi fakültəsini bitirən Lütfi Amerika Birləşmiş Ştatlarına gedir.

Kompüter bütün həyatımıza — təhsilimizə, elmimizə, təsərrüfatımıza... sürətlə daxil olmuşdur. Lütfi Zadə kompüterlərin yeni nəslini hazırlayan, bir sözlə, onları süni insana çevirməyi bacaran alimdir.

Lütfi Zadəyə qədər elmdə belə bir baxış hökmran idi: konkret olaraq ağ ağdır, qara da qara. Doğru doğrudur, yalan da yalan. Düzgün olan hər şey dəqiqdir. Lütfi Zadə isə sübut etdi ki, bizim fikirlərimiz, düşüncələrimiz tam dəqiq deyil. Tam ağ və tam qara rəng yoxdur. Ağ və qara rənglərin başqa çalarları da var. Eləcə də tam yalan və tam doğru da yoxdur. Məsələn, bir neçə buğda dənəsi ilə buğda anbarını götürək. Hər ikisi bir dənə buğdadənədən çoxdur. Yəni bir neçə buğda da bir buğda dənəsindən çoxdur, anbardakılar da, lakin hər iki çoxluq arasında bərabərlik yoxdur. Bunların bir-birindən nə qədər çox və ya az olmasını da bilmirik. Buna əsasən də Lütfi Zadə qeyri-dəqiqlik fikrini irəli sürdü. Lütfi Zadəyə qədər danışqda doğru ilə yalan belə qiymətləndirilirdi: “düzdür”, “tamamilə doğrudur”, “çox doğrudur”, “bir az düzdür”, “yalandır”, “tamamilə yalandır, səhvdir”, “uydurmadır” və s. Ancaq bu cür qiymətləndirmədən

elmdə istifadə edilmirdi. Belə qiymətləndirmədən elmdə ilk dəfə məhz bizim həmvətənimiz Lütfi Zadə istifadə etdi. Bu cür qiymətləndirmə həyatı, dünyanı daha düzgün, dəqiq (olduğu kimi) başa düşməyə kömək edirdi. Beləliklə, o, həyatı, dünyanı, kainatı dərk etməyin yeni yolunu göstərdi, kəşf etdi. Bu isə dünyaya yeni elmi baxış adlanır. Beləliklə, Lütfi Zadə elmdə çevriliş etdi.

Lütfi Zadənin yeni elmi baxışının fərqli cəhəti nədir?

Lütfi Zadənin elmi kəşflərindən, birinci olaraq, Yaponiya firmalarında, sənaye şirkətlərində istifadə olundu.

Onun kəşfi əsasında Yaponiyada paltaryuyan maşınlar, fotoaparətlər, rəngli televizorlar və s. istehsal olundu. Bu aparatların, cihazların hər birində müəyyən işi görmək üçün düyməni basmaq kifayətdir. Məsələn, paltaryuyan maşındakı düyməni basmaqla paltardakı ləkə tapılır, ona uyğun dərman buraxılır və

Lütfi Zadənin elmi kəşflərindən birinci olaraq hansı ölkədə istifadə olunmağa başlandı?

paltarın yuyulması başa çatır. Beləliklə, insanın uzun müddət ərzində görə biləcəyi işi “ağıllı” maşın az vaxt içərisində görür.

Lütfi Zadənin kəşflərinin böyük elmi əhəmiyyətinə görə ona Yaponiyanın elm sahəsində ən yüksək mükafatı verildi.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının kosmosu öyrənən proqramları da Lütfi Zadənin yeni elmi kəşfləri əsasında hazırlanır. Bu isə dünyanı, kainatı daha dərinədən, daha yaxşı öyrənməyə imkan verəcək. 21-ci yüzillikdə elə ağıllı maşınlar yaradılacaq ki, onlar insan kimi, insana yaxın səviyyədə düşünə biləcək. Kosmosu öyrənən aparatların özləri də yaxın gələcəkdə fikirlə idarə olunacaq. Hətta kosmosa uçan gəmini idarə etmək üçün adamın gəmidə olmasına ehtiyac qalmayacaq.

Lütfi Zadə dünya idarəetmə elminə də böyük töhfə vermişdir. Dünyanın qabaqcıl ölkələri indi alimin bu kəşfindən istifadə edirlər. Lütfi Zadənin kəşfi əsasında işləyən kompüterlər rəqəmlərlə, şifrələrlə yox, sözlərlə, cümlələrlə idarə olunur. Yeni qatar, avtomobil avtomatik idarə olunur. Onu elektron robot idarə edir, özü də sürücüdən yaxşı.

Sürücünün sükanı yanında bərkidilmiş əl boyda kompüterdə marşrutun bütün xəritəsi göstərilir. Həmin xəritədə marşrutdakı bütün döngələr, körpülər, keçidlər, yolun vəziyyəti və s. tam dəqiqliyi ilə verilir. Beləliklə, ömründə birinci dəfə bu marşrut üzrə işləyən sürücü avtobusu arxayın idarə edir. Sürücü kiçik səhvə belə yol verdikdə kompüter “dilə gəlib” bu səhvi düzəldir.

Lütfi Zadənin bu kəşfləri gələcək yüzilliklərdə də əhəmiyyətini itirməyəcək. Elə buna görə də Lütfi Zadə gələcək yüzilliklərdə də dünyanın ən məşhur alimlərindən olaraq qalacaq.

Lütfi Zadə xalqımızın Nəsirəddin Tusidən sonra dünya elminə bəxş etdiyi ən böyük alimlərdən biridir. O, ikiye bölünmüş vətənimizin, otaylı-butaylı xalqımızın dahi oğludur.

Lütfi Zadə dünya şöhrətli alimdir. Dünyanın ən məşhur alimləri adlarını əbədiləşdirən bir və ya iki kəşf etmişlər. Lütfi Zadənin isə beş belə kəşfi vardır. O, adı tarixə əbədi həkk olunan alimlərdəndir.

Ona ABŞ-da Kaliforniya Universitetinin ömürlük fəxri professoru adı verilmişdir. Bu, dünya alimlərindən yalnız bir-iki nəfərə nəsib olmuşdur. Azərbaycan alimləri Lütfi Zadənin adını daşıyan Beynəlxalq Müasir Elmlər Akademiyası yaratmışlar.

2017-ci ildə ABŞ-da vəfat edən müasir dövrün görkəmli alimi vəsiyyətinə görə doğma vətəndə – Bakıda dəfn edildi.

Lütfi Zadənin elmi kəşflərinə həsr edilmiş çoxlu beynəlxalq konfranslar keçirilmişdir. Lütfi Zadə bütün konfranslarda azərbaycanlı alimləri çıxışa dəvət edir, yaxud digər türk alimlərinə söz verirdi. Beləliklə, o, türk xalqlarının alimlərini qiymətləndirir, onları dünyaya tanıdırdı.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Lütfi Zadə dünyanı dərk etməyin yeni yolunu necə kəşf etdi?
2. Lütfi Zadənin dünya idarəetmə elminə verdiyi böyük töhfə nədən ibarətdir?
3. Niyə Lütfi Zadə gələcək yüzilliklərdə də dünyanın ən məşhur alimlərindən biri olaraq qalacaqdır?
4. Hekayədəki faktlar əsasında Lütfi Zadənin ölkəmizlə, türk dünyası ilə sıx bağlı olduğunu göstərin.

LAYIHƏ

80-ci illərin ortaları idi. O zaman Azərbaycan hələ müstəqil deyildi. Vətənimiz həmin dövrdə SSRİ adlanan nəhəng bir dövlətin tərkibində idi. Dünyanın təqribən altıda bir hissəsini əhatə edən bu böyük dövlət tədricən dağılmağa başlayırdı. Halal zəhməti ilə yaşayan xalq bu dövrdə çox çətinliklə dolanırdı. Vəziyyətin yaxşılaşacağına daha heç bir ümid qalmamışdı. Ölkədə hər şey getdikcə qıtlşırdı. Dövlət dağılırdı. Bundan istifadə edən erməni millətçiləri Qafqazda qüdrətli erməni dövləti – “Böyük Ermənistan” yaratmaq xüylərini həyata keçirmək istəyirdilər. “Böyük Ermənistan” Azərbaycan torpaqlarının işğal olunması hesabına yaradılmalı idi. Ermənilərin əsas məqsədi Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağı ələ keçirmək idi.

*Ermənilər
nə zaman
Azərbaycana
köçürülmüş-
dülər?*

1988-ci ildə Ermənistanda, yəni keçmiş Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlılar öz ata-baba yurdlarından qovuldular.

Azərbaycanlıların Ermənistandan qovulması. 1988-ci il

*Ermənistan
ərazisi, əslində,
kimlərin
torpaqlarıdır?*

Qarabağ erməniləri və dünyanın hər yerində onları müdafiə edən erməni millətçiləri də Azərbaycana qarşı düşmənçilik hərəkətlərinə başladılar. Bu zaman Azərbaycanda çox çətin vəziyyət yaranmışdı. Ölkədə Ermənistandan – Qərbi Azərbaycandan qovulmuş qaçqınların sayı gündən-günə artmaqda idi. Onların əksəriyyəti Bakıya axışır, paytaxtda vəziyyət gərginləşirdi. Dağlıq Qarabağda ermənilər silahlanırdılar. Azərbaycanlıların bəzisində olan adi ov silahları da zorla onların əlindən alındı. Beləliklə, silahsız, əliyalın xalq Moskva tərəfindən himayə olunan və silahlandırılan ermənilərlə üz-üzə qaldı.

Azərbaycan xalqı içərisində narazılıq getdikcə artırdı. Çünki SSRİ hökumətinin xalqımıza qarşı düşmənçilik mövqeyi getdikcə daha aydın olurdu. Qərbi Azərbaycandan – Ermənistandan qovulan həmvətənlərimizin acınacaqlı vəziyyəti də xalqımızın səbir kasasını doldurmaqda idi. Bundan başqa, Ermənistanın və Moskvanın müdafiə etdiyi Dağlıq Qarabağ ermənilərinin xalqımıza qarşı düşmənçilik çıxışları gündən-günə daha təhlükəli vəziyyət alırdı. Xalqımızın səbir kasasını daşıran son damla isə ermənilərin Dağlıq Qarabağda özbaşınalığı – tarixin yadigarı olan Topxana meşəsinin qırılması oldu. Azərbaycan xalqı ayağa qalxdı və əzəmətli qüvvə kimi yenidən mübarizə meydanına atıldı.

...1988-ci il noyabrın 17-si idi. Səhər tezdən başlayaraq paytaxtımızın ayrı-ayrı yerlərində nümayişçi dəstələri yaranırdı. Nümayişçilər əllərində Azərbaycan SSR-in oraq-çəkicli bayrağı ilə dəstə-dəstə indiki Azadlıq meydanına tərəf üz tutdular.

Budur, bir dəstə məktəbli də nizamla cərgələnərək Azadlıq meydanına doğru irəliləyir. Lap qabaqda gə-

*Hansı hadisə
Azərbaycan
xalqının
ayağa
qalxmasına
təkan verdi?*

dən 14–15 yaşlı oğlan əlində Azərbaycan SSR-in bayrağını tutmuşdur. Onun yanında addımlayan həmyaşıdları yumruqlarını qaldıraraq “A-zər-bay-can! A-zər-bay-can! Qarabağ bizimdir!!!” – deyə ucadan qışqırırdılar. Başqa nümayişçi dəstələrindən olan yoldaşları da onların

səsinə səs verirdilər. Bu qayda ilə dəstələr meydana toplaşdı. Meydanda o qədər adam vardı ki, sanki böyük bir insan dənizi idi. Hamı mitinqin başlamasını gözləyirdi.

Mitinq başladı. Çıxış edənlərin hamısı Ermənistanın Azərbaycana qarşı düşmənçilik hərəkətlərinin dayandırılmasını tələb edirdi. Ermənistanın və Qarabağ ermənilərinin hərəkətlərində Moskvanın “barmağı” olduğunu göstərirdilər. Çıxışlarda “Müstəqillik!”, “Azadlıq!” çağırışları da eşidilirdi. Mitinq zamanı meydanın ayrı-ayrı yerlərində üçrəngli, ay-ulduzlu bayraqlar görünməyə başladı. 1918–1920-ci illərdə yaşamış müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağının meydanda görünməsi ilə mitinqə gələnlərin hamısı bu çağırışların mənasını daha aydın

Azadlıq meydanında mitinq

*Dirçəliş günü
Azərbaycan
tarixinin nə
üçün şanlı səhi-
fələrindən biri
hesab olunur?*

başla düşdülər. Şüarlar daha tez-tez, daha qüvvətlə, daha əzəmətlə səslənməyə başladı. İndi, demək olar ki, bütün meydan bu sözləri təkrar edirdi: “A-zad-lıq!”, “Müs-tə-qil-lik!” Xalq elə bil dərin yuxudan oyanmışdı, dirçəlib özünə gəlmişdi! Onun mübarizə ruhu daha da artmışdı! Meydanda üçrəngli bayraqların sayı getdikcə artır, “Azadlıq!”, “Müstəqillik!” şüarları isə daha da ucalırdı.

Beləcə, ermənilərin Dağlıq Qarabağdakı özbaşınalığına və yurdumuzun bu doğma guşəsini əlimizdən almaq üçün qurulmuş hiylələrə qarşı başlanan hərəkət Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda xalq hərəkətinə çevrildi. Bu o demək idi ki, bütün xalq müstəqillik uğrunda mübarizəyə qoşulur, azadlığa çıxmağa çalışırdı. Azadlıq meydanındakı mitinqlərin isə ardı-arası kəsilmirdi. Mitinqlərdə iştirak edən adamların sayı çox vaxt milyonu ötürdü. Artıq xalqımız başa düşürdü ki, azadlıq əldə etmədən, özünün müstəqil dövlətini yaratmadan Qarabağ düyününü açma bilməyəcəkdir. Azərbaycan xalqı öz azadlığı uğrunda, müstəqil dövlətini yaratmaq uğrunda mübarizəyə qalxmışdı.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Erməni millətçiləri yaranmış vəziyyətdən necə istifadə etdilər?
2. Azərbaycan xalqı içərisində narazılıq niyə artırdı?
3. Azadlıq meydanına “Qarabağ bizimdir!” şüarı ilə gələnlərin mitinq zamanı “Azadlıq!”, “Müstəqillik!” şüarlarını daha çox təkrar etməsi nə demək idi? Bu nəyi göstərirdi?
4. Niyə 17 Noyabr tarixi ölkəmizdə Dirçəliş günü kimi qeyd olunur?
5. Dirçəliş günü Azərbaycan xalqının hansı duyğularından qaynaqlanırdı?

Azərbaycan xalqının Qarabağ uğrunda mübarizəsi geniş vüsət alırdı. Artıq bu mübarizə bütün Azərbaycanın azadlığı uğrunda mübarizəyə çevrilmişdi. Xalq vətən uğrunda və onun müstəqilliyi uğrunda ayağa qalxmışdı. Azadlıq meydanı bu mübarizənin mərkəzinə çevrilmişdi. Yüz minlərlə vətəndaş Azadlıq meydanına toplaşdı. Azadlıq meydanı dalğalanırdı. Sanki meydan insan dənizi idi. Bütün dünyanın diqqəti Azərbaycana yönəlmişdi. Böyük dövlətlərin qalib gələ bilmədiyi, yıxa bilmədiyi bir dövlətin sonu yaxınlaşırdı. Bu sonu yaxınlaşdırən, bu süqutu sürətləndirən Azərbaycan xalqının əzmi və iradəsi idi.

1989-cu ildə Azərbaycan xalqının azadlıq hərəkatında mühüm bir hadisə baş verdi. Azadlıq uğrunda, ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə xalqı birləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Xalq Cəbhəsi (AXC) yaradıldı. **Əbülfəz Əliyev (Elçibəy)** onun sədri seçildi. Azadlıq hərəkatı hər ötən gün daha da güclənirdi. Vətən və azadlıq uğrunda mübarizə bütün xalqı birləşdirmişdi. Artıq meydanlarda müstəqilliyimizin, milli dövlətçiliyimizin rəmzi olan üçrəngli bayraqlar dalğalanmağa başlamışdı.

Sovet imperiyasının başçıları SSRİ-nin dağılmasının qarşısını almaq, azadlığını tələb edən xalqımızı qorxutmaq istəyirdi. Ona görə də bütün ölkədə azadlıq hərəkatının ən güclü mərkəzi olan Bakını qan gölünə çevirmək qərara alınmışdı. Bakı ətrafına çoxlu qoşun hissələri gətirilirdi.

Sizcə, nəyə görə bütün dünyanın diqqəti Azərbaycanda idi?

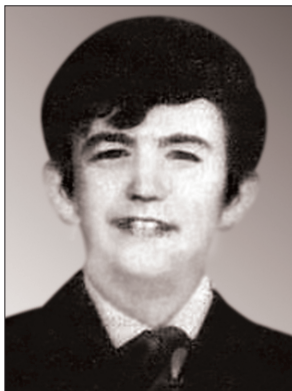
Şəhər həyəcanlı günlər yaşayırdı. Evlərdə, küçələrdə və iş yerlərində hər kəs danışdı: “Bakıya qoşun gəlir!” Amma insanlar qorxmurdular. Onlar şəhərin girişindəki meydan və küçələrə axışırdılar. Azadlıq mübarizləri doğma şəhəri müdafiə etmək istəyirdilər. Tankların, əsgərlərin gələcəyi yollarda sipərlər yaradılmışdı. Silahsız olsalar da, ürəklərində vətən sevgisi var idi. Bu sevgi onları yenilməz, məğlubedilməz edirdi.

1990-cı il yanvarın 19-u idi. Axşam televiziya verilişləri birdən kəsildi. Çünki Azərbaycan xalqına qarşı qırğına başlayan sovet

20 Yanvar şəhidlərindən

*Məmmədova Larisa
Fərman qızı
7-ci sinifdə oxuyurdu.*

*İbrahimov İlqar
Rəşid oğlu
7-ci sinif şagirdi idi.*

*19 yaşlı Ülvi
Bünyadzadə
şair-publisist idi.*

ordusu, ilk olaraq, televiziyanın enerji blokunu partlatmışdı. Məqsəd dinc əhaliyə qarşı cinayəti gizlətmək idi. Axşamdan xeyli keçmiş şəhərdə atəş səsləri eşidilməyə başladı. İşıq saçan güllələr Bakı səmasını bürümüşdü. Tankların, zirehli hərbi maşınların qorxunc səsi yüksəlirdi. Silahsız xalq – qoca-cavan, qız-gəlin və uşaqlar güllələnirdi. Hətta müharibə dövründə belə atəşə məruz qalmayan təcili yardım maşınlarına atəş açılır, həkimlər qətlə yetirilirdi. Bu təkcə cinayət deyildi. Həm də vəhşət idi. Şəhərin küçələri günahsız adamların — qocaların, qadınların, uşaqların

1990-cı ilin 20 Yanvar günü

Şəhidlərin izdihamlı dəfni

qanına qər q olmuşdu. Onlar azadlıq mübarizəsinin şəhidləri idi. Lakin sovet ordusu xalqımızın azadlıq ruhunu öldürə bilmədi.

Yanvarın 22-si şəhidlərin dəfn günü idi. Ölkəmizdə 3 günlük matəm elan olunmuşdu. İnsan seli və qərənfillərlə örtülmüş şəhidlərin tabutlarından heyrətlənən sovet ordusunun zabitlərindən biri xalqımızın mətinliyini belə qiymətləndirmişdir: “Öz azadlığı uğrunda canından və sərvətindən keçməyə hazır olan bu xalq məğlubedilməzdir!” Onlar öz ölümləri ilə bu qorxunu öldürmüşdülər. Şəhidlərin dəfn olunduğu gün sovet ordusunun qüdrəti də “dəfn olundu”.

20 Yanvar şəhidləri 1918-ci il Mart soyqırımını qurbanlarının uyuduqları yerdə dəfn edildilər. Bu yer hazırda **Şəhidlər xiyabanı** adlanır. Ulu öndər Heydər Əliyevin göstərişi ilə Şəhidlər xiyabanında böyük, möhtəşəm abidə ucaldılmış, xiyaban abadlaşdırılmış və müqəddəs ziyarətgaha çevrilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə hadisə Azərbaycan xalqına qarşı sovet rəhbərliyinin hərbi təcavüzü və cinayəti kimi qiymətləndirilmişdir.

Şəhidlər xiyabanı

Qədirbilən xalqımız 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsini əbədiləşdirmişdir. Xalqın azadlığı uğrunda canlarını tanklara sipər edənlərin ən çox qətlə yetirildiyi yer hazırda 20 Yanvar meydanı adlanır. Azadlıq mübarizlərinin ən çox toplandığı bu meydandan başlanan küçəyə də 20 Yanvar adı verilmişdir. Bundan başqa, həmin meydana çıxan metro stansiyası da 20 Yanvar adını daşıyır. Bakı şəhərində, habelə ölkəmizin başqa yerlərində də 20 Yanvar şəhidlərinin adını əbədiləşdirən çoxlu abidələr, xatirə yerləri vardır. Lakin ən möhtəşəm abidəni xalqımız öz qəlbində, yaddaşında yaratmışdır.

Vətən övladlarının uğrunda həlak olduğu müstəqilliyi xalqımız göz bəbəyi kimi qoruyub saxlayacaq, 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsini əbədi yaşadacaqdır.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Şəhid nə deməkdir?
2. Nə üçün 20 Yanvar faciəsinin qurbanlarına şəhid deyilir?
3. Xalqımızın şəhidlərin xatirəsini əbədiləşdirdiyini misallarla sübut edin.
4. 20 Yanvar şəhidlərinə həsr edilmiş hansı bədii əsərləri oxumusunuz?
5. Bu fikri dəyərləndirin: "...1990-cı ilin 20 Yanvarı Azərbaycan xalqının həyatında dönüş mərhələsi, dönüş nöqtəsi olmuşdur..."

İstiqlalımızın bərpası

Hər bir xalqın malik olduğu ən böyük sərvət onun müstəqil dövlətidir. Müstəqil dövlət hər bir xalqın təhlükəsizliyinin təminatıdır. Azərbaycanın zəngin torpaqları və təbii sərvətləri tarixlər boyu düşmənlərin diqqətini cəlb etmişdir. Ölkəmiz işğalçı yürüşlərə məruz qalmışdır. Bu isə bəzən müstəqilliyimizin itirilməsi ilə nəticələnmişdir. Xalqımız heç vaxt bununla barışmamış, öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparmışdır. 20-ci yüzillikdə Azərbaycan xalqı iki dəfə öz müstəqil dövlətçiliyini bərpa etməyə nail olmuşdur. Təəssüf ki, 20-ci yüzilliyin əvvəllərində bərpa edilmiş müstəqillik tezliklə itirildi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay yaşadı. Onun süqutundan sonra Sovet imperiyasının 70 illik əsarəti dövrü başladı, lakin xalqımız öz müstəqilliyi uğrunda mübarizəni davam etdirdi. O bu mübarizədə çoxlu şəhidlər verdi.

*Sizcə,
nə üçün
20-ci yüzilliyin
əvvəllərində
bərpa edilmiş
müstəqillik
itirildi?*

20 Yanvar şəhidlərinin qəhrəmanlığı xalqımızın müstəqillik istəyini daha da gücləndirdi. Müqəddəs şəhid qanı istiqlalımızı bir daha bəyan etdi. Sovet imperiyasının varlığını qorumaq cəhdləri uğursuz oldu. Xalqımızın mübarizə əzmi və iradəsi sınımadı. **1991-ci ilin fevralından** dövlətimiz Azərbaycan Respublikası adlanmağa başladı. Üçrəngli, ay-ulduzlu bayraq yenidən dövlət bayrağımız oldu. Ölkəmizin səmasında dalğalandı.

*Azərbaycan
Xalq Cümhu-
riyyəti necə
yaranmışdı?*

1991-ci il avqustun 30-da xalqın tələbi ilə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etmək barədə “Bəyannamə” qəbul olundu. Bəyannamə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa olunduğunu elan edirdi. Buradan aydın olurdu ki, Azərbaycanda yaşayan türklər və onlarla birlikdə bütün başqa xalqların nümayəndələri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarıdır; bərpa olunan müstəqil Azərbaycan dövləti onların azad yaşamasına çalışacaqdır. Bəyannamədə bildirilirdi ki, Azərbaycan

Respublikasının dövlət sərhədlərinin toxunulmazlığını qorumaq bu dövlətin müqəddəs borcudur.

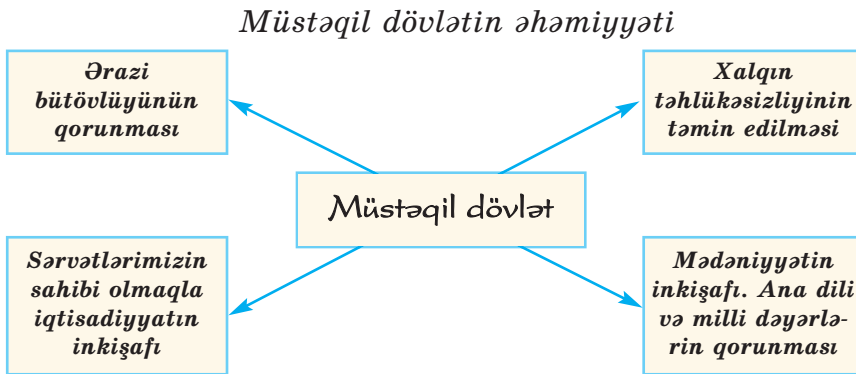
Bəyannamədə, həmçinin bildirilirdi ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası dünyanın bütün müstəqil dövlətləri ilə əlaqələr yaratmağa hazırdır. Rusiya isə Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət olmasına mane olmaq istəyirdi. Buna görə də Dağlıq Qarabağda vəziyyət daha da gərginləşdirildi. Vaxtilə ermənilərin torpaqlarımıza köçürülməsində məqsəd də elə bu idi. Rusiyanın köməyi ilə Azərbaycanın Yuxarı Qarabağ və Goranboy ərazisinin bir hissəsini birləşdirən qondarma “Dağlıq Qarabağ Respublikası” yaradıldı. Beləliklə, müstəqil Azərbaycan torpağında ikinci bir oyuncaq erməni “dövləti” yaradılmış oldu. Bu cür hiylələr Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda mübarizəsinin qarşısını ala bilmədi. **1991-ci il oktyabrın 18-də** Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi elan edildi. Amma hələ SSRİ dövləti qalırdı. Nə qədər ki, SSRİ dağılmamışdı, Azərbaycan tam müstəqil ola bilməzdi.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin bayrağı

1991-ci ilin dekabrında SSRİ dağıldı. 1991-ci il dekabrın 29-da Azərbaycan Respublikasında ümumxalq səsverməsi keçirildi. Səs verənlərin böyük əksəriyyəti Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə tərəfdar çıxdı.

Bu müstəqillik xalqımızın sovet işğalına qarşı 70 illik mübarizəsinin yekunu oldu. Xalqımız öz müstəqilliyini və azadlığını bərpa etdi.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Müstəqil dövlət nə deməkdir? Onun əhəmiyyəti haqqında fikirlərinizi bildirin.
2. Müstəqilliyimizi qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün hansı təklifləri edərdiniz?
3. Müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsini sübut edən bir neçə misal göstərin. Bunun üçün əlavə məlumatlardan istifadə edin.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan neçə il sonra dövlət müstəqilliyimiz bərpa edildi?
5. Dağlıq Qarabağda vəziyyətin gərginləşməsinin səbəbi nə idi?

Xocalı soyqırımı

Dünya tarixində bir çox faciələr baş vermiş, kədərli hadisələr yaşanmışdır. Bu faciələr, kədərli hadisələr içərisində Xocalı faciəsi daha böyük və kədərlidir. Xocalı hadisəsini yalnız faciə adlandırmaq doğru olmazdı, çünki faciə insanların iradəsindən asılı olmayaraq baş verən hadisələrdir. Bəs, əslində, Xocalı hadisəsi nədir? 1992-ci il fevralın 26-da nə baş vermişdi?

Xocalı hadisəsi təkcə Azərbaycana, onun xalqına deyil, bəşəriyyətə qarşı törədilmiş ən ağır, misli görünməmiş cinayətdir, çünki Xocalıda yalnız insanlar qətlə yetirilmədilər, insanlıq qətl edildi. Tarixdə olmamış yalançı “soyqırımı”nı dünyaya təbliğ edən ermənilər Azərbaycan xalqına qarşı əsl soyqırımı törətdilər. **1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə** qətlə başlandı. Müasir silahlarla təchiz edilmiş 366-cı rus alayının köməyi ilə Xocalıya hücum edən ermənilər “yazıq” və “miskin” maskalarını ataraq

Çingiz Mustafayev müharibə bölgəsində

əsl simalarını göstərdilər. Bu simanın adı bütün vəhşiliyin, qəddarlığın fəvqündə duran “ermənilik”dir. Hələ dünyaya gəlməyən körpəni belə qətl edən “ermənilik”.

Xocalı Dağlıq Qarabağın ən mühüm şəhərlərindən biri idi. Onun böyük hərbi əhəmiyyəti var idi. Qarabağda yeganə hava limanı burada yerləşirdi. Xocalı həm də xalqımızın ən qədim yaşayış məskənlərindən və mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi.

Xocalı şəhərinin Azərbaycan üçün əhəmiyyəti nə idi?

Xocalı soyqırımı zamanı erməni cəlladlarının bu qanlı cinayətlərinin üstünü açmaq, onu dünyaya çatdırmaq üçün xalqımızın qəhrəman oğlu **Çingiz Mustafayev** misilsiz hünər göstərdi. Ölmündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülməli Çingiz Mustafayev o zaman Azərbaycan televiziyasının müxbiri idi. Hadisə yerinə ilk gedənlərdən biri olan Çingiz deyirdi ki, fevralın 28-də hərbi vertolyotla faciə yerinə gəldik. Hələ havada ikən meyitlərlə dolu böyük bir meydan gördük. Yerə enəndən sonra bizimlə gələn polis işçiləri meyitləri vertolyota yığmalı idilər. Polis işçilərindən ikisi bu qədər adamın öldürüldüyünü və meyitlərin eybəcər hala salındığını görəndə dəhşətdən huşunu itirdi. Körpələr, uşaqlar, qadın və qocalar qəddarcasına qətlə yetirilmişdilər. Çoxlarını ailəliklə — hamısını birdən öldürmüşdülər.

Çingiz Mustafayevin kamerası işgəncə ilə qətlə yetirilmiş uşaqları və böyükləri çəkmişdi. Tezliklə xarici jurnalistlər də baş vermiş qırğın yerinə getmiş və erməni vəhşiliyini öz gözləri ilə görmüşdülər. Onlardan biri — fransız jurnalist demişdi ki, mən müharibələr, faşistlərin qəddarlıqları haqqında çox şey eşitmişəm. Lakin körpələri, uşaqları və dinc əhalini amsızlıqla qətl edən ermənilər onları ötüb keçmiş, arxada qoymuşlar.

Fransız jurnalistini həyəcanlandıran səbəb nə idi?

Həmin gün **613 nəfər azərbaycanlı** qətlə yetirildi. Onlar yalnız azərbaycanlı olduqları üçün erməni faşistləri tərəfindən qətlə yetirildilər. 1275 nəfər Xocalı sakini girov götürüldü. Bu cinayət, əslində, yalnız erməni cəlladlarının adına yazıla bilməz. Cinayəti

Əlif Hacıyev

Tofiq Hüseynov

görmək istəməyən, insan haqlarını şüar etmiş böyük dövlətlər də bu vəhşiliyə şərikdirlər. Çünki insanlıq aləmində ədalət məhkəməsi ilə yanaşı, vicdan məhkəməsi də vardır. Nə qədər ki, böyük dövlətlər bu cinayətə göz yumacaq, bu onların vicdanına yazılacaq. Gözlərin kor olması insanın duyğularını, mənəviyyatını öldürür. Vicdanın kor olması isə insanı mənəvi cəhətdən şikəst edir, insanlıq duyğularını öldürür. Xocalıda dinc əhaliyə qarşı qəddarlıq hadisəsinin təşkilatçıları və iştirakçıları olan — Ermənistan rəhbərliyi də baş verənləri etiraf etmişdir. Bu amansız etiraf qarşısında dünya birliyinin susması təəccüb və təəssüf doğurur.

Xocalı hadisəsi tariximizə yalnız faciə və soyqırımını olaraq yazılmamışdır. Xocalı həm də qəhrəmanlıq salnaməsidir. Xocalının azsaylı müdafiəçiləri düşmənin təpədən-dırnağa qədər silahlanmış qoşununa qəhrəmancasına müqavimət göstərmişdir. Xocalı hava limanını müdafiə edən dəstənin komandiri **Əlif Hacıyev** və Milli Ordunun komandiri **Tofiq Hüseynov** Xocalı uğrunda döyüşlərdə şəhid olmuşlar. Onlar Azərbaycanın Milli qəhrəmanlarıdır.

Xocalı faciəsinə əsl tarixi və hüquqi qiyməti, ilk dəfə olaraq ulu öndər Heydər Əliyev vermişdir. 1997-ci il 25 fevral tarixli Sərəncamı ilə Xocalı faciəsinin bəşər tarixində qara ləkə kimi qalacağını bildiren və ona bütün insanlığa qarşı cinayət kimi qiymət verən Prezident Heydər Əliyev hər il 26 fevral, saat 17⁰⁰-1 sükut dəqiqəsi elan etmişdir.

Xocalı abidəsi

Xocalı şəhərinin adı bundan sonra Azərbaycan xalqının yaddaşında və dünya tarixində kədər, matəm rəmzi olaraq qalacaqdır. Tarixdə “Şəhid şəhər” kimi anılacaqdır.

Bakının mərkəzində — Xocalı prospektində Xocalı şəhidlərinin xatirəsinə abidə ucaldılmışdır. Bu abidə xalqımızın müqəddəs and yerlərindən biri hesab olunur. Biz qəddarcasına öldürülmüş, işgəncələr verilmiş həmvətənlərimizin xatirəsi önündə baş əyirik. Erməni quldurlarının xalqımıza qarşı törətdiyi Xocalı faciəsini unutmayaçağıq! Tarix bu vəhşiliyi bağışlamayacaq.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Nə üçün Xocalının işğalının qarşısını almaq mümkün olmadı?
2. 1918-ci il Mart və Xocalı soyqırımını müqayisə edin.
3. “Xocalıdan olan bir uşağın dünyaya məktubu” mövzusunda esse yazın.
4. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Çingiz Mustafayevin gördüyü işin əhəmiyyətini izah edin.
5. Fransız jurnalistinin sözlərini izah edin.
6. Xocalı soyqırımının tanınılması üçün dövlətimiz hansı tədbirlər həyata keçirir?

Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları

I. “7 əsgərdən biri...”

Bu hadisə **1992-ci ilin martında** baş vermişdir. Azərbaycan döyüşçülərinin kiçik bir dəstəsi Qarabağda böyük əhəmiyyəti olan bir yüksəkliyi ələ keçirmək əmrini almışdı. Tapşırıq yerinə yetirildi və yüksəklik ələ keçirildi. Döyüşdə komandir və bir neçə əsgərimiz həlak oldu. Sağ qalan 7 əsgərimiz Azərbaycan bayrağını yüksəkliyə sancdı. Qəhrəman döyüşçülərimiz qədim alban kilsəsində mövqe tutdular.

Əlavə qüvvə toplayan düşmən aramsız hücumlarla yüksəkliyi geri qaytarmaq istəyirdi. Ermənilər iki gün yüksəkliyi ələ keçirməyə cəhd etdilər, lakin onların bu cəhdləri uğursuzluqla nəticələndi. Düşmən hər dəfə itki verərək geri çəkilmək məcburiyyətində qaldı.

*Ermənilər
azərbaycanlı
əsiri məbədə
hansı məqsədlə
göndərdilər?*

Kilsədə böyük bir hərbi dəstənin yerləşdiyini güman edən ermənilər əsir aldıkları dinc sakinlərdən birini alban məbədinə göndərməyi qərara aldılar. Məbədə göndərmək üçün seçdikləri əsirə tapşırıdılar: “Azərbaycan döyüşçülərinə de ki, əgər təslim olmasalar, bütün əsirləri güllələyəcəyik”.

Azərbaycanlı əsir yavaş-yavaş yüksəkliyə qalxdı. Kilsədən tüstü çıxırdı. Nəfəsini dərib soyuq divara söykəndi. Gecə yağan yağışdan ıslanmış üçrəngli bayraq ağır-ağır yellənirdi. O bu mənzərədən kövrəldi. Bayrağa baxıb ağladı. Kilsəyə çatıb ana dilində: “Orda kim var, mən Xocalıdan əsir düşənlərdənəm, mənə sizin yanınıza göndəriblər”, – dedi. İçəridə kimsə öskürdü və güclə eşidilən bir səslə onu içəri çağırdı. Əlini divara sürtə-sürtə səs gələn tərəfə getdi. Bacadan düşən işığın altında bir avtomat, bir əl pulemyotu, çoxlu boş patron gördü. Burada yalnız birçə əsgər var idi. O, yerdə uzanmışdı.

Əsir yaxınlaşıb əsgərdən yaralı olub-olmadığını soruşdu. Əsgər zəif səslə yaralı olmadığını deyib su istədi. Əsir ondan öyrəndi ki, sən demə, 7 igid döyüşçümüzün altısı beş gün əvvəlki şiddətli hücumda həlak olub və məbədədə təkə o qalıbmış. 5 gün

LAYIHƏ

düşmənin hücumlarının qarşısını o, təkbaşına almışdı. Məbədi atəşə tutan, dalbadal hücumə keçən ermənilərin heç ağına da gəlmirdi ki, onlar bu müddət ərzində çox sayda əsgərləri olan hərbi dəstə ilə deyil, 21 yaşlı azərbaycanlı bir gəncə döyüşürlər.

Əsir ermənilərin dediklərini əsgərə söyləyib özündən başqa 22 nəfər azərbaycanlının onların əlində olduğunu bildirdi. Sonra geri çəkilməyə imkanı olduğu halda əsgərin bunu nə üçün etmədiyini soruşdu. Əsgər dedi:

– Komandirə söz vermişəm, bayrağı və postu qoyub gedə bilmərəm. Düşünürdüm ki, axıradək vuruşacağam. Son gülləmi özümə saxlayacağam.

Əsir əsgərdən xahiş etdi ki, onu vursun, öləcəksə, heç olmasa, qoy özümüzünkülərin gülləsindən ölsün. Əsgər başa düşdü ki, əsir bu sözləri ilə ona təslim olmamağı, sona qədər döyüşməyi təklif edir. Bir anlığa xəyala daldı. Sonra kədərli səslə bildirdi:

– Mənə görə 23 nəfər əsirin güllələnməsinə razı ola bilmərəm.

O bunu deyib havaya güllə atdı, ayağa qalxaraq Azərbaycan bayrağını kilsənin üstündən çıxardı. Bayrağı sinəsinə sıxıb ermənilərin gizləndiyi qayalıqlara sarı getdi. Düşmənin səngərlədiyi qaya-lığa çatıb dayandı. Ermənilər qorxularından qayaların arxasından çıxmaq istəmirdilər. Sonra bir neçəsi ona yaxınlaşaraq üst-başını axtardı. Onlar bu gəncin 5 gün təkbaşına müqavimət göstərməsinə heç cür inana bilmirdilər. Tam əmin olmaq üçün kilsəni aramsız avtomat atəsinə tutdular, lakin cavab atəşi eşidilmədi. Kilsədə heç kimin olmadığını görəndə pərt olub daha da qəzəbləndilər.

Əsgər üçrəngli bayrağımızı sinəsinə sıxaraq erməni yaraqlılarının qarşısında qürurla dayanmışdı. Bu gənc qəhrəman Azərbaycan əsgəri **Natiq Səlim oğlu Qasimov** idi.

Natiq Qasimov

*Natiq Qasimov
qərarını nə
üçün dəyişdi?*

II. “Onu ön cəbhədə axtarın!”

Mübariz İbrahimov

Ağakərim dayı gecəni çox pis yatmışdı. Oğlu Mübariz sarıdan narahat idi. Mübariz düşmənlə üzbəüz mövqedə, ön cəbhədə xidmət edirdi. Hərbi xidmətə də könüllü getmişdi. Artıq gizir rütbəsindəydi. Özü də kəşfiyyatçı idi. Dəfələrlə düşmənin arxasına keçib dəqiq məlumatlarla sağ-salamat geri dönmüşdü. Düşmənin yerləşdiyi ərazini yaxşıca öyrənmişdi. Hansı səmtdən düşmən tərəfə keçib kəşfiyyat aparmağı, hansı yamacın, qayanın arxasında səngərlənib mövqe tutmağı özü üçün tam dəqiqləşdirmişdi. Bu gecə, 19 iyun gecəsi onun gecəsi olmalıydı. Düşməndən şəhidlərin, yurdunu itirənlərin intiqamını alacaqdı. Hökmən alacaqdı!

Ağakərim dayı sübh təzdən telefon zənginə yuxudan oyandı. Nigarançılıq içində telefonun dəstəyini qaldırdı:

— Eşidirəm!

Telefondan amiranə bir səs eşidildi:

— Salam, ağsaqqal!

— Salam. Buyurun, sizi eşidirəm.

— Sizi narahat edən hərbi hissə komandiridir. Oğlunuz bu gecə hərbi hissədən silahını götürüb və səngəri tərk eləyib. Bəlkə, evə gəlib?

Ağakərim dayı nə üçün komandirə Mübarizi ön cəbhədə axtarmağı tövsiyə etdi?

Ağakərim dayı bir an duruxdu. Sonra çox sakit halda dedi:

— Komandir, mən oğlumu yaxşı tanıyıram. O, heç vaxt fərarilik etmər. Onu buralarda yox, ön cəbhədə axtarın.

Bundan sonra telefon əlaqəsi kəsildi.

2010-cu il 19 iyun gecəsi Mübariz qəflətən ayağa qalxdı. Elə bil səngərə sığışmırdı. Daha dözə bilmirdi. Dəfələrlə televiziya da göstərilən bir səhnəni heç unuda bilmirdi. Jurnalist Çingiz Mustafayevin qucağında şaxtadan quruyub qaxaca dönmüş o Xocalı körpəsini. O qızcığazı görən gündən intiqam hissi ilə yanırdı. Düşmən bu balaca qızın həyatını məhv etmişdi. Yaşasaydı, indi böyük bir qız olardı, universitetlərin birində oxuyardı. Mübariz beləcə düşünə-düşünə gecənin yarısı, ətraf səssizliyə qərqləndə silahını götürüb səngərdən çıxmışdı. O, bir ildən artıq idi ki, niyyətini kimsəyə söyləmədən bu gecə üçün hazırlamışdı. Silahdan dəqiq nişan almağı, bıçaq atmağı, əlbəyaxa vuruşmağı... Bir sözlə, hər şeyi mənimsəmişdi. Hər gün idmanla məşğul olmuşdu. Ona görə də fiziki hazırlığı çox yüksək idi. Yoxsa, düşmən üstünə getməyin nə mənası vardı?

*Mübariz bu
gecəyə necə
hazırlamışdı?*

Mübariz artıq təmas xəttini keçmişdi. Hər iki tərəfdə sakitlik idi. Əli avtomatının tətiiyəndəydi, hər an atəş açmağa hazır idi. Düşmənlə harada qarşılaşacağını da yaxşı bilirdi. Hələ bir az da qabağa getmək lazımdı. Amma bu elə də asan deyildi. Ətrafında ağac deyilən bir şey yox idi ki, gizlənə bilsin. Xırda təpəciklərin, qaya parçalarının, susuzluqdan boy atmamış böyürtkən kollarının, sirkan topalarının arxasına sinəsinə irəliləyirdi. Yorulmamışdı, amma tər içindəydi. Murov dağından əsən sərin meh açıq yaxasından istilənmiş bədənini hopurdu.

Bir an ayaq saxlayıb geriye, qoyub gəldiyi səngərlərinə tərəf baxdı. Fikirləşdi ki, görən duyub düşüb onu axtarmırlar ki? Onun haqqında pis fikrə düşməzlər ki? “Qoy nə düşünürlər, düşünsünlər, sabah açılarda əsl həqiqəti eşidib biləcəklər”.

Yenidən düşmən səngərinə doğru irəlilədi. Bir az da getdi və nəhayət, düşmən əsgərini gördü. Düşmən əsgəri də onu görmüşdü. Mübariz bir atəşlə düşməni yerə sərdi. Düşmən əsgərləri qəfil atəş səsinə səngərlərdən çıxıb ora-bura qaçmağa, hara gəldi atəş açmağa başladılar. Mübariz gecənin alatoranlığında onları

çox yaxşı görürdü. Artıq dayanmaq olmazdı, intiqam vaxtıydı. Mübariz avtomatını sinəsinə sıxıb dayanmadan atəş açdı. Düşmən böyük itki vermişdi.

Mübariz yerindən qalxıb geriyə, doğma səngərlərinə doğru getdi. Tələsirdi, bir azdan səhər açılacaqdı. Neçə saat idi vuruşurdu. Atəş açmaqdan avtomat qızıb ovcunu bişirmişdi. Amma indi göynəyən ovcunun hayında deyildi, tək canıyla düşməyə böyük itki vermişdi. Gör Azərbaycan ordusu hücumə keçsəydi, nələr olardı.

O gecə Mübariz də şəhid oldu. 19 iyun gecəsinin səhəri Mübariz İbrahimovun adı ilə açıldı. Hamı Azərbaycanın Mübarizindən, onun qeyri-adi şücaətindən danışdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Mübariz İbrahimova ölümündən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı adı verildi. Doğulduğu Biləsuvar şəhərində adına küçə verildi, məktəb açıldı.

Düşmən uzun müddət Mübariz İbrahimovun cəsədini Azərbaycana qaytarmaq istəmirdi. Ölkə başçısının ısrarlı tələblərindən sonra Mübariz İbrahimovun cəsədi ermənilərdən alınaraq Bakıya gətirildi və Fəxri Xiyabanda dəfn olundu.

*(Mübariz İbrahimov haqqında mətn yazıçı-publisist
Mustafa Çəmənlinin "Mübariz" sənədli povesti
əsasında hazırlanmışdır.)*

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Nə üçün Natiq Qasımov geri çəkilməmişdi?
2. Düşmən yüksəkliyi ələ keçirmək üçün hansı vasitədən istifadə etdi?
3. Natiq Qasımov və Mübariz İbrahimovun qəhrəmanlıqlarını müqayisə edin. Oxşar və fərqli cəhətləri bildirin.
4. Mətdndə verilən hadisələr arasında neçə il zaman fərqi var?
5. Daha hansı qəhrəmanlarımızı tanıyırsınız? Onlar haqqında nə bilirsiniz?
6. Azərbaycanın Milli qəhrəmanları haqqında təqdimat hazırlayın.

Müstəqil Azərbaycanın qurucusu

Azərbaycanın dahi oğlu Heydər Əliyev həyat və fəaliyyətini müstəqil Azərbaycanın yaradılmasına və inkişafına həsr etmişdir. O, hələ sovet Azərbaycanının rəhbəri olduğu vaxtda da vətənimizin iqtisadiyyatının dirçəlməsinə çalışmışdı. Əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşmasına, elm və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsinə böyük diqqət ayırmışdı. Vətənimizdə yeni fabrik və zavodlar açılırdı. Tikinti və abadlıq işləri aparılırdı. Beləliklə də, yeni iş yerlərinin açılması təmin edilirdi.

Heydər Əliyev hadisələri düzgün qiymətləndirən böyük dövlət xadimi idi. Tarixi hadisələrin axarını əvvəlcədən müəyyən edə bilirdi. Ona görə də məhz ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq o, gələcək müstəqil Azərbaycanın təməlini qoyurdu.

Heydər Əliyev hələ o illərdən vətənimizin gələcəyini düşünərək milli siyasət yeridirdi. Azərbaycan dilinin, milli adət-ənənələrin qorunması, milli kadrların hazırlanması hər zaman onun diqqət mərkəzində idi. Heydər Əliyev bizim gənclərin xaricdə, Sovet İttifaqının ən böyük təhsil ocaqlarında təhsil almasını təmin edirdi.

Heydər Əliyevi narahat edən məsələlərdən biri azərbaycanlı hərbi kadrların çox az olması idi, çünki hələ çar Rusiyası dövründə azərbaycanlıların döyüş bacarığının məhv edilməsi üçün gənclər hərbi xidmətə cəlb edilmir, onlara mübarizə əzmini unutturmağa çalışırdılar. Bu siyasət sovet hökuməti dövründə də davam edirdi. O bunu dərk edirdi və gələcək faciələri duyaraq məqsədli tədbirlər görürdü. Heydər Əliyevin səyi nəticəsində bu müstəmləkəçi siyasətə zərbə vuruldu. O çox çətin maneələri dəf edərək general Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin açılmasına nail oldu. Eyni zamanda azərbaycanlı gənclərin Sovet İttifaqının digər hərbi məktəblərində oxuması üçün tədbirlər gördü.

Azərbaycanlı gənclərin xaricdə təhsil almaq üçün göndərmələri nə məqsəd daşıyırdı?

Heydər Əliyev nə üçün azərbaycanlı gənclərin hərbi məktəblərdə oxumasında maraqlı idi?

Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Heydər Əliyev hərbi məktəbin gənc kursantları ilə görüşərkən

Tarixçi alim Yaqub Mahmudlu öz xatirələrində yazır: “Yaxşı yadımdadır. 70-ci illərin sonu idi. Ali məktəblərə tələbə qəbulu ilə əlaqədar olaraq Mərkəzi Komitədə keçirilən ənənəvi müşavirəyə mən də dəvət olunmuşdum. Heydər Əliyev təhsil nazirini və bir-iki ali məktəb rektorunu dinlədikdən sonra Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini çıxışa dəvət etdi. Və ona dərhal sual verdi: — Tələbələr içərisində azərbaycanlılar nə qədərdir? Aldığı cavabdan, yəni azərbaycanlıların hərbi təhsilə zəif cəlb olunmasından çox narazı qalan Heydər Əliyev həmin rəisi çox kəskin məzəmmət etdi və ona konkret tapşırıqlar verdi. Sonrakı il müşavirədə mən yenə iştirak etməli oldum. Heydər Əliyev Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini yenə çıxışa dəvət etdi. Heydər Əliyev əvvəlki kimi bu mühüm işin gedişi ilə, xüsusilə azərbaycanlıların faizi ilə maraqlandı. Müəyyən irəliləyiş olmasına baxmayaraq, yenə narazı qaldığını bildirdi. Böyük siyasətçinin dedikləri bugünkü kimi yadımdadır: “Yerli əhəlinin nümayəndələrini təyyarəçilik məktəblərinə

LAYIHƏ

göndərmək lazımdır. Təyyarəçilər hazırlamaq lazımdır. Bu günlərdə kosmonavtlar dəstəsinin tərkibi ilə maraqlandım. Dəstəyə bir nəfər də olsun azərbaycanlının cəlb olunmamasından narazılığımı bildirdim. Mənə məlumat verdilər ki, kosmonavtlar dəstəsinə ancaq təyyarəçilik məktəbini bitirənləri götürürlər. Bu məsələ ilə də maraqlandım. Aydın oldu ki, SSRİ-nin təyyarəçilik məktəblərində Azərbaycanın yerli əhalisinin bir nəfər də olsun nümayəndəsi təhsil almır. Bəs siz hara baxırsınız?!”

İllər keçdi... Azərbaycanın tarixində ağırlı-acılı çox hadisələr baş verdi. 20 Yanvar faciəsi, Xocalı soyqırımı törədildi, vətən torpaqlarımızın 20 faizi işğal olundu, Azərbaycanın iqtisadiyyatı dağıldı, elm və mədəniyyətimiz durğunluğa məruz qaldı.

1993-cü ilin iyun ayı idi. Azərbaycan tarixinin ən çətin dövrlərindən birini yaşayırdı. Torpaqlarımız işğal edilmişdi. Ölkə vətəndaş müharibəsi təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Müxtəlif siyasi və hərbi qruplaşmalar arasında gedən daxili mübarizə respublikanı süquta doğru aparırdı. Bu zaman tarix səhnəsinə yenidən Heydər Əliyev dühası çıxdı. Heydər Əliyev ikinci dəfə Azərbaycanda hakimiyyətə qayıtdı. Beləliklə, 1993-cü ilin 15 iyunu tariximizə **Qurtuluş Günü** kimi daxil oldu. Onun böyük dövlətçilik təcrübəsi xalqı yeni faciələrdən qorudu. Bundan sonra yeni Azərbaycanın qurulmasına başlandı.

Ulu Öndərin müdrik daxili və xarici siyasəti ölkəmizi böyük dövlətlərin strateji tərəfdaşına çevirdi. Bütün dövrlərin ən böyük iqtisadi layihələrindən biri olan **“Əsrin müqaviləsi”** bunun sübutudur. 1994-cü ilin sentyabrında

Nə üçün bu saziş “Əsrin müqaviləsi” adlandırılır?

Azərbaycan Respublikası ilə dünyanın ən nüfuzlu ölkələrini təmsil edən neft şirkətləri arasında saziş imzalandı. “Neft strategiyası”nın əsası qoyuldu. Bu, adi iqtisadi saziş deyildi. Bu, iqtisadi inkişafımızın təməli, müstəqilliyimizin təminatı idi.

Heydər Əliyev qardaş türk-islam dövlətləri ilə əlaqələri möhkəmləndirdi. Dünyanın bütün ölkələri ilə əməkdaşlıq münasibətləri yaradıldı. Tarixi qonşularımız olan Rusiya və İranla əlaqələr

“Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması

sahmana salındı. Gürcüstanla mehriban qonşuluq münasibətləri möhkəmləndirildi. Ulu Öndərin diplomatik fəaliyyəti nəticəsində dünya birliyi Dağlıq Qarabağın əzəli Azərbaycan torpağı olmasını və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıdı.

Daxili və xarici siyasət sahəsində əldə edilən uğurlar dünya azərbaycanlılarının milli hüquqlarının qorunmasına şərait yaratdı. Ulu Öndər dünya azərbaycanlılarının milli birlik rəmzi idi. Məhz onun təşəbbüsü ilə 2001-ci ilin noyabrında **Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayı** keçirildi. Bu, milli birlik tariximizin yeni mərhələsinin başlanğıcı oldu. Dünya azərbaycanlıları ilk dəfə bir araya gətirildi. Qüdrətli Azərbaycana gedən yolun bütün azərbaycanlıların milli birliyindən keçdiyi sübut olundu.

Dahi şəxsiyyət uca bir dağa bənzəyir. Ondan uzaqlaşdıqca onun əzəməti və qüdrəti daha aydın görsənir. Ulu öndər Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti də belədir. Hər gün, hər ötən illər onun qüdrətinin nə qədər böyük olduğunu sübut edir. Təsədüfi deyildir ki, Heydər Əliyev “bütün dövrlərin böyük siyasi xadimi” kimi dəyərləndirilmişdir.

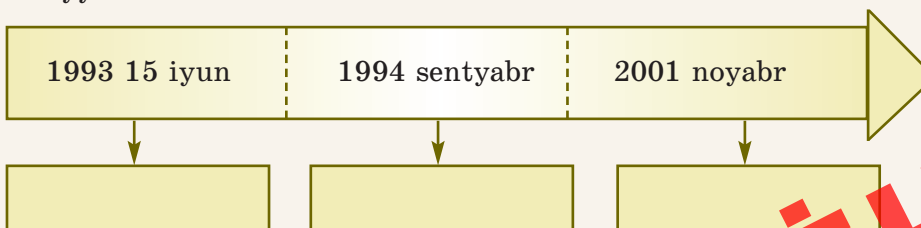
LAYIHƏ

Ulu Öndərin gəncliyində bir arzusu olmuşdu. Onun arzusu memar olmaq idi, lakin o, peşəkar memar ola bilmədi. Siyasi memar oldu. Onun “şah əsəri” isə müstəqil Azərbaycan oldu. Qüdrətli Azərbaycan. Gücümüzün, qüdrətimizin mənbəyi olan müstəqil Azərbaycan dövləti yaşadı və möhkəmləndi. Ulu rəhbər Ata Yurdumuzu, doğma xalqımızı canından artıq sevirdi. O, həmişə deyirdi: **“Mən həmişə fəxr etmişəm, indi də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!”** Doğma xalqını işıqlı gələcəyə qovuşdurmaq üçün gecəsini gündüzünə qatan, daim hiyləgər düşmənlərlə çarpışan dahi rəhbər Vətən yolunda, xalq yolunda bütün gücünü əsirgəmədi.

2003-cü ilin prezident seçkilərində **İlham Əliyev** qalib gəldi. Həmin ilin 12 dekabrında Ulu rəhbər əbədiyyətə qovuşdu. Dünyanın hər yerinə səpələnmiş çoxmilyonlu Azərbaycan xalqına çox ağır bir itki üz verdi. Bu gün Heydər Əliyevin Bakı şəhərində Fəxri xiyabandakı məzarı xalqımızın və ölkəmizə gələn bütün qonaqların müqəddəs ziyarətgahına çevrilmişdir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Qurtuluş Pününə qədər Azərbaycanımızın vəziyyətinin nə dərəcədə çətin olduğunu misallarla göstərin.
2. Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyə qayıtdıqdan sonra hansı tədbirləri həyata keçirdi?
3. Sizcə, Azərbaycanın daxilindəki vəziyyətlə onun dünyadakı vəziyyəti arasında nə əlaqə vardır?
4. “Fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!” mövzusunda esse yazın.
5. Zaman oxunda verilmiş tarixlərə aid mühüm hadisələri müəyyən edin.

Ulu öndərin yolu ilə

*Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyev*

barizə aparmağı bacarmalıdır. Bu çətin vəzifələrin öhdəsindən ancaq İlham Əliyev gələ bilirdi. O, Vətənimizin müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında və yeni Azərbaycanın qurulmasında fəal iştirak etmişdir. İlham Əliyev ölkəmizin daxilində həyata keçirilən quruculuq işlərinə böyük əmək sərf etmişdi. Heydər Əliyev xarici siyasətlə, xüsusən neft ixracı ilə bağlı ən mürəkkəb, ən çətin vəzifələri həmişə ona tapşıırırdı. İlham Əliyev bütün bu tapşırıqların öhdəsindən həmişə layiqincə gəlmiş və müstəqil Azərbaycanın neft siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynamışdır.

*Sizcə, İlham
Əliyevin uğurlu
dövlət xadimi
olmasının sə-
bəbi nədir?*

rici siyasətlə, xüsusən neft ixracı ilə bağlı ən mürəkkəb, ən çətin vəzifələri həmişə ona tapşıırırdı. İlham Əliyev bütün bu tapşırıqların öhdəsindən həmişə layiqincə gəlmiş və müstəqil Azərbaycanın neft siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynamışdır.

İlham Əliyev hələ Milli Məclisin deputatı olarkən Avropa Şurasının Parlament Assambleyasında erməni işğalçıların cəsarətli və qətiyyətli çıxışları ilə ifşa etmişdi. O, Avropa Şurasında böyük hörmət qazanmış, onun rəhbərlərindən biri səviyyəsinə ucalmışdı.

Hər bir ölkənin inkişafı onun təhsili ilə bağlıdır. Gələcək uğurların təməli təhsil siyasətindən asılıdır. Ona görə də İlham Əliyev təhsil sahəsinə xüsusi diqqət və qayğı göstərir. Təhsil sahəsində islahatlar keçirilir. Bu istiqamətdə müxtəlif proqram və sənədlər qəbul edilir. Ölkəmizin müstəqilliyinin qorunması və torpaqlarımızın azad edilməsi ölkə Prezidentinin fəaliyyətinin əsas istiqamətini təşkil edir. Bu məqsədlə Azərbaycan Ordusunun daha da güclənməsinə diqqət göstərilir. Ordunun müasir silahlarla təchiz edilməsi təmin edilir. İlham Əliyev həm də Azərbaycan Ordusunun Ali Baş Komandanıdır.

Artıq Azərbaycan dünyanın sürətlə inkişaf edən ölkələrindən biridir. Xalqımız öz Prezidentinin hər bir addımını böyük razılıqla qarşılayır. Çünki o, daim xalqın içərisində olur, onun ehtiyaclarını öyrənir, dərdinə çarə tapır — əməkhaqqını artırır; yeni iş yerləri açır. Xalqının həyatına dərinədən bələd olan Prezident İlham Əliyev bütün Azərbaycanı inkişaf etdirmək, Ata Yurdumuzun hər bir guşəsini abad, firavan görmək istəyir. O, prezident seçkilərindən əvvəl xalqa söz vermişdi ki, **mən Azərbaycanın hər bir vətəndaşının prezidenti olacağam!** Prezident atdığı hər bir addımda sözünə sadıq olduğunu sübut edir. Azərbaycanın hər bir bölgəsini, şəhərini, qəsəbəsini, kəndini, xalqın hər bir övladını, ölkənin bütün vətəndaşlarını eyni məhəbbətlə sevir. İlham Əliyev müasir dünyanın böyük dövlət xadimidir. Onun bütün dünyada böyük hörməti və nüfuzu var.

Xalq onu sevir və dəstəkləyir. Çünki İlham Əliyev ulu rəhbərimiz Heydər Əliyevin layiqli davamçısıdır. O, Heydər Əliyev yolu ilə gedir və xalqı da öz arxasınca aparır!

*İlham Əliyev
xalqa verdiyi
sözü hansı
əməlləri ilə
yerinə yetirir?*

Heydər Əliyev irsinin daha bir davamçısı Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevadır. Müasir Azərbaycanın quruculuq işlərində və inkişafında fəal iştirak edənlərdən biri də məhz Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi **Heydər Əliyev Fondudur**. Yardıma ehtiyacı olan hər bir insana qayğı və diqqət Heydər Əliyev Fondunun əsas qayğılarından biridir.

Azərbaycan Ordusu

Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri Mehriban Əliyeva Azərbaycanın firavan gələcəyi, Azərbaycan xalqının bu günü və xoşbəxt sabahı naminə fəaliyyət göstərir. İstedadlı gənclərin üzə çıxarılması, inkişafı, onların dünyaya tanıtılması məsələləri, sərgilərin, konsertlərin təşkili Heydər Əliyev Fondunun əsas məqsədlərindəndir.

*Heydər Əliyev
Fondunun
fəaliyyəti
haqqında
nə bilərsiniz?*

2011-ci ildə Azərbaycan Avropanın nüfuzlu musiqi yarışması olan **“Avroviziya”** mahnı müsabiqəsində qalib gəlmişdir. Bu qələbə Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi ilə Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi layihələrin, gənclər arasında aparılan obyektiv seçimlərin nəticəsində qazanılmışdır.

2015-ci ildə keçirilən **BAKİ–Avropa oyunları** da Azərbaycanda idmana və gənclərə qayğının ən gözəl nümunəsi idi.

Ulu öndərimizin xeyirxah əməllərini, azərbaycançılıq ideyalarını əsas götürərək Mehriban Əliyeva ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında, Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanıtılmasında, milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasında və digər tələyüklü məsələlərin həllində Prezident İlham Əliyevin ən yaxın silahdaşdır.

“Avropa oyunları 2015”in təntənəli açılışı

Prezident İlham Əliyevlə çiyin-çiyinə Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyi naminə birgə addımlayan ölkənin birinci xanımı Mehriban Əliyeva durmadan, yorulmadan xeyirxah əməllərinə davam edir.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Xalq nə üçün İlham Əliyevə böyük ümid bəsləyir?
2. İlham Əliyevin xalqın ümidlərini doğrultmasını misallarla əsaslandırın.
3. Cədvəli dəftərinizə çəkin və tamamlayın.

Son illərdə ölkəmizdə əldə edilmiş uğurlar

<i>İqtisadiyyat</i>	<i>Mədəniyyət</i>	<i>Xarici siyasət</i>

4. “Qərbi fəth edən Şərq qadını” mövzusunda esse yazın.
5. Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti haqqında nə bilərsiniz? Mövzunu mətnin və əlavə məlumatın əsasında danışın.

Aprel döyüşləri — böyük zəfərin başlangıcı

2016-cı il aprelin 1-də işğalçı Ermənistan növbəti dəfə silahlı təxribata əl atdı, yaşayış məntəqələrimizi atəşə tutdu. Bu təxribat nəticəsində hərbiçilərimiz şəhid oldu, yaralandı, mülki şəxslər, o cümlədən azyaşlı bir qız uşağı da həlak oldu. Azərbaycan Ordusu öz doğma torpaqlarını müdafiə edərək, uğurlu əks-hücum əməliyyatı keçirərək düşmənə sarsıdıcı zərbələr endirdi.

*Yüksəkliklərin
alınmasının
əhəmiyyəti
nə idi?*

Qəhrəman Azərbaycan döyüşçüləri — Murad Mirzəyev, Samid İmanov, Pəncəli Teymurov və başqaları həmin döyüşdə düşmənin arxa tərəfinə keçərək, mühüm əhəmiyyətli strateji bir yüksəkliyi geri aldılar. Murad Mirzəyevin başçılığı ilə Azərbaycan əsgərləri sol **cinahdan*** hücum keçərək, qısa müddətdə Talış yüksəkliyini ələ keçirdilər.

Aprelin 2-si günortadan sonra düşmən böyük qüvvə və zirehli texnika ilə hücum başlandı. Qabaqda gedən Samid İmanov sərrast atəşlərlə onların hərbi texnikasını məhv etdi. Qəhrəman Azərbaycan döyüşçüləri düşmənin mövqelərini ələ keçirib səngərdə

*Düşmən
əsgərləri nə
üçün Azərbaycan
əsgərləri
kimi dəyanət
göstərmədilər?*

əlbəyaxa döyüşlərə başladılar. Onların hər biri məğlubedilməz idi. Sağ cinahda isə cəsur komandirlər Raqif Orucov, Vüqar Yusifov və onların döyüşçüləri irəliləyirdilər. Qorxuya düşmüş düşmən əsgərləri qoruduqları mövqeləri qoyub geri qaçırdılar, çünki işğal etdikləri bu torpaqlar onların vətəni deyildi. Əgər belə olsa idi, onlar da Azərbaycan əsgərləri kimi həmin torpaqlar uğrunda şəhid olmağı şərəf sayardılar. Azərbaycan əsgərlərinin qəhrəmanlığı qarşı tərəfdə olan işğalçı erməni döyüşçülərini vahiməyə salmışdı.

Artıq üçüncü gün idi ki, fasiləsiz döyüşlər gedirdi. Yaralanan əsgərləri çıxmaq şərti ilə, döyüşçülərimizin heç biri gözlərini yumub, dincəlmək istəmirdi. Erməni ordusu böyük itki vermişdi. Samid İmanov, Murad Mirzəyev, Mühit Orucov və başqa Azər-

***Cinah** — tərəf, qol (orduda)

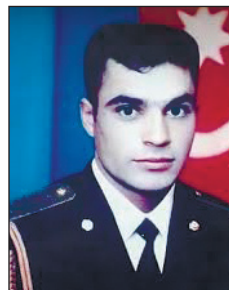
Murad Mirzəyev

Raquf Orucov

Samid İmanov

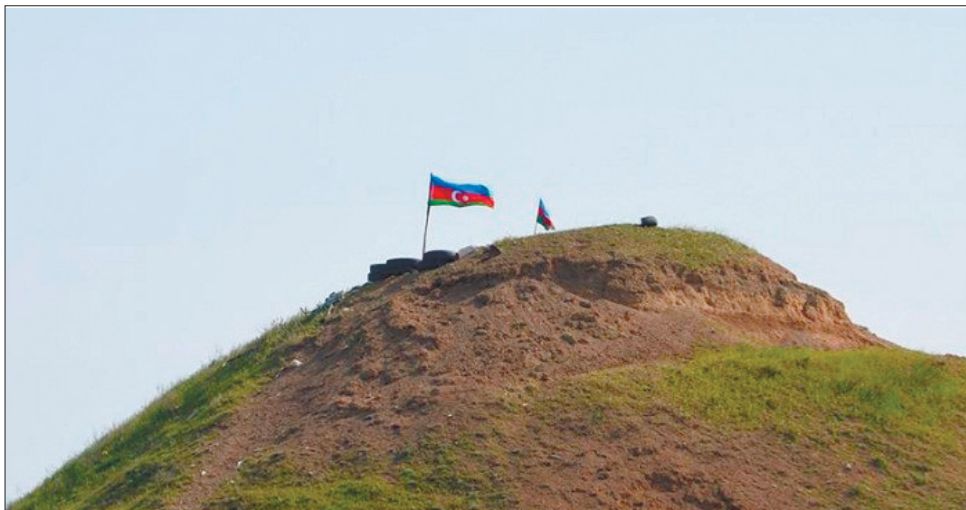

Pəncəli Teymurov

baycan əsgərləri son nəfəslərinə kimi qəhrəmanlıqla, əsl vətənpərvər kimi döyüşdülər. Onlar qarış-qarış, addım-addım azad etdikləri müqəddəs vətən torpaqlarından sanki güc almışdılar. Murad Mirzəyev son anına qədər azad etdiyi mövqedən geri çəkilmədi. O, zəngin biliyə malik olan hərbiçi idi. Türk, ingilis, rus dillərini mükəmməl bilir, hərbi sənətindən bəhs edən kitabları həvəslə mütaliə edirdi. Sinəsini qabağa verib, pusquya düşmüş zabıt və əsgərlərə yaralıları döyüş meydanından çıxartmaq əmrini verdi. Özü ayağından yaralansa da, meydanı tərk etmədi. Həmin döyüşdə Muradın dəstəsi düşmənin 14 tankını məhv etmişdi. Murad “Vətən sağ olsun” deyərək, pulemyotu əlinə alıb, döyüşə atılmışdı. Samid İmanov əlində olan bütün silahlardan sona qədər istifadə etmişdi. Qumbaranı sona saxlamışdı ki, əgər birdən düşməyə əsir düşərsə, özünü partlatsın. Gizir Sərxan Bayramov da aldığı yaralara baxmayaraq, döyüş meydanından çıxmayıb, son nəfəsinə qədər vuruşmuşdu.

*Samid İmanov
qumbaranı nə
üçün
saxlamışdı?*

Pəncəli Teymurov əsl qəhrəman idi. Talış yüksəkliyinin alınmasında xüsusi fədakarlıq göstərmişdi. Döyüşdə hamıdan öndə gedirdi. O, müasir döyüş texnikasını mükəmməl bilirdi. Döyüş dostlarını canından artıq sevirdi, həmin gün həm Vətən uğrunda, həm də dostları uğrunda döyüşdü. Son nəfəsinə qədər bir qəhrəman kimi vuruşdu. Həmin döyüşlərdə Elmidar Səfərov yaralansa da, döyüş yoldaşlarının təkidlərinə baxmayaraq döyüş meydanını tərk etmədi. Elmidar

Lələtəpə yüksəkliyi

yoldaşlarına dedi ki, mən bu günü gör neçə ildir gözləyirəm, deyirsiniz, gedim arxada ölüm?! O, son nəfəsinə qədər qəhrəmancasına vuruşdu, amma geri çəkilmədi.

Hərbçilərlə yanaşı mülki əhali də əlindən gələni əsirgəməirdi. Vətən qeyrəti onları rahat buraxmırdı. Belə qeyrətli oğullardan biri Fərman Əsədli idi. O öz təşəbbüsü ilə Samux rayonundan Tərtərin döyüş bölgəsinə yardım apararkən düşmənin artilleriya atəşinə tuş gəlmiş, şəhid olmuşdu. Aprel döyüşündə hər bir Azərbaycan əsgəri əsl qəhrəman idi. Onlardan Murad Mirzəyev, Samid İmanov və Şükür İmanov Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı ilə təltif edildilər.

Beləcə bir aprel səhəri Azərbaycan tarixinin qəhrəmanlıq səhifəsi yazıldı. Bu böyük zəfərin başlanğıcı idi. Aprel döyüşləri nəticəsində Tərtər rayonunda mühüm yüksəklik, Horadiz şəhəri və Cəbrayıl rayonunun bəzi kəndlərinin düşmən təhlükəsindən qorunması məqsədilə Lələtəpə yüksəkliyi və ətraf ərazilər azad edildi. Bu kəndlərdən biri olan Cocuq Mərcanlı bərpa edildi və yerli əhali öz yurduna döndü. Bu, bütün işğal edilmiş torpaqların azad edilməsinin başlanğıcı hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev Aprel zəfərinin birilliyi münasibətilə çıxışında qeyd etmişdir: “Biz öz torpağımızda ikinci qondarma erməni dövlətinin yaradılmasına heç vaxt icazə verməyəcəyik!”

2018-ci ilin mayında Azərbaycan Ordusunun daha bir uğurlu əməliyyatı nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasının 11 min hektardan artıq ərazisi və Şərur rayonunun Günnüt kəndi düşməndən azad edilmişdir. Azərbaycan Ordusu Ermənistanın paytaxtını ölkənin cənubu və eləcə də işğal altındakı Qarabağ ərazisi ilə birləşdirən əsas magistral yolun mühüm bir hissəsini nəzarəti altına almışdır.

SUAL VƏ TAPŞIRIQLAR:

1. Aprel döyüşləri— böyük zəfərin başlanğıcı mövzusunda müzakirə aparın.
2. Aprel döyüşlərinin hansı nəticələri olmuşdur?
3. Aprel döyüşü qəhrəmanları haqqında əlavə məlumat toplayın və təqdimat hazırlayın.
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin “Biz öz torpağımızda ikinci qondarma erməni dövlətinin yaradılmasına heç vaxt icazə verməyəcəyik!” fikrini dəyərləndirin.
5. Aprel döyüşlərinin daha hansı qəhrəmanlarını tanıyırsınız?

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. **Azərbaycan tarixi.** Yeddi cildə. II cild (III-XIII əsrin birinci rübü). Bakı, "Elm". 2007
2. **Azərbaycan tarixi.** Yeddi cildə. III cild (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, "Elm". 2007
3. **Azərbaycan tarixi atlası.** Bakı, 2007
4. **Məhəmməd Əmin Rəsulzadə.** "Azərbaycan Cümhuriyyəti". Bakı, "Elm", 1990
5. **İrəvan xanlığı Rusiya işğalı və ermənilərin Şimali Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi.** Əməkdar elm xadimi, AMEA-nın müxbir üzvü, t.e.d., prof. Yaqub Mahmudovun elmi redaktorluğu ilə, Bakı, 2010.
6. **Yaqub Mahmudov, Camal Mustafayev.** Şuşa – Pənahabad. Bakı, "Təhsil", 2012
7. **Y.M.Mahmudov.** Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə əlaqələri. Ağqoyunlu dövrü. (XV əsrin II yarısı). Bakı, "Təhsil", 2007
8. **Mahmudov Yaqub Mikayıl oğlu.** Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi, "Təhsil", Bakı, 2005
9. **Fuad Əliyev, Urfan Həsənov.** İrəvan xanlığı. Bakı, 2007
10. **Tofiq Mustafazadə.** Qarabağ xanlığı. Bakı, 2009
11. **Tofiq Mustafazadə.** Quba xanlığı. Bakı, 2005
12. **A.Bakıxanov.** Gülistani-İrəm (Tərcümə edən M. Əskərli). Bakı, "Minarə", 2000.
13. **Kərim Şükürov.** Türkmənçay – 1828: Tarixi xronika (İxtisarla). Bakı, 2006
14. **Qarabağnamələr.** I kitab. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006
15. **Qarabağnamələr.** II kitab. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006
16. **Qarabağnamələr.** III kitab. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006
17. **Ədalət Tahirzadə.** Nadir şah Əfşar. (Tərcüməyi-hal öçərki). 2-ci nəşr. Bakı, 2005
18. **Süleymanov Mehman.** Nadir şah. Tehran, 2010
19. **Maykl Aksvör.** Nadir şah. Bakı, "Şərq-Qərb", 2018
20. **Mahmud İsmayıl, Maya Bağirova.** Şəki xanlığı. Bakı, 1997
21. **Kərim ağa Fateh.** "Şəki xanlarının müxtəsər tarixi". Hacı Seyid Əbdülhəmid. "Şəki xanları və onların nəsiləri". Bakı, 1993
22. **Umudlu Vidadi.** Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalı və müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizə (1801-1828). Bakı, 2004
23. **Oqtay Əfəndiyev.** Azərbaycan Səfəvilər dövləti (XVI-XVII əsrlər). Bakı, 2017
24. **Zabil Bayramlı, Bəymirzə Şabiyev.** Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, 2007
25. **Qacar Ç.** Azərbaycan Qədim və Orta əsrlərdə görkəmli şəxsiyyətlər. Bakı, 2012
26. **Ramiz Dəniz.** Əsrləri qabaqlamış alim – Nəsirəddin Tusi. Bakı, 2014
27. **Əkinçi 1875-1877.** "Avrasiya press" Bakı, 2005
28. "Xalq qəzeti". 4 aprel 2019
29. APA. 3 aprel 2016
30. Modern.az. 2 avqust 2017
<https://modern.az/az/news/139825>
31. <https://mod.gov.az/> 31 mart 2017
32. **Solmaz Qaşqay.** Manna dövləti. Bakı, 1993
33. **Abdulla Həsənalı oğlu Fazili.** Ulusunu tanımayan tanrısını tanımaz. (Atropatena e. ə. IV – e. VII əsri). Bakı, "Elm" 1992
34. **Tusi Xacə Nəsirəddin.** "Əxlaqi-Nasiri". Bakı, 2005
35. **Xeyirbəy Qasimov.** Orta əsrlərdə Azərbaycan mədəniyyəti. Bakı, "Aspoliqraf", 2008
36. **Ziya Bünyadov.** Azərbaycan Atabəyləri dövləti (1136-1225-ci illər). Bakı, "Şərq-Qərb", 2007,
37. **Ziya Bünyadov.** Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007
38. **Səid Nəfisi.** Azərbaycan qəhrəmanı Babək Xürəmmədin. Bakı, 1990
39. **Quba faciəsi.** 525-ci qəzet. 17 fevral 2010
40. **Şəmistən Nəzirli.** Cümhuriyyət generalları. Bakı, 1995
41. **Şəmistən Nəzirli.** "1920-ci ildə Qarabağ döyüşləri". Bakı, 2009
43. **Şəmistən Nəzirli.** "General Əli ağa Şıxlinski və silahdaşları". Bakı, 2012

BURAXILIŞ MƏLUMATI

AZƏRBAYCAN TARİXİ 5

*Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün
Azərbaycan tarixi fənni üzrə*

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Yaqub Mikayıl oğlu Mahmudlu**
Hafiz Əkbər oğlu Cabbarov
Leyla Əhliman qızı Hüseynova

Redaktor	Gülər Mehdiyeva
Bədii və texniki redaktor	Abdulla Ələkbərov
Dizayner	Səbinə Məmmədova
Üz qabığı	Təhmasib Mehdiyev
Rəssam	Azər Dadaşov
Korrektor	Mətanət Kərimova

Dərsliyə rəy verən təşkilatlar:
AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi: 2020 — 021)

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 10,9. Fiziki çap vərəqi 13,0. Formatı 70x100 ¹/₁₆.
Şriftin adı və ölçüsü: məktəb qarnituru 10,5–12 pt.
Kəsimdən sonra ölçüsü: 165x240. Səhifə sayı 208.
Ofset kağızı. Ofset çapı. Sifariş —.
Tiraj —. Pulsuz. Bakı—2020.

Əlyazmanın yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: —

Nəşriyyat və çap məhsulunu istehsal edən:
“Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya” MMC
Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 121^A (149)

LAYIHƏ

LAYIHƏ